

REVISTA ARHIVELOR

octombrie • noiembrie • decembrie **4/1984**

CUPRINS

IN LUMINA CONGRESULUI AL XIII-LEA AL P.C.R.

- N. FROST — Un eveniment important în viața partidului și a poporului nostru I
- ȘT. HURMUZACHE — Infăptuirea eficientă a exigențelor activității arhivistice 381

200 DE ANI DE LA RĂSCOALA CONDUSĂ
DE HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

- I. RANCA — Noi aspecte ale afirmării conștiinței naționale a românilor în timpul răscoalei conduse de Horea 385
- I. V. SABĂU — Sub influența răscoalei lui Horea. Frământări, mișcări, măsuri în Maramureș 375
- C. FENEȘAN — Ecouri bănățene ale răscoalei lui Horea 386
- I. PUȘCAȘ — Variante bihorene ale Ultimatumului lui Horea 390

STUDII ȘI COMUNICĂRI

- R. CONSTANTINESCU — Insemnări privind epoca lui Vlad Țepeș. I. Premisele economice (I) 394
- R. VASILE — Urbanizare și urbanism. Structuri socio-profesionale în orașele din Muntenia. I. Orașe mari 403

TEORIE ȘI PRACTICĂ ARHIVISTICĂ

- V. COMAN — Metodologia de elaborare a nomenclatorului dosarelor 414
- AL. NASTOVICI — Arhivele în ajutorul prospecțiilor geologice actuale 419

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

- M. MARIN — Colecția de documente a Filialei Arhivelor Statului Municipiul București 425

DOCUMENTE

- TR. IONESCU-NIȘCOV — Un act de cancelarie inedite de la Ștefan Tomșa II 428
- M. SPIRIDONEANU — Din jurnalul Irinei Mavrocordat (V) 432
- I. BURLACU — Din corespondența lui Gheorghe Teodorescu Kirileanu cu Constantin Meissner (III) 443

ȘTIINȚE SPECIALE

- L. ONU — Aspecte ale scrierii chirilice românești de la începutul secolului al XIX-lea. Litere cu valori ambigue și confuzii de litere 448
- G. D. IONESCU — Săsenii din Biscenii de Jos. Spiță de neam 454

CRONICĂ

RECENZII ȘI PREZENTĂRI
REVISTA REVISTELOR484
467
470

CONSILIUL DE CONDUCERE

Vasile Arimia, Dan Berindei,
Ioana Burlacu, Nicolae Chipurici,
Constantin Condrea, Costin Feneșan,
Elena Gheorghe, Mihail Guboglu,
Ștefan Hurmuzache, Petru Ignat,
Dumitru Ivănescu, Corneliu Lungu,
Alexandru Matei, Nicolae Mocioiu,
Mircea Mușat, Emilia Poștăriță,
Ioan Pușcaș, Mihai Rachieru,
Ioan Ranca, Traian Rus,
Maria Soveja, Mioara Tudorică

COLEGIUL DE REDACȚIE

Vasile Arimia, Ioana Burlacu,
Constantin Condrea, Costin Feneșan,
Elena Gheorghe,
Ștefan Hurmuzache — președinte,
Corneliu Lungu, Mihai Rachieru,
Mioara Tudorică

Redactor șef :

Ștefan HURMUZACHE

Redactor principal :

Ana-Cristina HALICHIAȘ

Secretar de redacție :

Alexandru NASTOVICI

ÎN LUMINA CONGRESULUI AL XIII-LEA AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Un eveniment de importanță istorică în viața partidului și a poporului nostru

NECULAI FROST

Desfășurat în anul jubiliar al celei de a 40-a aniversări a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român reprezintă un eveniment de importanță istorică în viața partidului și poporului nostru, un moment cu profunde semnificații în procesul devenirii socialiste și comuniste a patriei.

Raportul prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu cît și celelalte documente aflate în dezbaterile Congresului, hotărârile istorice adoptate de înaltul forum al comuniștilor români au o importanță deosebită pentru mersul înainte al societății noastre, pentru însăși viitorul României socialiste. Prin imensa bogăție a ideilor și tezelor novatoare, prin elevata sa ținută ideologică și științifică Raportul prezentat de secretarul general al partidului se înscrie ca o nouă și remarcabilă contribuție la îmbogățirea tezaurului ideologic și politic al partidului nostru, la dezvoltarea creatoare a teoriei și practicii revoluționare, a gândirii marxiste contemporane. Acest valoros document programatic, precum și celelalte documente care au fost adoptate poartă pecetea gândirii creatoare profund științifice a tovarășului Nicolae Ceaușescu, ilustrează în mod pregnant spiritul viu, rigoarea științifică și cutezanța revoluționară cu care conducătorul partidului nostru, strălucit teoretician și ilustru om politic, abordează problemele complexe ale dezvoltării societății românești și ale evoluției lumii contemporane în această perioadă istorică, marcată prin adînci transformări în viața tuturor popoarelor, prin ascensiunea fermă și rapidă a patriei noastre pe calea socialismului și comunismului.

Făcînd bilanțul marilor realizări obținute în cei 5 ani care au trecut de la Congresul al XII-lea, Raportul scoate în evidență eforturile eroice depuse de oamenii muncii, justețea și forța politicii partidului, care, în pofida crizei economice mondiale, a unor contradicții interne a asigurat dezvoltarea ascendentă și rapidă a economiei naționale, creșterea nivelului de trai material și spiritual al poporului nostru. Aceste importante înfăptuiri creează condițiile pentru o nouă și viguroasă dezvoltare a întregii vieți economico-sociale, pentru ridicarea patriei noastre pe noi culmi de progres și civilizație.

Marcînd trecerea la cea de a treia etapă a realizării Programului partidului, Congresul al XIII-lea a elaborat un vast și mobilizator program de dezvoltare a economiei naționale și a celorlalte sectoare de activitate, prin înfăptuirea căruia

la sfârșitul cincinalului viitor și în perspectiva anului 2000, România va încheia o întreagă epocă revoluționară de dezvoltare, se va prezenta ca o țară socialistă cu o dezvoltare multilaterală în care poporul beneficiază de un nivel superior de civilizație materială și spirituală, creîndu-se condițiile pentru manifestarea tot mai largă în societatea noastră a principiilor comuniste de repartitie, de muncă și viață, pentru înaintarea poporului nostru pe drumul luminos de trecere spre o nouă eră — era comunismului.

Obiectivele și direcțiile de acțiune pentru perioada următoare sînt ample și judicios fundamentate în Raport și în celelalte documente programatice adoptate de congres. Pentru cincinalul 1986—1990, obiectivul fundamental îl constituie continuarea fermă a politicii de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a patriei noastre spre comunism. Potrivit acestui obiectiv, orientărilor și indicațiilor date de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, se va acorda o atenție deosebită dezvoltării forțelor de producție, precum și perfecționării relațiilor sociale și de producție pe o bază nouă, continuîndu-se cu fermitate procesul revoluționar de dezvoltare a societății pentru a se realiza o nouă calitate a muncii și vieții întregului popor. Accentul principal este pus pe dezvoltarea intensivă a tuturor ramurilor industriale și pe asigurarea unui echilibru mai bun între diferite sectoare, pe înfăptuirea noii revoluții tehnico-științifice, astfel încît industria românească, întreaga economie să se ridice la nivelul celor mai noi și avansate cuceriri ale științei și tehnicii contemporane. În industrie se vor realiza modernizarea mijloacelor de muncă și a structurii producției, creșterea nivelului tehnic și calitativ al produselor, introducerea pe scară largă a tehnologiilor avansate, iar în agricultură se va înfăptui în întreaga sa amploare noua revoluție agrară, asigurîndu-se producții mari și stabile, creșterea eficienței economice. În dezvoltarea ramurilor economiei naționale, cît și în celelalte sectoare de activitate urmează să fie implementate în mod organic cuceririle cercetării științifice românești căreia îi revine marea răspundere de a soluționa mai rapid o serie de probleme de importanță hotărîtoare pentru dezvoltarea economico-socială a patriei noastre.

Realizarea tuturor acestor obiective necesită, așa cum sublinia secretarul general al partidului, eforturi susținute în domeniul acumulării și al investițiilor, pregătirii superioare a forței de muncă, perfecționării organizării și conducerii științifice a producției pe baza aplicării cu fermitate a principiilor noului mecanism economico-financiar, a cunoașterii și folosirii legilor obiective ale societății noastre socialiste.

Fundamentînd programul grandios al dezvoltării patriei noastre în următorul cincinal și pînă în anul 2000, Congresul al XIII-lea al partidului, are în vedere, totodată, faptul că înfăptuirea sa impune cu necesitate ridicarea pe tot mai înalte trepte a creației conștiente a maselor, manifestarea pe scară largă a spiritului revoluționar, de răspundere și de dăruire al tuturor comunistilor, a întregului nostru popor. În acest context se înscriu, în primul rînd, tezele și orientările formulate de tovarășul Nicolae Ceaușescu cu privire la creșterea rolului conducător al partidului în societate, în organizarea și desfășurarea întregii opere de construcție socialistă. Acest rol este demonstrat în modul cel mai strălucit de însăși lucrările marelui forum democratic al comunistilor români, care prin hotărîrile abordate deschide noi și luminoase perspective de dezvoltare a patriei, înscriindu-se cu litere de aur în istoria noastră națională.

Soluționarea problemelor complexe ale etapei actuale, afirmarea tot mai puternică a partidului ca centru vital al națiunii de la care emană energia, lumina și vigoarea care dinamizează și orientează progresul întregii societăți, impune îmbunătățirea activității tuturor organelor și organizațiilor de partid, a tuturor comunistilor. Prin cei peste 3 400 000 de membri, prin imensa sa capacitate politică, organizatorică, prin dragostea și încrederea cu care este înconjurat și urmat de întregul popor, partidul nostru, în frunte cu secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, este în măsură să soluționeze problemele cele mai complexe ale societății românești, să asigure mersul ferm și rapid al patriei noastre pe calea socialismului și comunismului.

Prin tezele și orientările de inestimabilă valoare teoretică cuprinse în Raportul prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu și în celelalte documente care au fost adoptate, Congresul al XIII-lea a imprimat noi dimensiuni activității statului socialist și organelor sale, întregului sistem de conducere democratică a vieții economice și sociale. A fost subliniat în mod deosebit necesitatea obiectivă a creșterii și mai puternice a rolului statului în planificarea, organizarea și condu-

cerea unitară a întregii vieți economico-sociale, pe baza planului național unic, a perfecționării întregii sale activități pentru a asigura în cele mai bune condiții dezvoltarea unitară și armonioasă a întregii societăți. O extindere deosebită vor căpăta funcțiile statului de organizator și conducător al întregii activități economico-sociale, diminuându-se, în același timp, tot mai mult funcțiile sale cu caracter represiv.

În buna funcționare a întregului sistem social o importanță deosebită are întărirea climatului de ordine și disciplină, întemeiat pe aplicarea și respectarea cu strictețe a legilor țării și a normelor de conviețuire socială. Tocmai în acest sens este subliniată de către secretarul general al partidului necesitatea perfecționării activității organelor Ministerului de Interne, a activității procuraturii și organelor de justiție „...pentru ca ele să-și poată îndeplini în cele mai bune condiții misiunea de apărare a cuceririlor revoluționare, a ordinii și liniștii publice, a legalității socialiste“. Concomitent cu aceasta, se pune ca o problemă deosebit de importantă creșterea rolului și a participării maselor populare la întreaga activitate de apărare a valorilor socialismului, a independenței și suveranității țării.

În strategia partidului nostru de edificare a societății socialiste multilaterale dezvoltate și a înaintării patriei spre comunism un loc central îl ocupă formarea omului nou, caracterizat printr-un larg orizont de cunoaștere și de cultură, înarmat cu concepția materialist-dialectică și istorică, cu o temeinică pregătire științifică și profesională, educat în spiritul revoluționar al patriotismului socialist și al solidarității internaționale. Acestui obiectiv fundamental și de largă perspectivă îi este subordonată întreaga activitate ideologică și politico-educativă a partidului, căreia tezele și orientările formulate în Raportul țovarășului Nicolae Ceaușescu și în celelalte documente adoptate de Congresul al XIII-lea îi imprimă noi și cuprinzătoare dimensiuni pentru a îndeplini un rol sporit în dezvoltarea conștiinței și educației comuniste a membrilor de partid și a tuturor cetățenilor patriei.

Însușindu-și programul ideologic al partidului, adoptat de plenara Comitetului Central din iunie 1982 și aprobat de Conferința Națională a partidului, Congresul al XIII-lea are în vedere orientările de largă perspectivă, teoretică și practică ale acestui program, necesitatea ca el să devină o parte integrantă a Programului de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și de înaintare a României spre comunism.

Întreaga activitate ideologică, învățămîntul de partid, celelalte componente ale muncii politico-educative trebuie să asigure studierea filozofiei marxist-leniniste, dezvoltarea spiritului revoluționar, comunist, cultivarea patriotismului revoluționar, socialist, a dragostei față de patrie, a răspunderii și atașamentului față de popor, a hotărîrii de a lupta cu toate forțele pentru continua înflorire a țării, pentru apărarea cuceririlor revoluționare, a independenței și suveranității naționale. În ansamblul muncii educative urmează să crească la un nivel superior Festivalul național „Cîntarea României“, care trebuie să asigure participarea creatoare a maselor populare la întreaga viață cultural-artistică a țării, să îmbogățească cu noi valori tradițiile și tezaurul culturii noastre naționale.

Sarcini deosebite, cu profundă semnificație patriotică au fost puse de Congresul al XIII-lea în fața cercetării din domeniul științelor sociale, inclusiv al cercetării și cunoașterii istoriei patriei. Pornind de la schimbările care au avut loc în societatea românească și de la mutațiile produse în domeniul relațiilor internaționale, cercetarea științifică este chemată să studieze acțiunea și cerințele legilor generale ale dezvoltării, problemele perfecționării continue ale dezvoltării sociale, ale organizării și conducerii științifice a tuturor sectoarelor de activitate, să contribuie la înțelegerea perspectivelor dezvoltării omenirii. În cercetare ca și în întreaga activitate ideologică este necesar să fie promovat spiritul revoluționar, viu și novator menit să asigure afirmarea tot mai puternică a moului, a rolului conducător al partidului.

Concomitent cu analiza dialectică, profundă și elaborarea direcțiilor fundamentale de dezvoltare internă a patriei, însemnătatea istorică a celui de-al XIII-lea Congres al partidului rezidă din modul strălucit în care au fost definite într-un profund spirit științific caracteristicile esențiale ale situației internaționale actuale, din felul în care au fost fundamentate liniile directoare ale politicii externe a partidului și statului nostru, pentru ca România socialistă să aducă o contribuție sporită la afirmarea prestigiului socialismului în lume, la cauza progresului și păcii, a independenței și libertății popoarelor.

Ca și în celelalte domenii, analiza făcută de partidul nostru, de secretarul său general asupra situației internaționale excelează prin realism și rigoare științifică, prin lipsa oricăror prejudecăți și scheme depășite, prin avansarea unei concepții revoluționare pătrunsă de încrederea în puterea popoarelor, a tuturor forțelor progresiste și revoluționare de a depăși situația gravă existentă, de a făuri o lume mai dreaptă și mai bună. În consens cu voința și interesele fundamentale ale tuturor popoarelor, partidul și statul nostru, personal președintele țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu apreciază că problema fundamentală a epocii contemporane este oprirea cursei înarmărilor și, în primul rînd, a celor nucleare, trecerea la dezarmare și asigurarea unei păci trainice în lume. Acestui obiectiv fundamental îi sînt consacrate numeroasele propuneri și inițiative românești, chemările înflăcărâte ale președintelui Nicolae Ceaușescu de a se acționa, pînă nu este prea tîrziu, pentru salvarea omenirii de pericolul distrugerii nucleare, a vieții pe planeta noastră.

Promovînd o politică externă principială și dinamică partidul și statul nostru militează cu perseverență în vederea dezvoltării relațiilor de prietenie și colaborare cu toate țările socialiste, extinde relațiile cu țările în curs de dezvoltare, cu statele nealiniate, cu țările mici și mijlocii, cu toate statele lumii, fără deosebire de orînduire socială. Înfăptuirea orientărilor și obiectivelor trasate de Congresul al XIII-lea asigură creșterea participării României la soluționarea problemelor cardinale cu care se confruntă lumea contemporană și, totodată, sporirea prestigiului și a prețurii de care țara noastră, președintele său, erou al păcii, tovarășul Nicolae Ceaușescu se bucură în întreaga lume.

Marea operă istorică făurită de Congresul al XIII-lea are ca strălucit corolar realizarea în suprema funcție de secretar general al partidului a tovarășului Nicolae Ceaușescu, cel mai iubit și stimat fiu al națiunii, conducător de excepție al destinului patriei și ctitor al României socialiste înfloritoare de astăzi, ilustră personalitate politică a lumii contemporane, a mișcării comuniste și muncitorești internaționale. Prin acest act politic de importanță istorică Congresul a dat expresie voinței unanime și dorinței înflăcărâte a întregului nostru partid și a tuturor oamenilor muncii de pe întreg cuprinsul țării care văd în prezența și pe mai departe a tovarășului Nicolae Ceaușescu în fruntea partidului și statului garanția cea mai sigură a înfăptuirii Programului partidului și a mărețelor obiective înscrise în documentele Congresului al XIII-lea, al înaintării ferme a patriei noastre pe calea socialismului și comunismului, al întăririi independenței și suveranității naționale, creșterii prestigiului și măreției României socialiste în întreaga lume.

Această legitimă reinvestire constituie, totodată, omagiul și înalta prețuire aduse meritelor nepieritoare ale tovarășului Nicolae Ceaușescu sub a cărui conducere înțeleaptă a fost parcursă, în ultimele două decenii, perioada cea mai luminoasă și plină în înfăptuiri din istoria bimilenară a patriei, o recunoaștere a strălucitelor sale calități de gînditor și strateg genial, de patriot înflăcărât și comunist de omenie, care cu dăruire și generozitate și-a închinat întreaga viață și putere de muncă slujirii intereselor supreme și aspirațiilor fundamentale ale poporului român, nobilei cauze a socialismului și comunismului, a păcii și prieteniei între toate popoarele lumii.

Înfăptuirea eficientă a exigențelor activității arhivistice

Documentele Congresului al XIII-lea al Partidului dovedesc că progresul economico-social al țării noastre în perioada 1986—1990 și apoi pînă în anul 2000 va fi puternic marcat de creșterea rolului științei în întreaga economie și viață socială. Avînd în vedere strategia partidului nostru privind acest rol, vă rugăm tovarășă Eleonora Mitrescu, să împărtășiți cititorilor noștri, ce-și propune Filiala Arhivelor Statului Municipiul București pentru sporirea eficienței activității arhivistice la organizațiile socialiste.

ELEONORA MITRESCU — Colectivul filialei puternic mobilizat de orientările și direcțiile de acțiune stabilite de Congresul al XIII-lea al P.C.R. și-a stabilit sarcini politico-profesionale de răspundere ce trebuie îndeplinite la cote superioare de calitate și eficiență.

Dorind să adauge noi realizări complexei activități de păstrare, conservare și folosire a tezaurului documentar aflat în patrimoniul său și al organizațiilor socialiste, filiala a transformat îndrumarea și controlul activității arhivistice la instituții și întreprinderi și acțiunea de însușire de către personalul cu răspunderi în acest domeniu a prevederilor actelor normative la nivelul exigențelor importante sociale a arhivelor într-o coordonată constantă a creșterii eficienței muncii. Este știut că efectele sînt legate nemijlocit de sporirea cantităților de arhive organizate și selecționate în folosul cercetării și documentării, de reducerea cheltuielilor organizațiilor pentru conservarea documentelor și sporirea gradului de recuperare a hîrtiei ca materie primă deosebit de utilă economiei naționale. Pentru buna desfășurare a acestui program colectivul filialei, avînd sprijinul secretarilor cu propaganda de la comitetele de partid ale sectoarelor capitalei, al secretarilor comitetelor executive ale consiliilor populare și al directorilor și secretarilor comitetelor de partid din instituțiile și întreprinderile bucureștene, a stabilit măsuri concrete pentru mai buna organizare a muncii cu documentele la registraturi și în arhivele curente în vederea asigurării condițiilor corespunzătoare de păstrare și folosire a documentelor proprii.

Măsurile duse la îndeplinire de conducerile instituțiilor și întreprinderilor, activitățile comisiilor de selecționare conform cu răspunderile lor, ce se caracterizează printr-un profund discernămint, și acțiunile desfășurate de filială au avut drept urmare preluarea în depozitele filialei a unor fonduri de arhivă însumînd cca. 2.000 m.l. de documente de certă valoare documentară pentru viața economică, socială și politică a capitalei țării în anii socialismului.

Asemenea realizări dau noi dimensiuni muncii arhiviștilor și răspund sarcinilor trasate frontului cercetării științifico-tehnice, economice și istoriografice de Congresul al XIII-lea al Partidului, de tovarășul Nicolae Ceaușescu, de a-și concentra în mai mare măsură forțele pentru studierea problemelor actuale deosebit de complexe ale edificării societății socialiste multilaterale dezvoltate, precum și a perspectivei evoluției viitoare a României, a rolului conducător al P.C.R. în stimularea mersului nostru înainte pe toate planurile, în înfăptuirea idealurilor comunismului.

Între fondurile care vor putea sta în viitor în atenția cercetărilor sînt cele preluate de la consiliile populare de sector, Tribunalul Municipiului și judecăto-

riile de sector, direcțiile municipale, comercială și de statistică, ce înglobează informații prețioase pentru evoluția industriei, comerțului, băncilor și construcțiilor, volumul investițiilor, utilizarea forței de muncă, creșterea productivității muncii, și altele.

Se cuvine, în același timp, să menționăm importanța fondurilor de arhivă preluate de la o serie de întreprinderi reprezentative pentru dezvoltarea economică a capitalei, cum sînt Uzinele „23 August“, Întreprinderea „Autobuzul“, Uzinele „Tinipuri Noi“, Institutul de cercetări metalurgice, Institutul de studii și proiectări hidroenergetice. Au intrat în patrimoniul filialei noastre și fondurile arhivistice ale unor prestigioase instituții de învățămînt superior ca Universitatea București — facultățile de matematică, de litere și filozofie, Institutul de cercetări pedagogice și psihologice, Institutul agronomic „Nicolae Bălcescu“, ale căror documente reflectă evoluția învățămîntului superior și activitatea unor personalități marcante ale științei și culturii românești. Informații de valoare privind procesul de învățămînt cuprind și arhivele preluate de la liceele „Nicolae Bălcescu“ și „Zoya Kosmodemianskaia“, școli cu tradiție, ale căror documente se vor afla, de asemenea, în curînd, în circuitul științific.

Pe viitor, pornind de la rolul hotărîtor al științei în progresul general al societății, colectivul nostru își propune ca sarcină de prim ordin să acționeze în lumina hotărîrilor Congresului al XIII-lea al P.C.R. cu cea mai înaltă răspundere pentru: soluționarea problemelor muncii în arhivă la instituții și întreprinderi care intră în competența filialei; pregătirea condițiilor ce trebuie îndeplinite pentru ca fondurile de arhivă de la organizații să devină un tezaur în depozitele filialei și totodată un izvor de experiență socială trecută utilă generațiilor de constructori ai societății socialiste multilateral dezvoltate; accentuarea laturilor calitative ale întregii activități profesionale a arhiviștilor, pentru a pune în valoare informația necesară oricărui gen de cercetare prin instrumentele de informare arhivistică; dezvoltarea activității de valorificare în toate laturile sale astfel încît orice formă ar îmbrăca — simpozioane, conferințe, expoziții, emisiuni radio și televiziune etc. — să devină o adevărată școală de educație patriotică, revoluționară, comunistă; asigurarea păstrării și conservării documentelor din Fondul Arhivistic Național din competența noastră, în concordanță cu posibilitățile puse la dispoziție de partidul și statul nostru.

Toate acestea reprezintă date care demonstrează eficiență în activitatea arhivistică, în raport cu accentul pus de secretarul general al partidului la Congresul al XIII-lea pe mutațiile calitativ-intensive ce trebuie să caracterizeze în viitor dinamismul dezvoltării economico-sociale a patriei.

Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român constituie evenimentul cel mai important al etapei actuale, datorită orientărilor de însemnătate istorică pentru dezvoltarea în continuare a patriei pe calea socialismului și comunismului, pentru progresul multilateral al societății noastre în cincinalul următor și pînă în anul 2000. Avînd în vedere că la temelia viitoarelor succese, în concepția Partidului, a tovarășului Nicolae Ceaușescu, dezvoltarea, progresul în ansamblu al patriei depind în ultimă instanță de munca plină de avînt și energie creatoare a tuturor cetățenilor țării, vă rugăm, tovarășe Ivănescu, să subliniați ce sarcini își propune colectivul Filialei Arhivelor Statului Iași să ducă la îndeplinire în lumina rolului factorilor calitativi ai dezvoltării.

tării din orice domeniu de activitate așa cum accentuează documentele Congresului.

DUMITRU IVĂNESCU: Congresul al XIII-lea, eveniment de o deosebită importanță în viața poporului român, întâmpinat și așteptat cu multiple succese și fapte exemplare de muncă deschide un nou și larg orizont muncii și luptei poporului nostru pentru consolidarea și mai puternică a modului de producție socialist, creșterea forței materiale și spirituale a țării, întărirea independenței și suveranității României socialiste. Această strălucită proiecție se întemeiază pe studierea aprofundată a cerințelor și posibilităților concrete ale dezvoltării României în cincinalul 1986—1990, cit și pe rezultatele remarcabile obținute în cei 40 de ani care au trecut de la victoria revoluției de eliberare socială și națională, anti-fascistă și antiimperialistă și cu deosebire în perioada inaugurată de Congresul al IX-lea al P.C.R., perioadă legată indestructibil de activitatea neobosită desăsurată cu clarviziune și patriotism înflăcărat de tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Colectivul de oameni ai muncii de la Arhivele Statului Iași, alături de întregul popor, s-a angajat în lumina celui de al XIII-lea Congres să obțină rezultate cit mai bune în activitatea arhivistică pe care o desfășoară, să reliefeze și să depășească obiectivele de plan, să înregistreze rezultate notabile în domeniul îndrumării activității arhivistice de la organizații, al pregătirii arhivelor de astăzi, contemporane, care vor deveni arhivele istorice de mâine, ce se vor constitui ca izvoare de prim ordin pentru scrierea istoriei acestei glorioase etape parcursă de poporul nostru în dezvoltarea sa.

Un alt obiectiv important legat de exigențele puse de congres cercetării științifice este ridicarea pe o treaptă superioară a valorificării tezaurului documentar pe care îl conservăm. Rezultatelor de pînă acum, concretizate prin trimiterea la tipar a două inventare arhivistice, *Universitatea „Al. I. Cuza“*. *Rectoratul, 1860—1944*, vol. I și *Isprăvnicia ținutului Iași, 1828—1862*, li se vor adăuga altele printre care enumerăm definitivarea primului *Catalog de documente moldovenești din Arhivele ieșene, perioada 1399—1600*, o bogată activitate de evidențiere a valorilor din depozitele proprii prin simpozioane, emisiunii de radio și televiziune, publicarea de articole și studii în revistele de specialitate și în cele de cultură generală. Dorim să asigurăm în acest sens o colaborare permanentă la emisiunea „Hronic de țară“ a postului teritorial de radio și prezentarea documentelor literare și istorice pe care le deținem, cu mare putere de influențare a conștiinței cetățenești, la rubrica „Arhiva Convorbirilor“ găzduită de revista ieșeană „Convorbiri literare“. De asemenea, pentru a face cit mai cunoscute unele din cele mai importante valori documentare ce se află la Arhivele Statului Iași, vom pune la dispoziția cetățenilor patriei care trec prin Iași, la sediul instituției noastre, frumoasa expoziție permanentă inaugurată de curînd, ca pe un adevărat mic muzeu, care, sîntem convinși, va contribui din plin la educarea lor patriotică. Expoziția intitulată *Tezaurul arhivistic ieșean* cuprinde unele dintre cele mai pline de semnificație documente pe care le conservă instituția noastră, referitoare la dezvoltarea politică, economică și spirituală a orașului Iași, rolul pe care acest oraș l-a avut nu numai în dezvoltarea întregii provincii istorice Moldova, ci și a întregii țări. Executată în condiții moderne — cu reproduceri foto, faximile și diapozitive color — expoziția oferă vizitatorului o imagine originală asupra trecutului nostru istoric.

Rezultate bune a obținut colectivul nostru și în direcția îmbogățirii tezaurului arhivistic ieșean, la cei peste 12 km liniari de documente reprezentînd istoria a șase secole adăugîndu-se neîncetat alte mărturii scrise despre evoluția istorică a poporului român, despre lupta sa pentru unitate și independență, despre participarea lui la viața internațională europeană. Multe dintre aceste valori intrate

recent în depozitele instituției noastre reflectă viața României contemporane cu toate transformările prin care au trecut orașul și județul nostru în anii socialismului.

În egală măsură arhivele ieșene sînt o instituție care sprijină cercetarea științifică în general, cea istorică în special, și o școală pentru elevii și studenții care se pregătesc la desăvîrșirea unei profesii. În legătură cu această ultimă afirmație e cazul să precizăm că practica în producție a studenților de la facultățile de istorie și filologie și a elevilor de la liceele cu profil umanistic a căpătat aspecte noi. Din ce în ce mai multe lucrări de licență au ca sursă de informare documentele din Arhivele Statului, iar unii studenți, ca urmare a investigațiilor întreprinse mai mulți ani la rînd, au devenit colaboratori ai revistelor de specialitate cu articole și studii. Tot ca o premieră putem aprecia faptul că elevii de la liceul de filologie-istorie au optat pentru subiecte arhivistice la proiectele lor de diplomă și sîntem convinși că pe temeiul acestei experiențe atît în munca noastră de viitor, cît și în aceea a tinerilor vom putea aduce perfecționările necesare în beneficiul domeniilor de activitate socială interesate să o utilizeze.

Unul din obiectivele spre care vor continua să se orienteze o parte importantă din eforturile noastre îl constituie modernizarea arhivelor. În acest sens, cercetarea tematică a fondurilor și colecțiilor își propune în continuare să aibă drept rezultat întocmirea unui număr important de fișe atît pentru a fi introduse în memoria echipamentelor electronice, dar și cu scopul de a sprijini cercetarea științifică din Institutul de istorie, Universitate, muzee și alte instituții prin intermediul bogatului nostru fișier tematic. De asemenea, se va continua activitatea de inventariere a două importante fonduri personale: „Petru Poni“ și „Constantin Turcu“, cuprinzînd o impresionantă corespondență cu prestigioase personalități ale științei și culturii românești. Iar pentru ca depozitele instituției noastre să aibă un aspect modern, așa cum impun normele noastre de igienă a documentelor, de păstrare și conservare a arhivelor, la cei peste 1000 m.l. de documente, care au făcut obiectul unor verificări cu existentul și au fost introduse în noi mijloace de protecție, vom adăuga, așa cum ne-am propus prin planurile pe anul 1985 și cele pe termen mai îndepărtat, noi cantități de documente importante pentru activitatea socială de astăzi, prin cercetarea experienței în dezvoltarea societății socialiste din ultimele decenii.

Arhiviștii, arhivarii și tehnicienii din Arhivele Statului Iași sub conducerea organizației de partid au desfășurat ample acțiuni în vederea pregătirii arhivei contemporane care într-un viitor apropiat va ajunge în depozitele noastre. Contactul permanent cu arhivele de la organizațiile socialiste ne dă certitudinea că cele mai importante documente ale prezentului, ale societății noastre socialiste, se vor păstra în bune condițiuni pentru posteritate. Avînd un local nou și modern, dispunînd de cele mai bune condiții de lucru colectivul ieșean se angajează să ducă la îndeplinire sarcinile ce-i revin din documentele celui de-al XIII-lea forum al comuniștilor cu rezultate dintre cele mai bune, care să situeze Filiala Arhivelor Statului Iași între instituțiile de cultură prestigioase din România.

Convorbire consemnată de
ȘTEFAN HURMUZACHE

200 DE ANI DE LA RĂSCOALA CONDUSĂ DE HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

Noi aspecte ale afirmării conștiinței naționale a românilor în timpul răscoalei conduse de Horea

IOAN RANCA

Cercetarea variatelor forme de manifestare a conștiinței naționale a românilor, în timpul evenimentelor în fruntea cărora s-au aflat Horea, Cloșca și Crișan — preocupare prezentă într-o măsură apreciabilă și în istoriografia interbelică — a fost sugerată ca direcție de cercetare, după cel de-al II-lea război mondial, de academicianul Ștefan Pascu, îndemnându-l să referindu-se îndeosebi la adâncirea mai ales a cercetării „legăturilor cu caracter social-politic dintre răsculații din Transilvania și țărănimia din Moldova și Țara Românească”¹.

Aspecte populare ale afirmării acestei conștiințe avansate românești au constituit în urmă cu mai bine de un deceniu și jumătate o cercetare aparte². Reflexiile acestei conștiințe populare au fost însă mai puternic resimțite de cercurile conducătoare ale Transilvaniei, de Guvernul acesteia în special, de Oficiul Tricesimal al vămile. Ele sînt reflectate de memoriile adresate monarhului de nobilimea de rang de aici, ocupînd sau nu funcții în instanțele judecătorești ale comitatelor și scaunelor în timpul răscoalei. De asemenea, pe baza celor cuprinse în actele de cercetare judiciară în timpul sau imediat după evenimente, întocmite de tablele continue judecătorești din comitatele Odorhei unit cu Scaunul Ciuc, Giurgeu și Casin și Tîrnava unit cu Scaunul Mureș, se poate argumenta opinia potrivit căreia, în zonele periferice ale răscoalei iobăgimea românească, trăind alături de iobagii sași, unguri sau secui, urzea mai mult ca oriunde, nu numai planuri de eliberare socială, dar mai ales de libertate națională.

★

Procesul de formare a statelor naționale începuse în centrul și răsăritul Europei cînd, pregătită și pornită din Munții Apuseni, răscoala lui Horea, avea

¹ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 52. Informația la obiect este reluată și mult augmentată de Ștefan Pascu, în *Făurirea Statului Național unitar Român, 1918*, I, Edit. Acad. R. S. România, București, 1983.

² I. Ranca, *Aspects de l'affirmation de la conscience nationale du peuple roumain pendant l'insurrection de Horea*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome VII, 1968, nr. 6, p. 916—930 și același, *Contribuții la studierea formării conștiinței naționale a românilor din Transilvania. Momentul răscoalei lui Horea*, în „Apulum” XIV, 1974, p. 251—267.

să pună în lumină o serie de aspecte naționale pe care, concomitent cu aspectul social, le-au evidențiat acțiunile iobagilor români. Departe de a fi o izbucnire spontană, întâmplătoare, răscoala lui Horea a constituit o manifestare fermă a iobăgumii române din Transilvania de a-și apăra dreptul la o viață lipsită de exploatare și de asuprire națională³, ceea ce, pe bună dreptate, justifică afirmația lui Karl Marx că „În 1784 un țărăn cioban, în comitatul Zarándului, numit Horea, plănuiește eliberarea neamului său“⁴.

Desfășurându-se în timpul când acțiunile inițiate de elementele înaintate ale intelectualității și burgheziei românești în formare își concentrau atacul tot mai puternic pe linia cuceririi de drepturi și libertăți naționale, conturând postulatele recunoașterii națiunii române din Transilvania, care în cea mai mare parte a lor corespundeau și dorințelor maselor populare, era și firesc ca aceste mase să manifeste din ce în ce mai substanțial adeviziunea și sprijinul lor pentru acțiunile inițiate de burghezia progresistă.

Schimbările produse pe linia întăririi comunității economice românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca urmare a efectelor păcii de la Küciük-Kainargi (1774), impuneau înlocuirea culturii și ideologiei feudalo-clericale depășite, cu o nouă ideologie, a burgheziei în ascensiune, care își va afla o reflectare în ideologia iluministă a Școlii Ardelene. Răscoala lui Horea, pornită împotriva asupririi sociale și naționale ce se accentuase mai ales în ultimul veac, avea să se identifice ca scop cu ideologia Școlii Ardelene, atât pentru faptul că amândouă au loc în aceeași perioadă de timp, cât și pentru că militau fiecare pentru drepturile naționale și unitatea tuturor românilor⁵.

★

Ideea de a scoate Transilvania de sub supremația nobilimii maghiare s-a conturat încă de la început în concepția căpitanilor răscoalei. Îndelungatele peregrinări ale lui Horea la Viena, unde răzbate la Curtea imperială sau este primit ca egal între membrii unor societăți politice secrete, ca și faptul că a știut să câștige încrederea unui popor întreg, „în care toți românii din toată patria [...] ca într-un solitaru al cauzei națiunii române puneau și aveau toată nădejdea“⁶ încă înainte de răscoală, scot în evidență calitățile intelectuale remarcabile pentru acel timp ale conducătorului ei iscusit. Horea era, în sfârșit, omul care a conceput cel mai înaintat program politic al vremii nu numai din Transilvania⁷, dar și pe plan european. Realizarea unei asemenea idei-program nu o putem atribui masei țărănești, dar conducătorii ei trebuie s-o fi avut în vedere, când însuflețeau țărănimea la luptă. Așa se explică măsurile luate pe linia introducerii unei administrații favorabile răscoalei în teritoriile ce intrau sub controlul răsculaților. Pedepsirea și înlocuirea primarilor abuzivi începută în munți⁸ s-au generalizat tot mai mult și în celelalte teritorii răscolate. „Primul căpitan (Horea) începu îndată și un fel de organizare civilă a comunelor. În mai multe localități din domeniul de sus al Zlatnei, Horea institui primari și jurați noi“⁹. Există în

³ Ștefan Pascu, *Răscoala populară de la 1784*, în „Lupta de clasă“, nr. 12, 1964, p. 29.

⁴ *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)* publicate de academicianul A. Oțetea și S. Schwann, Edit. Acad. R. S. România, București, 1964, p. 115.

⁵ Ștefan Pascu, *Horea, Schiță a portretului intelectual*, în „Magazin istoric“ an. I, nr. 1, p. 57—58. Cf. *Monumenta tumulti Horeae*, interviu cu prof. univ. Ștefan Pascu, în „Tribuna“, nr. 32, VIII, 1967.

⁶ *Ibidem*.

⁷ N. Densușianu, *Revoluția lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784—1785, scrisă pe baza documentelor oficiale*, București, 1884.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 121.

mase o dorință fermă de a o rupe cu trecutul și de a se organiza din nou. Chiar și plutașii din Partoș, care se înscrieseră grăniceri, s-au pus numaidecît în stare de libertate și nu mai voră să transporte sarea statului în Ungaria¹⁰.

Urmărind aplicarea ideii de a pune Transilvania sub controlul răsculaților, căpitani Cloșca și Crișan nu se sfiau să declare mulțimii, că după ce vor extermina pe toți nobilii unguri din țară, Ardealul întreg are să fie administrat numai de funcționari pe care-i vor numi căpitani Horea și Cloșca¹¹. Aceeași idee era acreditată și de Horea, cînd afirma în fața mulțimilor răsculate din Mușca, „că de aici înainte nu se vor mai suferi în țară nici nobili, nici funcționari de-ai comitatului și de-ai domeniului“, ci „va mijloci dînsul să fie numiți alți funcționari“¹².

În ultimatumul către comitatul Hunedoarei, prima condiție de capitulare impusă de țărani taberei adverse a fost ca nobilimea să presteze jurămintul de credință, desigur prin aceasta înțelegîndu-se recunoașterea supremației românești în această parte a țării¹³. Același conținut îl vor fi avut și măsurile luate de cei ridicați la luptă în Zarand, de instaurare a supremației românești, de vreme ce, referindu-se la aceste „inovații“, magnații din Transilvania se plîng în memoriul lor adresat contelui Jankovits că (în) „Comitatul Zarandului ... astăzi domnește numai Horea cu rebelii săi și așa l-a închis de toate părțile că nimeni nu mai poate străbate acolo și nici nu mai există în comitatul acesta nici un fel de administrație ca și cînd n-ar mai ține de Transilvania“. Încă de la începutul răscoalei, afirmațiile țăranilor privind tendința de a domni singuri în Transilvania sînt prezente. În concepția răsculaților țelurile acțiunii lor prindeau, cu fiecare zi care trecea, contururi tot mai precise. Se știe că „Românii exterminaseră numai nobilimea dar nu poporul contribuabil“, iar soldații grăniceri mai adăugau că „peste două săptămîni Transilvania va fi toată a românilor“¹⁴.

Conștiința originii daco-romane a determinat țăranimea ridicată, cînd a trecut la împărțirea pămînturilor nobilimii, să aibă convingerea nestrămutată că țara a fost a strămoșilor lor și este a lor¹⁵. Era împămîntenită și avea rădăcini adînci în conștiința maselor ideea că „țara“ le aparține din moment ce, în anumite etape ale răscoalei nu se sfiau s-o afirme deschis. Țăranul Florea Cosma din Gîrbău, iobagul contelui Bethlen Gergely, îi spune nobilului Szentpáli: „e da jaba jupîne, pe voi nemeși, pe domnii unguri, ar trebui să vă scoată [...] din sat și din țara asta, că țara asta este a noastră, a voastră e țara ungurească și în scurtă vreme vă și scoatem noi de aici“¹⁶.

În plin avînt al mișcării, la 14 noiembrie 1784, Nemegeyi János, pretor în Aiud, el însuși nobil proprietar, într-o scrisoare trimisă tîrgumureșenilor subliniază mobilul spiritual și factorii care-l vehiculează, adică, mai precis, rolul intelectualității române din acel timp în întreținerea spiritului revoluționar, al preoțimii române mărunte de la sate, care „în multe cazuri s-a solidarizat cu răsculații. Acești preoți de la sate răspîndeau în același timp ideile eliberării naționale. Ei vorbeau țăranilor despre originea lor romană și faptul că ei sînt băștinași ai

¹⁰ *Ibidem*, p. 212.

¹¹ *Ibidem*, p. 230.

¹² *Ibidem*, p. 150.

¹³ *Ibidem*, p. 170 și n. 1.

¹⁴ *Ibidem*, p. 248 și n. 1 ([...] „post spatium duarum hebdomadarum Valachorum erit tota Transsylvania“).

¹⁵ *Ibidem*, p. 151.

¹⁶ *Ibidem*, p. 128; cf. D. Prodan, *Supplex Libellus Vallachorum*, Edit. Științifică, București, 1967, ed. a II-a, ediție nouă refăcută, p. 272.

țării (Transilvania) și că au fost asupriți și supuși cu forța, dar că a sosit timpul să arunce jugul“¹⁷.

Informându-se despre scopul răscoalei, nobilimea urzește și întrețese o corespondență fără precedent în istoria ei. Avînd știință de condițiile armistițiului de la Deva, nobilii își comunică unul altuia țelul declarat al răzvrătiților, pericolul virtual, peste tot același, nimicirea nobilimii maghiare¹⁸. În toate documentele cu privire la această aprigă înfruntare de clasă ideea desființării nobilimii este prezentă. Nobilimea însemna legislația ungurească medievală vătămătoare pentru românii din Transilvania.

Scrisoarea Tablei continue a Comitatului Tîrnava unit cu Scaunul Ciuc-Giurgeu și Casin, din 16 noiembrie 1784, exprima cît se poate de limpede teama clasei dominante și convingerile românilor. „Știrea este clară că (românii) s-au conjurat în așa fel împotriva unгурilor (înțelege nobililor — n.n.) [...] ca pe toți să-i extirpe și să-i pustiască dacă e posibil, căpeteniile lor făcîndu-i să creadă că Transilvania fiind a lor din vechime să o ia în stăpînire“¹⁹. Că acesta era în realitate și scopul căpeteniilor lor, rezultă și din faptul că cel de al treilea comandant revoluționar, Crișan, cu ocazia dizolvării taberei din Zarand, formulează printre cererile răsculaților condiția ca „Românii să nu mai fie iobagi și nici un unгур (nobil — n.n.) să nu mai domnească în Transilvania“²⁰.

Nenumărate memorii înaintate Guberniului de nobilimea înspăimîntată ne permit astăzi să reconstituim în bună măsură atmosfera epocii. Astfel, în memoriul adresat comisiei contelui Jankovits, magnații ardeleni vor să pareze afirmațiile românilor cu privire la dreptul lor străvechi asupra Transilvaniei. În acest scop, ei afirmă că „Părinții noștri venind din Sciția au cucerit cu arme victorioase și cu singele lor această scumpă patrie“ și „după ce au supus și au făcut iobagi pe părinții românilor care s-au revoltat astăzi împotriva noastră, dîșșii au domnit liniștiți peste ei, ținîndu-i întotdeauna într-o aspră disciplină“²¹. Opinia magnaților despre originea și vechimea românilor, despre regimul „de aspră disciplină“ administrat românilor, spusă sub imperiul evenimentelor se apropie de adevărul istoric, dar urmărea să cîștige simpatia comisiei contelui Jankovits.

Nobilimea uzează de scopurile declarate de români în memoriile prin care ea cerea Guberniului și Curții libertatea de a se răzbuna. În memoriul adresat contelui Jankovits nobilimea comitatului Alba de Jos își motiva astfel dorința de înăbușire a luptei românilor : „Din toate acestea este evident că scopul lor mai înalt a fost stîrpirea națiunii noastre și a religiilor recunoscute în țară și în modul acesta dîșșii voiau să aducă țara în mina altei puteri“²².

Nu știm în mina cărei puteri urma să fie dusă Transilvania pentru că memoriile n-o spun. Desigur că nu în mina Imperiului Otoman sau a Rusiei țariste, deși au circulat și asemenea versiuni. Se pare că nobilimea se temea de vecinătatea celorlalte țări românești. Așa spre exemplu, la 23 noiembrie 1784

¹⁷ I. Ranca, *loc. cit.*, p. 254.

¹⁸ Cf. opiniile istoricului maghiar T. Toth Zoltán, în lucrarea *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 157, într-un amplu studiu închinat frămîntărilor motilor din Munții Apuseni, „Căci, după cum nobilul maghiar era întruchiparea feudalismului asupritor, tot astfel, iobagul român cu religia lui ortodoxă, fără de care nobilul maghiar nu se poate închipui pe sine însuși, era întruchiparea celeilalte clase de bază a feudalismului, a țărănimii“. Mobilul spiritual al mișcărilor meștești era după același istoric „Condiția lor de iobagi, romanitatea lor și religia lor ortodoxă, iată cei trei factori care s-au împletit în conștiința răsculaților, constituind un tot organic“.

¹⁹ I. Ranca, *loc. cit.*, p. 259.

²⁰ N. Densușianu, *loc. cit.*, p. 150, n. 1.

²¹ *Ibidem*, p. 357.

²² *Ibidem*, p. 348.

membrii Consiliului gubernial, în ședința Guberniului, vorbind despre mărirea ariei luptelor afirmau că „Și locuitorii din Banat comit violențe și astfel de incidente sînt de temut și din învecinata Țară Românească”²³.

Baronul Brukhenthal, Guvernatorul Transilvaniei, primul care a sesizat pericolul național al răscoalei lui Horea pentru imperiu și clasa dominantă, într-o scrisoare intimă adresată împăratului arăta „că mulți iobagi, mai cu seamă români chiar și în ținuturile liniștite și cele mai îndepărtate de teatrul revoluției își îndreptau atențiunea asupra succesului revoluției [...] căci dacă vor ține tulburările acestea pînă la primăvara viitoare — scriau nobilii din comitatul Hunedoara într-un memoriu — atunci vor lua parte pe întrecute și românii din celelalte părți ale principatului care ascultă cu cea mai mare supunere toate cîte li se spun în numele religiei și a naționalității. Apoi, afară de românii din Transilvania, cît e de mare încă numărul lor, în Banat, în Țara Românească, incidente sînt de temut și în învecinata Țară Românească”²³, Moldova și în tot Iliricul”²⁴.

Se cunosc și alte surse guberniale care exprimau deslușit temeri despre iminența sosirii sau cel puțin a așteptării de către cetele de răsculați a unor ajutoare înarmate din Moldova și Țara Românească²⁵.

Cercetările întreprinse în arhivele interne și externe în ultimele două decenii au pus în evidență unele aspecte ale ecoului pe care l-a avut răscoala lui Horea în Muntenia. Astfel, un document mai amplu provenind dintr-o arhivă familială, datat 9 februarie 1785, deci la puțin timp după înăbușirea răscoalei propriu-zise, elucidează influența mării ridicări din Transilvania în țara soră²⁶.

Alexius Lajos, semnatarul scrisorii la care ne referim, scria din Brașov comitelui suprem al comitatului Trei Scaune, Halmágy István, că recent, dintr-o discuție avută în Gheorgheni cu tricesimatorul de aici (șeful punctului de vamă cu Moldova pe relația Bicaz), a fost informat despre unele răscoale în zona Banska-Bistrița din Slovacia. Din aceeași relatare însă rezultă că „și în Țara Românească ar fi avut loc adunări ale unor mari mulțimi de oameni fără căpății, care au adus pe boierii de acolo într-o oarecare stare de spaimă, încît dacă nu s-ar fi îngrozit de faptele românilor ardeleni răsculați, intenționau să se refugieze la noi”²⁷ (în Transilvania). Din acest scurt pasaj al scrisorii se desprind cel puțin trei concluzii: întâi, ecoul răscoalei conduse de Horea s-a răspîndit pînă în Slovacia, în al doilea rînd, că boierii din Țara Românească înspăimîntați de spiritul combativ al mulțimii oprimate ar fi dorit să se refugieze în Transilvania și, în sfîrșit, în Muntenia era cunoscută evoluția evenimentelor din Transilvania, dar regimul politic fanariot, prin măsurile luate, a preîntîmpinat și acolo răscularea. „[...] Acest fapt este excelent reflectat de o scrisoare din Aiud, din 14 ianuarie 1785, trimisă la Sighet în care expeditorul, după ce redă modul prinderii lui Horea și Cloșca, cît și starea Marelui Principat după înfrîngerea revoluției, menționează că «În Țara Românească și românii ar fi pornit spre Transilvania cam vre-o 8000, dar domnitorul (Vajda), luînd seama, a nimicit răscoala»”²⁸.

²³ *Izvoarele Răscoalei lui Horea*, sub redacția Acad. prof. Ștefan Pascu, *Seria B. Izvoare narative*, vol. II, 1786—1860, Edit. Acad. R. S. România, București, 1983, p. 143.

²⁴ I. Ranca, *loc. cit.*, p. 265.

²⁵ Ștefan Pascu, *loc. cit.*, p. 67—68.

²⁶ I. Ranca, *loc. cit.*, p. 261.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ M.O.L. Budapest Keglevich csatád 32 csomo 1 fejtet 69 lap. (Arhivele Naționale Ungare, Budapesta, fond fam. Keglevich, pach. 32, paragr. 1, fila 69). „Oláh Országba Oláhokis be, indultak volt Erdely fele mint egy 8000- en de a Vajda eszreveven a Tumúltust le kazapaltata öket“.

Tendința de generalizare rapidă a răscoalei în întregul Mare Principat a constituit un alt motiv de teamă a nobilimii. Într-unul din memoriile ei, această tendință și amploarea participării românilor la răscoală au fost formulate în expresia „Cîte sate românești — atîția Horea sint“. Realitatea era însă că tocmai cînd în Munții Apuseni răscoala se stîngea sugrumată de eforturile nobilimii și ale autorităților, de armistiții, pe culmi îndepărtate mult de epicentrul ei se aprindeau vîlvătăile speranței în victoria luptei de eliberare socială și națională a iobăgimii române, care nu dădea crezare știrilor despre înfrîngerea mișcării și aștepta sosirea cetelor răsculaților. Numai așa se poate explica afirmarea demnă și îndrăzneată a iobăgimii din partea estică a comitatului Tîrnava unit cu Scaunul Mureș și din comitatul Odorhei.

Căutînd vinovații ridicărilor abia stinse de pe Tîrnave, autoritățile comitatului efectuează întinse audieri de martori, unele din ele depășind cifra de 300 de persoane.

Într-o asemenea anchetă, din 10—13 ianuarie 1785, efectuată în satele Cioc, înglobat comunei Trei Sate, și Fîntînele — unde iobagii români erau încă atunci constituiți în puternice comunități — se menționează că un oarecare „Máthé János a auzit tot de la iobagul Oláh János că a spus : Într-adevăr, vecine, în curînd va fi din această țară, Țară Românească. Aceasta mi-a spus-o acum un an“²⁹.

Mult asemănătoare cu alte declarații similare din zone mai îndepărtate sint cele legate de conștiința populară a existenței dintotdeauna, a continuității românilor în aceste zone și a faptului că nemeșii unguri au venit tîrziu pe aceste meleaguri. Așa de exemplu, iobagul Kovács Ladislau îl denunță la audierea de martori, pe consăteanul său Taristnyés András, care s-ar fi adresat nemeșilor unguri cu următoarele cuvînte : „așteptați, numai nemeșilor că veți fi siliți să plecați“³⁰.

În alte cazuri Lázár János din Ivănești a fost acuzat că ar fi spus : „ar fi timpul ca românii să se încerce (în luptă) cu nemeșii și care ies înfrînți să plece, că și odinioară au locuit românii pe acest pămînt“³¹, iar iobagul Kovács Sigismund : „am auzit de la morarul Todor din Cioc că a afirmat că și el are încredere că va scăpa de iobăgie, fiindcă românii fac acum ce vor“³².

În consens cu temerea față de tendințele de eliberare și de unire ale românilor exprimată de nobilime în felurite chipuri și ocazii, ne apare punctul de vedere al iobăgimii în legătură cu perspectiva luptei în curs de desfășurare. Astfel, iobagul Szöcs Györy din Fîntînele, într-o discuție cu alții se întreba : „acum s-au ridicat numai o parte a românilor și totuși nemeșii se tem [...] ce vor face oare, cînd se vor răscula toți ?“³³.

Intensitatea manifestărilor de acest fel nu l-a lăsat indiferent, chiar după aproape opt decenii de la eveniment pe Benkő Károly, primul istoriograf modern al orașului Tîrgu Mureș, care, în anul 1862, sublinia astfel scopul mării ridicări a românilor din 1784 : „În acest an începîndu-se conscripția persoanelor, românii din Zarand au sperat că prin aceasta, devenind grăniceri, se vor elibera de iobăgie ; înșelîndu-se însă, au urzit planul ca pînă la 15 mai 1785 să răscoale pe toți românii din Ardeal, să stîrpească nobilimea și săsimea (patriciatul), să impună cu forța religia ortodoxă și să unească Ardealul cu Țara Românească“³⁴.

²⁹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, Edit. științifică, București, 1979, p. 321. Ideea exprimată în felurite chipuri apare și în alte memorii ale nobilimii. *Ibidem*, p. 311, 313.

³⁰ I. Ranca, *loc. cit.*, p. 264.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

O serie de izvoare analizate recent ne relevă că o stare puternică de revoltă s-a creat și în comitatul Odorhei. Astfel, din datele cuprinse în protocolul deschis la 12 noiembrie 1785³⁵ rezultă că la Nicoleşti, sat la sud de Odorhei, s-a identificat un focar de agitație la răscoală. De pildă, cu prilejul audierilor de martori, preotul reformat Biro András a declarat că venind la el Molnár János și aducînd vorba despre răscoală, la afirmația gazdei că răscoala nu e cu voia împăratului, Molnár a răspuns: „Eu vă cred părinte și nu mă mir de zgomotul atît de mare (în legătură cu răscoala), că și judele nostru Bucur și cumnatul său Comșa cu fratele lui Keresztes Ștefan și cu judele de acum sînt pregătiți, procurîndu-și și cai, și s-au pronunțat că numai să vină (răsculații), că și el s-ar amesteca printre ei“³⁶.

Ascultarea martorilor evidențiază existența unui nucleu gata de răzvrătire la Nicoleşti, pregătit cu cele necesare. Devenind acuzat ca urmare a discuțiilor, Molnár János declară la anchetă deschis și fără a fi schingiuit că „venind vorba la locuința domnului părinte reformat din Vasileni despre agitația de acum, i-am spus domniei sale că și Bucur, cînd împlăteam în sură, a spus că și el ar putea să stea împotriva printre cei opuși dacă așa ar sta lucrurile“.

Martorul Comșa Juon relatează că venind duminica la Odorhei împreună cu cumnatul său Bucur a adăstaț la biserică, la protopopul lor. Acolo au prinzit și fiind de față morarul Miklos din Mugeni l-au întrebat ce știri mai sînt pe la călugării baziliți din vale, la care morarul a răspuns, că a auzit că pe Mureș se agită românii. Keresztes Bucur, judele domeniului din localitate, în schimb, recunoștea că pe vremea împlătului orzului, cînd a auzit că pandurii comitatului au fost încartiruiți la Homorod, i-ar fi îndemnat pe ceilalți: „împlățiți numai cu spor, că v-ar place ca orzul să fie al vostru și nu al altora!“³⁷.

Un caz mai temerar și leșit din comun l-a constituit atitudinea fățiș favorabilă răscoalei afișată de morarul Stoica Mihai din Sîncrai, la 7 decembrie 1784. Potrivit martorului Hadnagy János de Cădaci, „morarul din Sîncrai care ține moara domnului Sebestyen, ajungîndu-mă din urmă pe mine și pe tătăișa pe rîtul lui Vay a zis: „Sînt multe știri rele. Dar de i-ar aduce Dumnezeu (pe răsculați) în aceste păduri din împrejurimi că mulți «traistă goală» așteaptă aceasta“.

Ceea ce este însă deosebit de semnificativ pentru conștiința națională în afirmația morarului Stoica din Sîncrai se află în partea finală a afirmației sale: „Unguru să plece în Scîția căci acesta este pămîntul românului“³⁸.

A doua zi, la 8 decembrie 1784, al doilea martor, văduva lui Balási András de Beclean numită Hadnagy Anna, de 34 ani, întărește cu o declarație asemănătoare acuzația precedentă³⁹.

Pentru a nu da amploare cazului instanța îl condamnă pe Stoica să suporte 40 de lovituri de băț.

După cum se poate observa, românii din Transilvania știindu-se autohtoni pe acest pămînt, în acele împrejurări de mare tensiune și-au afirmat convingerile întemeiate pe istorie cu privire la originea lor și au sperat în egalitatea cu „națiunile privilegiate“, dar mai puțin numeroase decît ei, și în eliberarea socială și națională.

Tot în ziua de 8 decembrie a fost condamnat și Kovács János de Teleac la pedeapsa cu aplicarea a 45 de bețe, deoarece a susținut în fața pretoriului comi-

³⁵ Arh. St. Tg. Mureș, fond Primăria orașului Tîrgu Mureș.

³⁶ Arh. St. Miercurea Ciuc, fond Scaun Ciuc. Acte nenumerotate (Protocolul judiciar pe perioada 12 noiembrie 1784—1 februarie 1784 — 44 file) și M.O.L. Budapesta, Gub. Trans. (în Pol.) nr. 4011, 5581 și 6826/1784 (Anchete în Comitatul Odorhei pentru depistarea celor care trec frecvent în Moldova).

³⁷ Ibidem, f. 8.

³⁸ Ibidem, f. 9.

³⁹ Ibidem.

tatului, în Odorhei, că „n-ar prea crede ca românii să aibă intenții rele (ci) numai (pe) aici se agită nemeșii“⁴⁰.

Știrile despre evoluția răscoalei în Munții Apuseni, cu exagerări și denaturări inerente, au pătruns totuși și în această zonă prin mesageri dintre care doi, Cadar Josif din Turia, Comitatul Trei Scaune, și Mihaicu Petru din Satul Mare, comitatul Odorhei, și-au recunoscut singuri misiunile ce le-au fost încredințate.

Încă de la 24 noiembrie 1784, la casa pretorială din Odorhei se organizează cercetarea judiciară a bătrînului român din Satul Mare, din apropierea tîrgului Odorhei, Mihaicu sau Mihalcu Petru. Audierea martorilor în această cercetare a fost prezidată de Antonius Sándor de Csik Madefalva, pe baza statutului grăniceresc pedestru⁴¹. În 29 noiembrie Szilágyi Ferenc din Beclean (azi înglobat municipiului Odorheiu Secuiesc), iobagul lui Török Elek, relatează că în urmă cu o săptămînă, într-o simbătă seara, pe cînd se întorcea spre casă de la Odorhei, „în satul Beclean, în dreptul Văii Csere m-a ajuns din urmă mergînd călare, Mihaicu Petru, românul bătrîn din Satul Mare. Întrebîndu-l de unde vine mi-a zis: «Eu am umblat pe lîngă Tîrnăvă pînă acolo unde acestea se contopesc în una singură (Blaj) și încă și mai în jos de acest loc, cu încă două zile de mers». Continuîndu-ne drumul l-am întrebat ce știri mai sînt acolo în jos, fiindcă pe aici sînt destul de rele, dacă (răscoală) nu se opăcesc și nu pier. La care Mihaicu a răspuns: «Că în aceea n-a pierit nici unul și nici nu pier fiindcă sînt în lagăr. Husarii însă chiar dacă-i atacă nu-i vatămă fiindcă puștile li-s încărcate cu rumeguș». Călătorind mai departe — declară martorul Szilágyi înainte de a se fi despărțit unul de celălalt — Mihaicu ar mai fi zis bătîndu-și pieptul, că «el e om însemnat, mai mult nu îndrăznește să spună, fiindcă el este curier episcopesc (și) umblă în treburi episcopești»⁴². Descosîndu-l mai departe pe Mihaicu, tovarășul său de drum a mai aflat că e nemulțumit de situația lui juridică de jeler sau de iobag și că în contextul evenimentelor în curs nu va admite ca să plătească și dare și să slujească și la stăpîn, dar el (în orice caz) nu va lupta alături de domnul său, în aceeași tabără cu el, ci va fi ce va fi. Martorul remarcă în finalul depozițiilor sale că, e drept, Mihaicu era puțin băut. Încheindu-se cercetarea lui Mihaicu abia la 9 decembrie 1784, la confruntare acesta recunoaște în parte vorbele incriminate după care este eliberat pe cheazăsie.

În aceleași zile a fost reținut pentru cercetări și preotul neunit din Paloș, Popa Dumitru, pentru că avea un pașaport eliberat de către o autoritate dintr-un alt comitat decît cel în care domiciliă. Ce anume îl va fi îndemnat să-și colinde parohia răsfiată prin satele secuiești, chiar în timpul evenimentelor din Munții Apuseni nu putem ști. În orice caz, rezultă din ancheta la care a fost supus că-și întindea autoritatea, păstorindu-i pe românii neuniți din Satu Nou, Ocland, Crăciunești, Merești, Ionești și altele și că-i vizita destul de des.

În cealaltă extremitate a comitatului Odorhei, în fostul scaun filial Giurgeu, anchetele întreprinse din ordinul Guvernului în satele de pe granița cu Moldova au pus, de asemenea, în evidență o marcată atitudine favorabilă răscoalei. Ordinul Tablei comitatului, de strîngere a armelor de la țărănimea dependentă, a dat la iveală în această zonă numărul lor mare. Numai în plasa Ditrău-Subcetate aflată în cercul Giurgeului, vicecomitele Boros Elek a confiscat în lunile decembrie 1784 și ianuarie 1785, din satele Ditrău, Lăzarea, Joseni, Subcetate, Sărmaș și Bilbor 93 de flinte, 18 pistoale și o carabină, bună parte din ele provenite din Moldova și Țara Românească.

⁴⁰ Arh. St. Miercurea Ciuc, loc. cit.

⁴¹ Ibidem.

Un oarecare Gheorghe Ciocan, propagator al unui ipotetic ajutor din Moldova, iobag al familiei Türi din Scaunul Giurgeu, a fost arestat la 31 decembrie 1784 pe baza statutului militar în vigoare, în zona militarizată grănicerească din secuime. Arestarea lui ne facilitează mult înțelegerea tensiunii ce domnea în fostele scaune secuiești în timpul evenimentelor din 1784.

Pretutindeni în Transilvania sosirea cetelor răsculaților era considerată ca salvatoare și, îndeosebi, eliberatoare din iobăgie. Informația oferită de izvoarele pe care se întemeiază cele scrise aici atestă că, mai ales în regiunile unde populația românească locuia împreună cu unguri, secui sau cu sași, dorința acestora de a vedea sosite cât mai grabnic cetele răsculaților era mai vie ca oriunde. Explicația faptului poate fi căutată în diferențele de tratament ce se aplicau iobăgimii românești în comparație cu iobăgimea, mai redusă numeric, a națiunilor privilegiate sau concesiile ce li se făceau acestora de stăpînii de pămînt sau administratorii și reprezentanții lor, ei înșiși unguri, secui sau sași⁴².

În acest context trebuie interpretate și afirmațiile lui Gheorghe Ciocan din scaunul Giurgeu, încurajat de evenimentele în curs, de care nu era desigur străin.

Încheta lui Gheorghe Ciocan n-a dat însă amploare și nici n-a pus în valoare lor reală relatările făcute de el diferiților interlocutori deveniți martori, cu toții armeni înstăriți, mai ales negustori, din târgușorul de pe atunci al Gheorghenilor, reședința fostului scaun filial Giurgeu.

Afirmațiile lui Gheorghe Ciocan oferă istoricului o ipoteză de lucru, deloc neglijabilă în împrejurările în care ele se coroborează cu știri consulare, despre un ajutor așteptat de Horea de la celelalte două Țări Române.

Activitatea lui Gheorghe Ciocan a atras atenția comisarilor trimiși de Tabla comitatului Odorhei să închidă granița, să zădărnicească traficul cu Moldova și să conștate de la populație armele de orice fel. Rezultă că, încercînd să împrumute 200 de taleri (sumă importantă atunci) de la Marton János din Gheorgheni și fiind refuzat, Gheorghe Ciocan îi răspunde: „Lasă, lasă (numai) cînd m-oi întoarce eu aici cu moldovenii și voi merge la casa-ți, o să ai tu atunci bani destui și n-o să mai spui că n-ai taleri“. Suspectă în sine este însăși suma cerută împrumut, iar afirmația sosirii lui aici cu moldovenii nu lasă loc dubiului privind intenția trecerii graniței în Moldova, de unde spera să sosească însoțit de moldoveni⁴³. Este în această afirmație exact miezul temerilor exprimate de autorități.

Armenii Andreas Vetány și David Keresztes din Gheorgheni, martori și ei în procesul lui Gheorghe Ciocan, afirmau la audiere că acuzatul ar fi spus în toamna anului 1784, în mai multe împrejurări „Așteptați numai să vină primăvara că voi avea eu atunci bani destui“. Afirmația pare să confirme pe deplin planul inițial al lui Horea, de a porni răscoala în primăvara anului 1785, dacă n-ar fi intervenit incidentul de la Curechiu.

Cunoscînd și cazul renumitului mesager Cadar Iosif din Turia⁴⁴, condamnat la moarte aidoma lui Horea, credem că acțiunile de pe granița cu Moldova n-au fost deloc întâmplătoare, ci au existat legături ale românilor din secuime cu întreaga conducere centrală din Munții Apuseni de vreme ce, la același interogatoriu, Gheorghe Ciocan a afirmat: „pînă acum a fost Horea popă, dar de acum, la primăvară Ciocan Gheorghe va fi căpitanul Horea⁴⁵“.

⁴² I. Ranca, *loc. cit.*, p. 263.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*; I. Ranca, L. Moldovan, *Contribuții privind răspîndirea răscoalei lui Horea în partea centrală și răsăriteană a Transilvaniei*, în „Studii“, Revistă de istorie, tomul 21, nr. 2, 1968, p. 280.

⁴⁵ I. Ranca, *loc. cit.*, p. 263.

Pentru legături strînse cu Moldova dovedite de Gheorghe Ciocan pledează și acuzația pe care i-a adus-o martorul armean Keresztes Péter refuzîndu-i împrumutul cerut, Ciocan îl amenințase astfel : „așteaptă numai că voi avea eu bani, dacă te-oi strînge un pic mai bine la Putna“. Se vede bine că depozițiile martorilor în procesul lui Gheorghe Ciocan au fost, potrivit practicii judiciare vechi, ajustate intereselor politice. Găsim între actele acestui proces ce trebuia să facă vilvă în întregul imperiu și despre care trebuie să fi luat cunoștință însăși comisia Jankovits o sentință complet deplasată și anume : Gheorghe Ciocan a fost socotit alienat mintal și eliberat pe cheazășie. Opinia noastră este că Gheorghe Ciocan avea legături normale cu negustorii armeni, care însă, în situația tulbure provocată de luptele sociale și naționale, s-au abținut să-l împrumute cu o asemenea sumă de bani.

Ceea ce este important în analiza de mai sus este faptul că iobăgimea română și din afara perimetrului luptelor era trează și înarmată așteptînd sosirea cetelor răsculașilor spre a li se alătura. Formele de manifestare a conștiinței naționale a românilor, amploarea și largă lor răspîndire și la românii ce trăiau în scaunele secuiești, dovedesc dorința de a răsturna din temelii orînduirea socială și regimul politic din Principaț și de unire a Transilvaniei cu celelalte Țări Române.

R É S U M É

Préparée et déclanchée dans les Carpates Occidentaux, la révolte de Horea devra dévoiler toute une série d'aspects nationaux que l'action des serfs roumains les a mis en évidence en même temps que les questions sociales. Loin d'être un déchainement fortuit, spontané, elle s'avéra une prise de position ferme des Roumains de Transylvanie contre l'exploitation sociale et l'oppression nationale.

Ce grand soulèvement s'identifie par son but avec l'idéologie de l'École Transylvane (Școala Ardeleană) non seulement parce qu'ils coïnciderent dans le temps, mais aussi parce qu'ils militèrent chacun de son côté pour les droits nationaux et pour l'unité de tous les Roumains. La conscience de l'origine commune, daco-romaine, des Roumains inspirait aux paysans révoltés qui se partageaient les terres de la noblesse la conviction qu'ils agissaient ainsi dans le pays de leurs aïeux, c'est à dire dans leur propre pays.

Les nouveaux documents présentés et interprétés brièvement par l'auteur témoignent sans aucun doute de la conscience nationale propre aux Roumains de toute la Transylvanie.

P R É C I S

Prepared in and started from the Apusenî Mountains, Horea's uprising brings forward the socio-national aspects of the Romanian serfs action. The uprising, far from being an accidental outbreak, constituted a firm action of the Romanians in Transylvania against social exploitation and national oppression.

The great uprising had the same aim as the ideology of *The Transylvanian School* (Școala Ardeleană) since both of them took place in the same period of time and both of them militated in favour of the national rights and the unity of all the Romanians.

The Romanians consciousness of common Daco-Roman origin has enabled the insurgents, when they began to parcel the nobility lands, to have the conviction that their country has been of their ancestors and was theirs too.

Sub influența răscoalei lui Horea. Frământări, mișcări, măsuri în Maramureș

IOAN V. SABĂU

Pe teritoriul actualului județ Maramureș, în părțile Chioarului și în zonele lăpușene, sălăjene, someșene, ale bazinului minier băimărean și ale Maramureșului istoric, cu o populație în marea sa majoritate românească, raporturile stăpîn-iobag din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu se deosebeau prea mult de cele din Transilvania propriu-zisă. Și aici jugul greu al iobăgiei se înăsprise. Nedreptățile și abuzurile de tot felul se constituiau într-un fapt cotidian, iar bunul plac al stăpînului feudal era cel care impunea obligațiile iobagului, neținînd seama de reglementările în vigoare. În zona Chioarului, de exemplu, și îndeosebi în satele de pe întinsele domenii ale familiei Teleky de Szék, iobagii erau obligați să slujească cu atelajul trei zile pe săptămînă, iar cu palmele în fiecare zi. Mai mult chiar, în unele localități iobagii veșnici erau obligați să robotească în fiecare zi a săptămînii „decît doar domnul după greutățile timpului nu-i ușurează”¹. Nici situația micii nobilimi din Chioar (nobili de o sesie în marea lor majoritate), care în anul mării răscoale cifra 3 886 bărbați², nu era mai bună, fiind lipsită „de vechile sale drepturi, prin puternicie (forța și abuzul nobilimii maghiare — n.n.) îi despoaie, îi silește la vecturarea neobișnuită pînă acum”³.

În zona bazinului minier Baia Mare — Baia Sprie — Cavnic — înconjurată și ea de o rețea compactă de sate de români iobagi, fie pe domeniul montanistic erarial (ce cuprindea 14 sate românești), fie pe cel al urbei Baia Mare (cu trei sate și familii de iobagi, în alte trei cu populație română), raporturile stăpîn-iobag sînt aproape ca cele din Munții Apuseni. Atestate sînt și aici îndeosebi abuzurile de pe domeniul montanistic în care, pe lîngă obligațiile în dări, iobagii erau datori să efectueze și transporturi de minereu, lemne, cărbune, zile de lucru cu palmele, tăiatul lemnelor etc. Împotriva acestor abuzuri, ca și din regiunea Munților Apuseni, au plecat și au ajuns și la știrea împăratului reclamații și plîngeri. Faptul este confirmat chiar de împăratul Iosif al II-lea care, într-un bilet de mină din 27 noiembrie 1784, adresat cancelarului Eszterházi, îi reproșă acestuia că nu s-au luat măsuri pentru oprirea abuzurilor, că nu s-a făcut nimic pentru ca acestea să înceteze. „E fapt știut — nota împăratul referindu-se la reclamațiile din Munții Apuseni, — stau acolo încă din luna aprilie nerezolvate și că tot astfel se întîmplă și în celelalte orașe miniere, cu deosebire la Baia Mare, unde un frate al consilierului aulic Mitich face pe tiranul, iar fratele său aici îl acoperă”⁴. Abuzurile, nedreptățile, silniciile sînt realități adevărate și în zona Băii Mari, recunoscute și întărite de cele mai

¹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979 (în continuare D. Prodan, *Răscoala*) vol. I, p. 16.

² *Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). Primul recensămînt al Ungariei (1784—1785)*, Budapesta, 1960, sub redacția lui Danyi Deszö și David Zoltán, p. 330—339.

³ *Izvoarele răscoalei lui Horea*, Seria B. *Izvoare narrative, 1773—1783*, sub redacția lui Ștefan Pascu, Edit. Academiei R. S. România, București, 1983 (în continuare *Izvoare narrative*) vol. I, p. 351.

⁴ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 22.

autorizate foruri, confirmate și cunoscute de împărat „și care nu pot fi puse la îndoială”⁵.

Pe această stare de nedreptăți și abuzuri, de frământări și neliniște atestată și în celelalte zone ale actualului Maramureș, vestea marii ridicări la luptă pentru scuturarea anacronicului jug al iobăgiei și asuprirea naționale a românilor transilvăneni a fost primită cu bucurie și speranță de către populația română maramureșeană și cu îngrijorare și nemulțumire de către autoritățile timpului.

Primele știri oficiale primite la Baia Mare asupra izbucnirii și desfășurării acestei adevărate revoluții populare sînt două scrisori date la 11 noiembrie 1784, purtînd semnăturile vicecomitelui, comitatului Solnocul Interior, Szentpáli Laciislav, și a vicecomitelui substituit al aceluiași comitat, Balogh Gheorghe, prin care inspectoratul minier a fost înștiințat despre răscoala țărănilor români în număr de 12 sau 13 mii din comitatele Hunedoara, Alba și Zărand. Aceste scrisori au fost prezentate de inspectorul minier magistratului orășenesc, adăugînd că, după cum a aflat și din alte informații ale unor particulari, răsculații ar intenționa să se îndrepte spre Gîrbău pentru a-și procura muniții. Totodată inspectorul a solicitat magistratul să-și dea concursul pentru apărarea atît a casei fiscului cît și a orașului, care, după cum se poate citi în cărți, încercase și în trecut mari primejdii în urma unor asemenea atacuri din partea unor astfel de răzvrățiți.

Scrisorile în cauză au fost prezentate în sesiunea magistratului din 22 noiembrie 1784, care a hotărît luarea următoarelor măsuri :

1. Deoarece, în cazul în care orașul ar fi atacat de un număr mai mare din acei răsculați, respingerea lor nu ar putea-o face, locuitorii orașului fiind prea puțini, au hotărît ca atît din partea inspectoratului minier, cît și a magistratului orășenesc să înainteze o cerere Comitatului Satu Mare prin care să solicite trimiterea de trupe regulate, fie de alți oameni de la țară.

2. Pentru a afla din vreme dacă răsculații români intenționează într-adevăr să se îndrepte spre acest oraș, inspectorul minier și magistratul au hotărît să trimită, primul în trei părți iar al doilea în două părți, oameni de încredere care să-i înștiințeze imediat prin scrisori despre situația românilor răsculați și despre pornirea lor spre Baia Mare. Din partea magistratului orășenesc au fost trimiși spre Reteag senatorul Francisc Barthos și Hundeshagen Iosif, însoțiți de un călăreț tînăr (fecior), iar spre Jibou au fost trimiși jurații Ștefan Szűts și Iosif Gyalai, însoțiți de un alt călăreț tînăr.

3. Stringerea armelor, puștilor și pistoalelor de la toți civilii și locuitorii, interzicînd negustorilor să vîndă praf de pușcă și gloanțe. Negustorii erau obligați sub amenințarea unor pedepse severe, să anunțe magistratul despre orice străin ce s-ar prezenta pentru cumpărarea de muniții. În oraș și în suburbii (hostádokban) să patruleze străji, cu obligația de a aresta și a aduce la închisoarea orașului pe orice străin. Concomitent s-a dat ordin locuitorilor orașului ca în cazul în care vreun străin ar solicita găzduire acesta să fie dus de cetățean sau straža străzii la judele-primar.

4. Pentru apărarea morii de praf de pușcă din oraș s-au înstituit străji, cu obligația celor de la moară ca în cazul în care ar fi atacați de răsculați peste dealuri și nu ar rezista, să verse imediat praful de pușcă în riul Săsar.

5. Pentru apărarea averii erariului și a păstrării orașului, deoarece nu se știe cînd și în ce ceasuri vor năvăli românii, răsculați, pînă la primirea aju-

⁵ *Izvoare narative*, vol. I, p. IX.

torului din partea comitatului (Satu Mare — n.n.) s-a hotărât împărțirea armelor cetățenilor capabili să le poarte, cărora li s-a amintit obligația de credință față de împărat și îndatorirea de a apăra orașul, urmînd ca la semnalul tobei să se prezinte cu armele pentru a apăra cu tot zelul orașul și bunurile fiscului⁶.

De menționat, că încă cu două zile înainte de dezbaterile în sesiunea magistratului a celor două scrisori prezentate de inspectorul minier și înainte de a se lua măsurile mai sus enumerate, autoritățile orașului cunoșteau din alte surse izbucnirea răscoalei, și s-au grăbit să facă primele demersuri pentru primirea de întăriri. La 20 noiembrie magistratul baimărean s-a adresat Congregației generale a Comitatului Satu Mare și Consiliului Locumtenențial cu o scrisoare prin care, exprimîndu-și îngrijorarea cu privire la pericolul iminent în care s-ar afla, cerea trimiterea fără întârziere de ajutoare pentru a-i apăra pe cetățenii orașului de prădăciuni și a preveni izbucnirea unor răzvrătiri, precum și pentru punerea în siguranță a casei fiscului și a tuturilor bunurilor erariale și ale locuitorilor. Se apela inclusiv la ajutorul armatei regulate⁷.

Răspunsurile nu au întârziat prea mult. La 22 noiembrie comitatul Satu Mare în adunarea sa generală a hotărât înarmarea generală a nobililor, cît și a celor din popor pe care spera că poate conta nobilimea și a emis un ordin special orașelor Baia Mare și Baia Sprie cărora li s-a cerut punerea sub paza unui comisar special a plumbului și prafului de pușcă. Totodată, în aceeași zi de 22 noiembrie, în adunarea generală, s-a hotărât și s-a și intervenit la împăratul Iosif al II-lea și Consiliul Locumtenențial de la Buda pentru reprimarea țărănilor răsculați⁸. S-a invocat marea număr de răsculați din care o parte cuprinzînd 13 000 oameni s-ar îndrepta spre părțile sătmărene pentru a pune mîna pe casa fiscului, pe moara de praf de pușcă, pe plumb și pe munițiile de aici. În același timp, comitatul motiva solicitarea de ajutoare armate printr-un alt pericol din partea unui alt val de răsculați de 8 000 oameni care din Zărând s-ar îndrepta spre comitatul învecinat Bihor și ar reprezenta un real pericol pentru comitatul Satu Mare și oamenii săi⁹. Pentru apărarea monetăriei și casei fiscului s-a cerut ajutor militar și generalului Tige (așa apare la acad. Prodan în *Răscoala*, iar la I. Sabău în *Ecourile răscoalei* Tiesch), comandantul trupelor imperiale din Debrețin, spre a reprima „îndrăzneala dîrză a răsculaților și să restabilească atît siguranța casei fiscului și a monetăriei, cît și buna liniște a întregii obști“¹⁰.

Din aceeași adunare generală a nobililor comitatului Satu Mare se trimit știrile aflate despre meșul răscoalei românilor din Transilvania comitatelor Maramureș, Bihor, Ugocea, Bereg, Ung și Szabolos comunicîndu-li-se totodată și măsurile luate, recomandîndu-li-se să recurgă și ele la sechestrarea prafului de pușcă, a gloanțelor și a plumbului pentru a nu cădea în mîinile răsculaților¹¹.

În anexă la comunicarea făcută comitatului Maramureș se află înșirate și cele șapte măsuri luate pentru apărarea și punerea în siguranță a bunurilor

⁶ Arh. St. Baia Mare, fond Primăria orașului Baia Mare, registrele fondului, inv. nr. 263, protocol 14, p. 111—112. Vezi și referiri la aceste măsuri, la I. Sabău, *Ecourile răscoalei lui Horea în părțile de nord-vest ale Transilvaniei*, în „Revista Arhivelor“ nr. 1/1962 (în continuare I. Sabău, *Ecourile răscoalei*), p. 180—181.

⁷ Arh. St. Baia Mare, fond Primăria orașului Baia Mare, registrele fondului, inv. nr. 263, protocol 74, p. 273—274.

⁸ I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 183; vezi și D. Prodan, *Răscoala* vol. I, p. 555—556.

⁹ Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura jud. Maramureș, Seria Acta politica, doc. 30 din 1784 fila 1; vezi și D. Prodan, *Răscoala* vol. I, p. 555.

¹⁰ I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 183; vezi și D. Prodan, *Răscoala*, vol. I, p. 555—556.

¹¹ I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 183.

erariale din orașele miniere Baia Mare, Baia Sprie și Satu Mare. Întrucît în parte se deosebesc sau au o altă nuanță decît cele luate de magistratul orașului Baia Mare, în sesiunea din 22 noiembrie, le redăm mai jos în rezumat. În partea introductivă se arată că, datorită știrilor aflate dintr-o diversă corespondență, precum și din declarațiile inspectorului suprem al Inspectoratului minier din Baia Mare, Francisc Kibling, au fost înștiințați despre răscoala din Marele principat al Transilvaniei și, pentru apărarea bunurilor erariale, pentru prevenirea ca acestea să nu cadă în mîna răsculaților, s-au dat juzilor cercuali următoarele ordine :

1. Sechestrarea prafului de pușcă la negustori.

2. Orașele Satu Mare, Baia Mare și tirgul Baia Sprie să sechestreze tot praful de pușcă și orice fel de plumb, sub supravegherea unui comisar erarial, vînzarea lui fără ordin special fiind interzisă. Prin juzii nobililor să se sechestreze și în celelalte locuri din comitat astfel de produse de la negustorii care le dețin și să se păstreze neatînse pînă la noi ordine.

3. Strîngerea armelor de la toți iobagii din localitățile învecinate cu Transilvania.

4. În toate localitățile comitatului, să se constituie străji sub răspunderea juzilor. Locuitorii acestora să fie instruiți să nu dea găzduire sau să primească pentru noapte vreun străin fără aprobarea judeului, sub pedeapsa încarcerării imediate. Dacă cineva ar intra în vreun sat cu bilet de trecere suspect să fie prins imediat și dus în închisoarea magistratului, chiar dacă ar fi nobil.

5. Țăranii găsiți la punctele de trecere cu pașapoarte suspecte să fie duși și predați la cel mai apropiat magistrat.

6. Pentru paza tezaurului regesc din Baia Mare, întrucît inspectoratul minier de aici se teme de atacul plebei răscolate asupra orașului, să se ceară ajutor militar în comitat, din care Băii Mari să i se dea 60 de oameni, sub comanda unui ofițer. Totodată, la nevoie, să fie înarmați și nobilii pentru respingerea țăranilor răsculați.

7. Magistratii să fie atenți la toate împrejurările și știrile primite și tot ce s-ar întîmpla în părțile de peste Someș să raporteze vicecomitelui substituit, iar în partea de dincoace de Someș rapoartele să fie trimise însuși vicecomitelui. Vicecomitele e autorizat că, în caz de necesitate, să aibă grijă ca erariul regesc, contribuabilii ori ordinele și stările din comitat să nu sufere vreun neajuns ¹².

Cu toate că dispoziția comitatului Satu Mare nu a fost trimisă magistratului orașului Baia Mare, negăsindu-se în arhiva acestuia și nici urme că ar fi fost dezbătută în vreuna din sesiunile anului 1784, măsurile luate la 22 noiembrie, în cele cinci puncte, sînt asemănătoare. Măsurile, deși au fost aduse de trei ori la cunoștința locuitorilor urbei, nu au fost respectate. Așa au făcut Vasile și Dumitru Gloden, împreună cu Alexa Sas (primul de 30 de ani, al doilea de 28 ani și ultimul de 32 de ani), locuitori ai Băii Mari, toți de religie românească, găsiți vinovați în sesiunea din 24 noiembrie 1784 de nerespectarea ordinului magistratului, și „în aceste vremuri tulburi au primit în casă oameni străini, fără ca să anunțe judele primar“, fapt pentru care au fost pedepsiți cu cîte 25 lovituri de băț fiecare ¹³.

O altă măsură luată în aceeași sesiune din 24 noiembrie prevede și dispune căpitanilor de străji, (az utza kapitányok) să se străduiască să întocmească

¹² Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, Seria Acta politica doc. 30 din 1784. f. 3—4 ; vezi și D Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 191 și 192.

¹³ Arh. St. Baia Mare, fond Primăria orașului Baia Mare, registrele fondului, protocol 14, p. 113 verso ; vezi și I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 181.

evidența locuințelor și grajdurilor necesare pentru încartiruirea soldaților și adăpostirea cailor unității de dragoni care, în scurt timp, ar sosi în oraș pentru înfrângerea rebelilor români răsculați (rebelis feltámadott oláhok) ce ar ataca inspectoratul minier și orașul ¹⁴.

La solicitările de ajutoare, precum și de la delegații trimiși încep să sosească primele răspunsuri, unele mai mult, altele mai puțin liniștitoare. Primul care răspunde este generalul Tige (Tiesch), comandantul trupelor imperiale din Debrețin care, la 25 noiembrie, făcea cunoscut comitatului Satu Mare că, potrivit informațiilor primite, răscoala iobagilor din Munții Apuseni ar fi fost în mare parte potolită, iar orașul Baia Mare, aflat departe de acolo, nu este în primejdie încă. Pentru orice eventualitate a dat însă ordin generalului Splényi ca să trimită din brigada sa un detașament de infanterie pentru paza casei fiscului și a monetăriei din Baia Mare ¹⁵.

Cu toate că știrile erau liniștitoare într-o oarecare măsură, o zi mai târziu, la 26 noiembrie, magistratul orașului Satu Mare a hotărât să dea o escortă de 60 de orășeni pentru a însoți pînă la Carei ¹⁶, casa fiscului (casieria de fapt) din Baia Mare, cu ocazia transportării sale la Cașovia.

După cum rezultă din informațiile ulterioare, cei 60 de nobili (sau poate alții ?) au fost concentrați la Seini și Oșvareu (azi înglobat comunei suburbane Botiz din imediata apropiere a orașului Satu Mare) pentru a escorta casa fiscului din Baia Mare spre a o pune într-o mai mare siguranță la Cașovia ¹⁷. În Seini se afla și unul din membrii familiei contelui Sigismund Kornis din Zaláu, fapt ce rezultă din scrisoarea din 28 noiembrie a contelui Gabriel Haller care, după ce-l informa că răsculații au fost blocați în munții Cîmpenilor și-i cerea ca și el să tragă un cordon pe sub Meseș, ca nu cumva răsculații să scape într-acolo, îl sfătua: „pentru Dumnezeu nu-i lăsa acolo la Seini, căci zilnic observăm că poporul de jos și fără venirea vreunui tilhar își atacă domniile pămîntești” ¹⁸.

La 27 noiembrie, senatorul Francisc Berthos, unul din trimișii numiți în sesiunea din 22 noiembrie, înștiințează din Dej magistratul că în urma celor aflate în ziua de 26 noiembrie o parte din armata răsculaților s-a îndreptat spre comitatul Arad. Pentru a se afla noi vești despre mișcarea răsculaților, în ziua de 26 noiembrie, din Gherla au fost trimiși opt oameni înarmați, urmînd să aducă la cunoștința magistratului știrile trimise de aceștia. În continuare descrie atacul din Deva unde 50 de nobili înarmați au atacat pe răsculați, luînd 80 de prizonieri din care pe mulți i-au omorît încît omul care a sosit de acolo descrie mirosul greu al cadavrelor, și continuă: „că au reușit nobilii nu e mare mirare deoarece erau înarmați în timp ce românii erau neînarmați, doar cîțiva aveau coase, unii securi, dar cei mai mulți aveau doar bîte”. Francisc Barthos mai relatează că, din cele spuse de vicecomite, după această pierdere grea românii string fierul pentru „a face lănci și alte arme de împuns”.

Ca urmare a celor aflate, conchide trimisul magistratului „locuitorii orașului nu au pentru ce să-și facă griji prea mari dar, deocamdată, este necesar să se păstreze străjile pentru ca răsculații, înspăimîntați de trupele de secui și alte trupe trimise împotriva lor, să nu încerce să scape îndreptîndu-se spre Baia Mare” ¹⁹.

¹⁴ Arh. St. Baia Mare, fond Primăria orașului Baia Mare, registrele fondului, protocol 14, fila 113 verso.

¹⁵ I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 183.

¹⁶ *Ibidem*, p. 185.

¹⁷ *Ibidem*, p. 184.

¹⁸ D. Prodan, *Răscoala*, vol. I, p. 550.

¹⁹ Arh. St. Baia Mare, fond Primăria orașului Baia Mare, Acte dezbătute în sesiuni, doc. 209.

La 29 noiembrie va răspunde și Consiliul Locumtenențial din Buda la cererea de ajutorare, considerind că pentru moment sînt suficiente măsurile pentru paza drumurilor și colaborarea cu autoritățile din jur. Răspunsul cerea juzilor să facă o supraveghere exigentă și orice indiciu cu privire la izbucnirea unei revolte sau vreunui atentat să fie imediat anunțat pentru a se putea lua măsurile necesare²⁰.

Cu toate că știrile primite au fost în parte liniștitoare, teama autorităților celor două centre miniere nu a scăzut din intensitate și de aceea ele caută în continuare surse de informare. Astfel, judele și senatul orașului Baia Sprie se adresează printr-o scrisoare, din 2 decembrie, magistratului orașului Bistrița comunicîndu-i că, la auzul răscoalei plebei române, i-a cuprins o spaimă îngrozitoare. Și baiasprienii au auzit că numărul răsculaților ar fi de 13 mii și că ar intenționa să asalteze minele. În scopul de a putea lua din timp măsurile necesare cereau bistrițenilor să-i informeze despre toate cite se întîmplă²¹.

Fără să mai aștepte răspunsul cu informațiile solicitate senatul orașului Baia Sprie, împreună cu reprezentanții oficiului minier din localitate, într-o ședință comună ținută la 10 decembrie, au stabilit :

1. Conscrierea tuturor locuitorilor care posedă arme, precum și a celor care nu au, dar pot să primească. În acest scop s-a format o comisie sub conducerea căpitanului orașului.

2. Constituirea de străji pentru asigurarea liniștii în interiorul orașului, formate din șase persoane ziua și din 16 persoane noaptea. La constituirea străjilor se avea în vedere ca muncitorii în ziua în care se aflau la lucru să nu fie cuprinși.

3. Cei care au arme și care sînt desemnați pentru purtarea acestora vor participa joia, sîmbăta și duminica (după serviciul divin) la instruirea sub conducerea căpitanului orașului.

4. S-au dat dispoziții ca populația, la semnalele sonore sau alte semnale ce vor fi date, să se prezinte cu unelte la instruirea pentru stingerea incendiilor.

5. În caz de pericol străjile de noapte vor da semnalul prin șase sunete de goamnă.

6. Cei care, conform punctului doi, fac serviciul de strajă noaptea, să fie atenți și vigilenți, să-și cunoască zona de patrulare și cînd se întîlnesc să se recunoască.

7. Luarea de măsuri pentru asigurarea materialelor necesare. Să se fixeze locul celor șase posturi de pază, pentru a putea fi găsiți și pentru a putea comunica unii cu alții.

8. Femeile din Șișești de religie greco-catolică care, după cum a raportat supraveghetorul topitoriei, s-au reapintors în sat, să fie conscrise de preotul de acolo și interogate dacă nu au aparținut erariului sau altor stăpîni.

9. Adunarea tuturor locuitorilor pe ziua de 12 decembrie pentru a lua cunoștința de măsurile hotărîte²².

Informațiile cerute bistrițenilor sosesc prin scrisoarea acestora din 17 decembrie în care se confirmă că numărul răsculaților ar fi de 12 mii și că această plebe românească în furia sa comite cele mai înfricoșătoare măceluri „cu gîndul să nu se oprească pînă nu vor omorî pe toți nobilii unguri”. Bistrițenii îi informează, cu regret, că măsurile civile și militare nu i-au înfricoșat pe răsculați și că este departe de ei gîndul de a se liniști. „Chiar fugăriți

²⁰ Ibidem, doc. 212.

²¹ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 189.

²² Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, Acta politica, doc. 47. din 1784, f. 3—4.

fiind s-au grupat din nou sub comanda unui popă (așa și la D. Prodan) numit Horea, care se dă pe față drept regele Daciei“. Se relatează că o parte din răsculați s-au retras în munții Turzii, „unde nu se poate apropia nici miliția și unde pînă acum nu au putut fi aduși la mîntea sănătoasă și la ascultarea datorată nici după ce împăratul le-a oferit grațiere...“²³.

Știri ceva mai puțin îngrijorătoare a primit magistratul orașului Baia Mare printr-o scrisoare din 11 decembrie de la Zaláu, semnată de Katona Mihai, care descria mersul răscoalei românilor. Katona relatează că din informațiile primite între 3 și 7 decembrie răsculații nu au mai atacat fiind surprinși în munți în urma măsurilor luate de contele Csáky, comitele suprem al comitatului Cluj. Autorul scrisorii se mira, întrebându-se ce fel de popor poate fi acesta care „înconjurat în munți din toate părțile nu se predă ci continuă să opună rezistență“. Descriind situația din comitat, Katona arată că numai nobilii și-au ținut posturile de pază fixate, fără sprijin militar, așa că din partea acestora, a Sălajului, nu au de ce să se teamă, deoarece drumurile dinspre Meseș au fost închise, dar nu scăpa să remarce că românimea de sub Meseș a fost așa de înclinată spre revoltă încît patenta de grațiere a împăratului nu au acceptat-o și, dacă nu ar fi primit datorită providenței divine întăriri militare din Ungaria, aceasta i-ar fi atacat. Cu sosirea armatei au prins curaj și nobilii din posturile de pază, iar românii se tem și au început să se liniștească. Katona scria că mai mulți corifei (inițiatorii mișcării din comitat) au fost prinși și vor fi pedepsiți exemplar. Scrisoarea trimisă din Zaláu magistratului orașului Baia Mare mai cuprindea știrea că prin poșta din 11 decembrie s-a aflat că au sosit la Cluj 500 secui cu ordin să se unească cu nobilimea de afară — Cluj și Solnoc — și împreună să bareze drumurile ce vin din munți. De asemenea, sălăjanul mai știa că alți 500 secui urmau să sosească la Cluj și spera că aceste întăriri vor îndepărta pericolul de ei²⁴.

În Baia Mare, datorită solicitărilor de ajutorare făcute anterior, au sosit întăriri militare cerute, fapt confirmat de o scrisoare dată la 12 decembrie în Baia Mare și semnată de un oarecare István. Conform celor știute de acesta „în Baia Mare au venit mai de multușor 50 de călăreți nemți, apoi tot atîția pedestri și se așteaptă și mai mulți. Și pe locuitorii orașului îi exersează și sînt de veghe fără încetare, mai ales noaptea. Dar așa se pare că se tem mai degrabă de românii locuitori din împrejur decît de Horea (subl. noastră). Răsculații s-ar afla în Munții Calatei. Și ei aici sînt în mare teamă și poate azi dintre cetățeni și mineri vreo 200 au și înarmat și vor fi puși la instrucție“²⁵.

Teama de o răscoală a românilor din jurul Băii Mari se menține și în ultimele zile ale anului 1784, cînd este din nou atestată sosirea întărilor militare. Această realitate este confirmată de una din notabilitățile orașului, Adam Decsei, care la 30 decembrie îi scria contelui Banffy că se teme de intenția răsculaților de a năvăli asupra orașelor miniere și de aceea pentru respingerea atacului au sosit 50 de dragoni nemți, iar cu o zi înainte o companie de pedestrași care au fost încartiruiți în oraș. A. Decsei scria că era mare groază în Baia Mare. „Căci românimea imensă care locuiește în jurul lor așteaptă agitată sosirea fraților săi“. De altfel aflăm de la el că în satul vecin Seimă, localitate așezată aproximativ la jumătatea distanței între Baia Mare și Satu Mare, doi popi amăgitori umblînd prin sate cu scrisori au fost dați pe mîna autorităților și duși la închisoarea din Carei, iar pe domeniul cameral și în unele sate ale contelui Adam Teleky (fost comite suprem al Comitatului Dăbîca, stră-

²³ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 189.

²⁴ Arh. St. Baia Mare, fond Primăria orașului Baia Mare, Acte dezbătute în sesiuni, doc. 1073, f. 1—2.

²⁵ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 190.

nepotul lui Mihai Teleky, guvernatorul Transilvaniei, căsătorit cu Ana Vasselényi, cu întinse posesiuni în zona Sălaj și Satu Mare)²⁶, iobăgimea a și început să refuze supunerea datorată nobililor, împotrivindu-se oamenilor domnești trimși să strângă taxa²⁷.

Îngrijorarea și spaima autorităților locale și insistența cu care au cerut ajutoare din toate părțile au avut ca temei real nu numai știrile primite din comitatele cuprinse de flăcările răscoalei, ci și frământările „imensității românilor“ din aceste părți, refuzul acestora de a-și îndeplini obligațiile iobăgești, legăturile care au existat între români de aici și cei răsculați, atmosfera de încordare care putea și aici dintr-un moment în altul să ducă la o mare înclăștare între asupriți și asupritori.

Această atmosferă s-a simțit și este atestată nu numai în jurul Băii Mari și în Chioar, ci și în Maramureșul istoric, partea de dincolo de Munții Gutiiului, precum și în zona Lăpușului, a fostului Comitat Solnocul Dinăuntru.

Și în comitatul Maramureș, ca urmare a informațiilor primite din comitatele Satu Mare, Solnocul de Mijloc și târgul Baia Sprie, se iau măsuri preventive pentru asigurarea avutului erarial, a minelor și ocnelor, a avutului nobilimii. Generalul Splényi, la 23 noiembrie 1784, trimite din Cașovia îndrumări autorităților nobililor și tuturor juzilor satelor să fie reținuți oamenii rătăcitori, fără pașaport, să fie cercetați și la cea mai mică suspiciune să fie reținuți și să nu fie eliberați mai înainte de a se legitima, să fie urmărite îndeaproape convorbirile locuitorilor și pe orice refractar sau ațîțător să-l prindă și să-l ducă la închisoarea magistratuală, iar dacă s-ar isca undeva o tulburare mai mare și puterile locale nu ar fi deajuns pentru restabilirea ordinii să se ceară asistență militară de la ofițerii cei mai apropiați, cărora li s-au dat ordine în acest sens²⁸.

Ca urmare, la 9 decembrie, sub conducerea consilierului imperial și vice-comitelui comitatului Maramureș, Sigismund Komjathy, s-au întrunit într-o adunare restrînsă demnitarii Adam Csatho de Fügler, administratorul Marmatiei (administratore Marmatico), Ludovic Pogány de Cseb, notar ordinar, Paul Hatfaludy, judele nobililor, Ioachim Biro, asesor, și Ioan Brozd, tricesimatorul regal și magistrul al orașului Sighet, care au hotărît luarea următoarelor măsuri:

1. Conscrierea prafului de pușcă, plumbului, gloanțelor și tuturor armelor aflate la negustori; concentrarea tuturor acestora la un singur negustor și interzicerea vânzării fără aprobarea vicecomitelui. La fel se va proceda și cu cantitățile aflate la negustorii din Hust, Visc, Teceu, Rona, Șugatag, Bocicoi, Kőrösmező și la negustorii mai mici din alte localități, operația urmînd să se facă de către dregătorii camerali și juzii nobililor.

2. Interzicerea ieșirii pe timp de noapte a oricărei persoane, cu excepția dregătorilor comitatului, fie localnic, fie străin; în timpul zilei se interzice trecerea străinilor fără bilet de trecere (passuales); cei ce ar încerca să o facă să fie predați judelei local sau celui mai apropiat dregător.

3. În orașul Sighet se va institui pază formată ziua din patru străji în oraș și două la capetele orașului, iar noaptea din douăsprezece străji astfel ca la căderea serii să supravegheze toate străzile. După miezul nopții străjile să fie înlocuite pînă la ziuă cu alte douăsprezece. În celelalte orașe sau sate mai

²⁶ A. Teleki *Család iratai, Repertorium*, întocmit de István Bakács, Budapest, 1970, p. 4.

²⁷ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 190—191.

²⁸ Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, Acta politica, doc. 34 din 1784. Vezi și D. Prodan, *Răscoala*, vol. I, p. 555—557; același document aflat în arhiva Comitatului Sătmar, 1784, nr. 1757 din păstrarea Arh. St. Cluj.

mari să fie rinduite cite patru astfel de străji. Necunoscuții găsiți umblind de ici colo să fie duși la închisoare.

4. Asesorul Ioachim Biro să-i cerceteze pe fierari și armurieri și dacă se găsec la ei puști pentru reparat să-i oprească să le restituie fără aprobarea judeului nobililor.

5. Întrucît dintr-o scrisoare adusă de locotenentul de graniță Nimegen reiese că răsculații ar fi aprins noaptea sate din părțile mai apropiate de Transilvania s-a hotărît trimiterea unui asesor și a unui alt cetățean din Sighet să cerceteze drumul din Cavnîc, să afle unde se află prădătorii și ce intenții au²⁹.

Cîteva zile mai tîrziu la Sighet este primită și dezbătută în congregația generală a comitatului scrisoarea emisă în sesiunea din 25 noiembrie a Comitatului Solnocul de Mijloc, unit cu Crasna și Chioarul, scrisoare trimisă și comitatului vecin Satu Mare³⁰. Potrivit acesteia țărani români răsculați au ajuns la Calata cu intenția de a ataca și pătrunde în comitatele vecine. Pentru prevenirea acestei eventualități se cerea luarea unor măsuri, recomandîndu-se colaborarea dintre nobilimea înarmată a celor două comitate. Totodată nobilimea înarmată a comitatului își exprima hotărîrea ca sub conducerea comitelui suprem să-i întîmpine pe răsculați³¹.

În anexă, comitatul Solnocul de Mijloc, unit cu Crasna și Chioarul, transmite și comitatului Maramureș copia scrisorii din 17 noiembrie 1784 primită din partea comitatului Tîrnava unit cu scaunul Mureș, în care se relatea intenția țărănimii de pretutindeni de a se uni și pornirea „armatei țărănești pentru a șterge nobilimea de pe fața pămîntului“. Și din acest document reiese hotărîrea nobilimii din comitatul Tîrnava și Scaunul Mureș, împreună cu cea din comitatele Zărand, Hunedoara, Bihor și Sălaj de a merge împotriva răsculaților și a-i înconjura din toate părțile³².

În aceeași congregație generală a comitatului Maramureș din 13 decembrie se citește și scrisoarea din 22 noiembrie 1784 a comitatului Satu Mare, împreună cu cele șapte puncte cuprinzînd măsurile indicate a fi luate de către juzii cercuali. Îngrijorați de situația existentă, pe lângă măsurile luate la 9 decembrie în cele cinci puncte, congregația hotărîște luarea de noi măsuri printre care și ridicarea a 600 oameni dintre care 400 pedestrași și 200 de husari³³.

Măsurile organului suprem al comitatului Maramureș nu se opresc aici. Cu șapte zile mai tîrziu, la 20 decembrie 1784, are loc o nouă adunare generală în care sînt citite scrisoarea și măsurile în cinci puncte ale vecinilor baiasprieni din 13 decembrie și se iau noi hotărîri privind închiderea cît mai completă a căilor de acces spre teritoriul comitatului. S-a ordonat, în acest scop, juzilor nobililor ca la trecătorile riurilor să se instituie posturi de pază ziua și noaptea, cu misiunea de a reține pe cei suspecți și a-i preda judeului locului celui mai apropiat. În vederea tăierii oricăror legături cu Transilvania și Oașul, prin munții din jur, s-a hotărît închiderea cărărilor și drumurilor cu copaci tăiați și „pînă cînd zăpada nu va fi prea multă să se cerceteze dacă nu cumva au fost deschise, anunțînd în acest caz pe dregătorul oficial cel mai apropiat“³⁴.

²⁹ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 192—193, tradus după transcrierea făcută de I. Sabău în *Ecourile răscoalei*, p. 192—193 conform originalului aflat în arhiva Comitatului Satu Mare, fasc. 3, anexa la act. nr. 443 din 1785.

³⁰ I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 183—184 care o citează după exemplarul din fondul Comitatului Satu Mare de la Arh. St. Cluj, fasc. 61, fără număr.

³¹ Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura judeului Maramureș, Acta politica, doc nr. 31, f. 1—2.

³² Ibidem, f. 3—4; vezi și I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 184.

³³ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 193

³⁴ Ibidem; vezi și I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 185.

Deși s-au luat atâtea măsuri, liniștea nu a fost deplină nici în Maramureș, în ultimele zile ale anului 1784. O scrisoare adresată contelui Ladislau Telcki la Viena, datată la 24 decembrie 1784, confirmă că în jurul Gorneștilor, în Maramureș și în alte părți românii pîndesc numai prilejul³⁵ să se răscoale. Pentru aceste motive în lunile noiembrie și decembrie 1784 au fost aduse în Maramureș trupe de tîria a patru companii³⁶. Totodată, îngrijorată de averea erarială din Maramureș, în prima parte a lunii ianuarie 1785 Curtea imperială trimite la Sighet pe vicepreședintele camerei aulice Iosif Majlath³⁷ care, la 19 ianuarie 1785, va raporta că toate sînt în liniște. Se pare totuși că această liniște a fost aparentă deoarece Majlath, la 16 februarie 1785, într-o ședință cu întregul personal al cămării, pe lângă cele două companii de soldați menținute în comitat, hotărăște împărțirea a 300 de arme de foc oamenilor credincioși autorităților și a pus la dispoziția celor 12 oficii suma de 494 florini pentru înarmarea și asigurarea caselor de bani³⁸.

Situația de încordare, de nesiguranță, se menține la Baia Mare și în zona dimprejur și în cursul primelor luni ale anului 1785. Semnificativ este faptul că aici, în acest important centru minier numărul unităților militare staționate crește. Știm că la 9 ianuarie exista în oraș regimentul de infanterie Preiss și regimentul de dragoni Berlichingen, pe considerentul că orașul era înconjurat de o populație pur românească („von puren Walachen nur umgeben“)³⁹.

Și în partea de răsărit a actualului județ Maramureș, respectiv în partea lăpușeană a Comitatului Solnocul Dinăuntru, tărînimia română era la curent cu desfășurarea răscoalei, se frîmînta și aștepta. Spre exemplu, într-o scrisoare din 7 februarie 1785 adresată dregătorului Gheorghe Bako din Suciul de Sus se spunea că se aude „tot mai de aproape și mai de aproape intenția oamenilor răi de a năvăli și la ei sau înspre ei. Care dacă se vor apropia, prima lor ispită va fi Suciul de Sus, avînd și ajutorul celor de aici (subl. noastră). E drept că în acest comitat toți nobilii apti sînt mobilizați, dar nu și în ținutul Lăpușului, ci numai în jurul Dejului. Au fost conserși și puși sub comandă și nobilii plătitori de porție din ținutul Lăpușului, dar mai mult cei care s-au prezentat singuri. Stă însă acest nobil (nobil de o sesie-n.n.) de strajă cît stă, dar atîta așteaptă să sosească rebelii, nu-i mai poartă mult după aceea grija ungu-rului“⁴⁰.

Întîlnim astfel și aici atestată starea de spirit a populației române pregătită pentru a se alătura răsculaților, întîlnim și aici elementul conștiinței naționale, mai găsim totodată și dorința de a scăpa odată de împovărătoarele taxe și dări, chiar a micilor nobili. Într-un alt înscris din 18 februarie 1785 vom întîlni și elementul conștiinței că ei, românii, formau marea majoritate a populației. Faptul este recunoscut și de autorități atunci cînd vorbesc de „enormitatea plebei românești“ considerent pentru care, chiar și după înfrîngerea răscoalei, vor solicita ajutor militar, necesar „mai ales pentru locurile muntoase de la hotarele Maramureșului“ (zona Lăpușului către Baia Mare) în care cu venirea primăverii și înfrunzirea pădurilor „umbletul dregătorilor nu este deloc în siguranță“. Notabilitățile susțineau că „e nevoie de miliție pe de o parte în cercul Lăpuș și Piatra (Cetatea de Piatră, respectiv Chioar-n.n.), pe de altă parte în Egregy și Rakos“, unde ca peste tot în Solnocul Interior, Dăbica, Sol-

³⁵ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 319.

³⁶ I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 186.

³⁷ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 347.

³⁸ I. Sabău, *Ecourile răscoalei*, p. 186.

³⁹ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Tezaurariatul Minier, doc. nr. 83 din 1785, filele 2—3.

⁴⁰ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 392.

nocul de Mijloc „român a ajuns să fie aproape sinonim cu iobag, stăpin cu ungur“⁴¹.

În comitatele în care s-a desfășurat răscoala, ca și în toate celelalte zone locuite de români în care au avut loc frământări și mișcări, mai mult sau mai puțin fâțișe, în timpul dar mai ales după petrecerea acestora au loc anchete, audieri cu depoziții de martori asupra celor întâmplate sau asupra celor ce urmau să se întâmple. O astfel de anchetă cu depoziția a 11 martori a fost începută și la Baia Mare la data 26 ianuarie 1785 și a durat pînă în luna martie a aceluiași an, împotriva preotului greco-catolic român de aici, Gheorghe Maghiar, învinuit de pregătirea românilor din oraș în vederea primirii și trecerii lor de partea răsculaților în cazul în care aceștia ar fi venit în zonă. La sfîrșitul anului 1784 populația românească număra 236 familii, din totalul celor 812 conscrise⁴², reprezentînd astfel 34,40% din întreaga populație a urbei. Cu toate că învinuirile aduse nu s-au adeverit, depozițiile celor 11 martori sînt semnificative prin atestarea faptului că :

- Izbucnirea și desfășurarea răscoalei au fost cunoscute și urmărite și aici nu numai de autorități, dar și de populația română și de restul locuitorilor.
- S-a răspîndit și aici concepția că împăratul i-ar sprijini pe români, răscoala pornind din „porunca“ lui, care le vrea binele, numai „domnii“ nu-l lasă.
- Existau legături și comunicări prin scrisori între românii de aici și cei din partea răsculată, sau din apropierea acesteia. Preotul greco-catolic primise o astfel de scrisoare în care la un moment dat i s-a comunicat că răsculații ar fi la numai trei zile de mers de Baia Mare⁴³.

Coroborînd informațiile din acest proces cu atestarea arestării la Seini a celor doi „popi amăgitori umblînd prin sate cu scrisori“, cu arestarea unui alt „hoț de preot român care a fost în solie în Maramureș cu scrisorile lui Horea... prins la întorcere la începutul anului (1785-n.n.) în Cluj și au găsit la el scrisorile lui Horea“⁴⁴, putem conchide că populația română de aici, pe lângă veștile primite și transmise prin viu grai, a cunoscut, a urmărit și a consimțit la marea răscoală, la „prima afirmare violentă a conștiinței de sine a poporului român...“⁴⁵.

RESUMÉ

S'appuyant sur les informations fournies par des documents d'archives, l'étude met en lumière d'une manière éloquentة l'écho éveillé dans le comitat Maramureș par la révolte de Horea. Les événements de la révolte étaient suivis de près jour par jour, séparément ainsi que dans leur ensemble, par la congrégation générale de ce comitat, dans les séances des autorités civiles, militaires et minières de Sighet, Baia Mare, Baia Sprie et d'autres villes qui préconisaient des mesures de défense contre une éventuelle attaque de la part des insurgés. Les demandes d'aide envoyées par l'administration invoquaient surtout l'agitation qui régnait parmi „l'immensité des Roumains“ vivant en Maramureș, leur refus de s'acquitter de leurs obligations, les liaisons qu'ils entretenaient avec les insurgés et l'atmosphère de tension pouvant dégénérer à chaque instant en une confrontation ouverte.

PRÉCIS

The study, based on the information offered by archival records, presents the echo of Horea's uprising in Maramureș. The general congregation of the

⁴¹ *Ibidem*, vol. I, p. 58.

⁴² Arh. St. Baia Mare, Acte dezbătute în sesiuni, doc. 225, din 1784.

⁴³ *Ibidem* doc. 1073 din 1785, filele 2—3.

⁴⁴ D. Prodan, *Răscoala*, vol. II, p. 336.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 13.

Maramureș county and the meetings of the civil, military and mining authorities in Sighet, Baia Mare, Baia Sprie a.s.o., had in view the daily events and the development of revolution and envisaged some defence measures against a possible attack on the part of insurgents. The requests for assistance on the part of the authorities were determined by the agitation of the "imensity of Romanians" in Maramureș, their refusal to fulfil their duties, their links with the insurgents and the tension that could anytime lead to an open contest.

Ecouri bănățene ale răscoalei lui Horea

COSTIN FENEȘAN

Cercetări de arhivă mai vechi ori mai noi au îngăduit surprinderea ecou-lui puternic înregistrat în Banat de luptele românilor transilvăneni de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan¹ pentru eliberare socială și emancipare națională. Răsunetul a mers pînă la revolta fățișă a țărănimii române în ținuturile bănățene învecinate nemijlocit (părțile Lipovei, Făgetului și Lugojului) cu aria principală de desfășurare a evenimentelor din toamna tîrzie și iarna anului 1784. Mărturiile în acest sens sînt numeroase și de o mare varietate. Mai puțin ori deloc cunoscut a rămas însă ecoul înregistrat de luptele românilor din Transilvania în Banatul de la cîmpie ori cel de munte, mai cu seamă în regiunea minieră. Documentele depistate recent în arhiva vieneză a Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit — încă foarte puțin valorificată, chiar pentru reconstituirea evenimentelor din Transilvania² — vin să contureze o imagine sugestivă a zilelor de tensiune trăite de Banatul montanistic în toamna și iarna anului 1784 și la începutul anului următor.

Direcția Minieră Bănățeană (cu sediul la Oravița) a primit primele știri despre izbucnirea luptelor din Transilvania încă la începutul lunii noiembrie 1784, din partea funcționarului ei, Johann Simon Rudolf, pe cînd acesta lua parte la congregația generală a comitatului Caraș, întrunită în grabă datorită veștilor de răzmeriță venite de la Dobra, Ilița și Deva. Avînd ocazia să culegă direct de la cei loviți de minia populară amănunte despre evenimentele din Transilvania, Rudolf a zugrăvit superiorilor săi de la Oravița un tablou sumbru și înspăimîntător al celor petrecute pe valea Mureșului, atrăgînd în același timp atenția asupra primejdiei de extindere a „rebeliunii” românești în Banat³.

La 20 noiembrie 1784 Direcția Minieră Bănățeană, raportînd Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit știrile primite despre evenimentele din Transilva-

¹ Cf. I. Borș, *Rapoartele vechiului județ Caraș și alte informațiuni despre revoluția lui Horea*, în „Analele Banatului”, IV, ian.-mart. 1931; A. Țintă, *Răsunetul răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan în Banat*, în „Studii”, XII (1960), nr. 4; I. P. Munteanu, *Măsuri administrative luate de autoritățile habsburgice în Banat în timpul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan*, în „Apulum”, VI (1967); C. Feneșan, *Știri asupra ecoului răscoalei lui Horea în Banat*, în „Apulum”, X (1972); D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, ed. I, vol. I, București, 1979; p. 533—544, 560—563.

² Documentele din acest fond de arhivă referitoare la răscoala lui Horea se găsesc în copie sub formă de microfilm la Direcția Generală a Arhivelor Statului (pe viitor Arh. St. București).

³ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 772—773.

nia, atrăgea atenția că și în privința românilor din Banat, comitatului Caras i-au parvenit știri că s-au făcut auzite amenințări grave „anume în ce chip li s-ar scoate juzilor de scaun măruntaiele din trup cu ajutorul căngilor de fier, dacă răul va izbucni și aici“. Deși își exprima speranța într-o înăbușire grabnică a răscoalei din Transilvania și în împiedicarea extinderii ei în Banat, totuși Direcția Minieră Bănățeană sublinia faptul că „este cu siguranță de temut ca nu cumva în cursul primăverii viitoare focul potolit pe timpul iernii să reizbucnească din cenușă ori cel puțin ca celele de lotri să sporească prin venirea unor răsculați fugari“. În aceste împrejurări, dorind să pună la adăpost exploatarea miniere și manufacturile metalurgice de orice surpriză neplăcută, forul montanistic bănățean a socotit necesar să ia în grabă următoarele măsuri :

1. Oficiile miniere trebuiau să ia neîntârziat legătura cu ofițerul care deținea comanda asupra trupelor regulate de la fața locului pentru ca, în cazul unui atac al răsculaților, paza casieriiilor miniere să fie asigurată doar cu soldații strict necesari, iar restul militarilor, sprijiniți de corpul minier de pază, să oprească și să respingă orice acțiune dușmănoasă autorităților.

2. Fiecare oficiu minier trebuia să rețină toate persoanele „suspecte“ (verdächtigt), fără „vreun pașaport autentic“ (echter Pass), dar mai cu seamă pe fugariți din Transilvania, urmînd a-i deferi justiției dacă nu s-ar fi putut legitima îndestulător.

3. Oficiile miniere urmau să vegheze cu mare atenție asupra populației din zona lor de competență, acordînd o grijă deosebită adunărilor datorate zilelor de tîrg și altor ocazii. Cu acest prilej „trebuie să se vegheze cu toată rîvna, pentru a fi curmate cu cea mai mare grijă toate instigările îngrijorătoare și primejdioase, iar cei ce răspîdesc astfel de instigații periculoase să fie deîndată reținuți și predați — chiar dacă ar fi persoane străine — celui mai apropiat funcționar judecătoresc, împreună cu descrierea faptelor comise“. Oficiilor miniere li s-a recomandat în același timp să-i instruiască în așa fel pe circumariți, supraveghetorii de tîrg și slujitorii din subordine, încît românii să nu fie cumva și mai mult întăritați și instigați la răscoală, ci să fie ținuți în friu.

În finalul raportului său, marcat la tot pasul de îngrijorarea profundă față de situația din Transilvania și de influența potențială a acesteia asupra românilor din Banatul montanistic, Direcția Minieră Bănățeană a solicitat trimiteră a cel puțin încă unei companii de infanterie în regiunea minieră, precum și îngăduința de a turna — desigur la Bocșa — 18 tunuri de 3 livre, cite trei pentru fiecare centru minier mai important (Oravița, Dognecea, Sasca, Moldova, Bocșa, Reșița), „pentru a putea fi folosite în caz de nevoie“⁴.

Teama Direcției Miniere Bănățene se explică pe deplin nu numai prin starea de spirit a populației românești din Munții Banatului, dar și prin faptul — de acum bine cunoscut forului montanistic bănățean — că evenimentele din Transilvania izbucniseră, luînd o amploare nemaiîntîlnită, tocmai pe teritoriul unui alt domeniu fiscal minier, cel al Zlatnei și Băii de Arieș. E drept că și acțiunile intense și necontenite ale cetelor de lotri din regiunea minieră a Banatului, încă înainte de răscoala din 1784⁵ au constituit pentru Direcția Minieră Bănățeană un motiv în plus de îngrijorare.

La 3 decembrie 1784, răspunzînd raportului primit de la Oravița, Camera Aulică pentru Monetării și Minerit nu a aprobat turnarea celor 18 tunuri necesare apărării, minelor și manufacturilor metalurgice din Banat și a recomandat Direcției Miniere Bănățene să solicite în caz de nevoie ajutor din partea comi-

⁴ *Ibidem*, p. 773—774.

⁵ Pentru semnificația socială a acțiunii lotrilor, cf. A. Țintă, *Lotria — formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpînirii habsburgice*, în „Studii“, XI (1959), nr. 3, p. 169 și urm.

tatului Caraș și a Comandamentului Militar General al Banatului, renunțând la orice inițiativă separată⁶. În același timp, forul montanistic suprem al monarhiei s-a adresat Cancelariei aulice ungaro-transilvănene, cerind informații despre trimiterea unor întăriri militare în Banat⁷. La rîndul ei, Cancelaria aulică ungaro-transilvănă, sesizată de Consiliul Locumtenențial Ungar asupra acțiunilor violente ale lotrilor în cercurile Chevereșul Mare, Lugoj și Ocna de Fier, soldate cu uciderea sau rănirea gravă a unor funcționari camerali și jefuirea banilor rezultați din stringerea dărilor, a propus, într-un raport adresat împăratului Iosif al II-lea la 30 decembrie 1784, să nu fie aprobată înarmarea cu puști a locuitorilor din Lipova și Zăbrani pentru a putea rezista unui eventual atac al răsculaților, ci să fie luate măsuri militare de urmărire și stîrpire a cetelor de lotri. Constatînd că „această notificare slujește din nou spre neplăcută luare la cunoștință“, suveranul a ordonat ca pentru eliminarea activității lotrilor din Banat, în fiecare sat să fie supravegheate persoanele suspecte, să fie inspectate în mod inopinat casele și să fie confiscate armele găsite, să se instituie posturi fixe de pază, organizîndu-se potere pentru prinderea „răufăcătorilor“. În caz de nevoie întăririle militare urmau să fie puse la dispoziție de cele două regiamente de graniță din Banat⁸.

Față de situația care se menținea încordată în regiunea minieră, forul montanistic bănățean raporta la 31 decembrie 1784, din nou Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit, deplîngînd urmările „foarte grave rezultate de pe urma nemulțumirilor supușilor români din Transilvania“, că „această Direcție Minieră cezaro-crăiască manifestă și la minele din Banat toată precauția posibilă, deoarece în Banat se află aceeași populație românească îndrăzneată care poate să fi luat o pildă și mai nelegiuită de la rebeliunea din Transilvania“⁹. În consecință, Direcția Minieră Bănățeană solicita intervenția Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit, spre a obține din arsenalul de la Timișoara 440 muschete necesare înarmării personalului montanistic de la Oravița, Dognecea, Sasca, Moldova, Bocșa și Reșița¹⁰.

⁶ Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, r. 150, c. 1259 (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Hofkammerarchiv, Münz- und Bergwesen, Banat — se va cita HHStA, HKA, Mz. u. Bgw.—, Fasz, Rote Nr. 2195/6600 ex 1784, fol. 702).

⁷ Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, r. 150, c. 1258 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz, Rote Nr. 2195/6600 ex 1784, fol. 701).

⁸ Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, r. 150, c. 1272—1274 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz, Rote Nr. 2195/948 ex 1785, fol. 719—720).

⁹ Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, r. 150, c. 1281—1283 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz, Rote Nr. 2195/1311 ex 1785, fol. 729—731).

¹⁰ *Ibidem*. Camera Aulică pentru Monetării și Minerit a intervenit la 31 ianuarie 1785 pe lângă Consiliul Aulic de Război în favoarea cererii exprimate de Direcția Minieră Bănățeană; Cf. Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, r. 150, c. 1269 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz, Rote Nr. 2195/607 ex 1785, fol. 715). La 12 februarie 1785 socotind inoportună această cerere ca urmare a măsurilor militare luate între timp, Consiliul Aulic de Război a răspuns negativ; Cf. Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, r. 150, c. 1275—1276 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz, Rote Nr. 2195/984 ex 1785, fol. 723); Camera Aulică pentru Monetării și Minerit a revenit cu cererea sa la 17 februarie 1785, insistînd pe lângă Consiliul Aulic de Război asupra necesității înarmării și instruirii militare cel puțin a personalului german, mai ales datorită numărului redus de trupe regulate cantonate în regiunea minieră din Banat; Cf. Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, c. 150, c. 1271 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz, Rote Nr. 2195/948 ex 1785, fol. 718). În fine, la 2 martie 1785, Consiliul Aulic de Război și-a dat acordul cu privire la procurarea celor 440 muschete din arsenalul de la Timișoara; Cf. Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, r. 150, c. 1260—1281 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz, Rote Nr. 2195/1311 ex 1785, fol. 728).

Stabilizarea relativă a situației din Transilvania n-a avut însă darul să risipească îngrijorarea Direcției Miniere Bănățene, mai cu seamă datorită acțiunilor neconținute și tot mai îndrăznețe ale cetelor de lotri. Drept urmare, planul de combatere a lotrilor în Banat, Bihor, Zărand și Hunedoara, elaborat la Timișoara încă în octombrie 1784 de o comisie sub conducerea contelui Anton Jankovich¹¹, a fost pus în aplicare de Direcția Minieră Bănățeană în prima jumătate a lunii martie 1785¹². În poziția unor modificări ulterioare¹³, planul se pare că n-a avut decât în mică măsură efectele scontate. Vara anului 1786 a găsit Direcția Minieră Bănățeană la fel de preocupată în a pune stavilă acțiunilor neîncetate ale lotrilor¹⁴. În Banat sămînța revoltei, sădită și prin jertfa românilor lui Horea, a continuat să rodească, iar răscoala populară bănățeană de la 1788 nu a făcut decât să confirme temerile întemeiate exprimate de autorități în 1784.

RESUMÉ

En partant des matériaux documentaires inédits gardés par les archives de la Hofkammer in Münz- und Bergwesen (à la Hofkammerarchiv de Vienne), l'article présente les échos éveillés par la révolte de Horea dans la région minière du Banat pendant son déploiement autant qu'immédiatement après. Les témoignages contemporains reflètent l'inquiétude profonde que les autorités de l'industrie minière ressentaient devant l'éventuelle extension de la révolte de Transylvanie sur le territoire du Banat. Éloquants en ce sens sont les appels réitérés adressés par la Direction Minière de Banat aux autorités militaires afin qu'elles mettent à sa disposition l'armement nécessaire pour organiser et doter un corps de garde, ainsi que son intention de faire fondre sur place des canons destinés à assurer la protection des fonderies et des mines de la région. Même après la répression de la révolte en Transylvanie les autorités minières du Banat persistent dans leur souci de prendre des mesures de sûreté exceptionnelles à cause de l'activité intense et ininterrompue déployée par les bandes de „lotri“ (haïdoucs).

PRÉCIS

Based on the unpublished documentary material preserved in the Archives of the Hofkammer in Münz- und Bergwesen (Hofkammerarchiv of Vienna) the article shows the echo of Horea's uprising in the mining region of Banat during its development and immediately after it. From the contemporary evidences there is distinguished the deep anxiety of the mining authorities as regards the possibility that the uprising could be extended from Transylvania to Banat. Thus, there are noticeable both the reiterated requests of the Banat Mining Directorate addressed to the military authorities, to be equipped with necessary arms in order to set up a guard corps, and the intention to manufacture on the spot cannons destined to support the defence of the foundries and mines in the area. Even after the suppression of the uprising in Transylvania, the mining authorities in Banat were concerned to take some particular steps of security as a result of the groups of „lotri“ (outlaws).

¹¹ Arh. St. București, colecția Microfilme Austria, r. 150, c. 1289—1304 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz. Rote Nr. 2195/2210 ex 1785, fol. 738—753).

¹² Ibidem, c. 1287—1288 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz. Rote Nr. 2195/2210 ex 1785, fol. 737 și 754).

¹³ Cf. C. Feneșan, *Planul Papilla-Koppenzoller de combatere a lotriei în Banat* (sub țipar în „Analele Banatului“, Istorie, vol. II).

¹⁴ Vezi planul Direcției Miniere Bănățene privind organizarea unui corp militarizat de pază a minelor și manufacturilor metalurgice (6 iunie 1786), la Arh. St. București, colecția Microfilme Austria r. 150, c. 1350—1355 (HHStA, HKA, Mz. u. Bgw., Fasz. Rote Nr. 2195/4181).

Variante bihorene ale Ultimatumului lui Horea

IOAN PUȘCĂȘ

Cercetări relativ recente, efectuate în arhivele din Austria, au dus la depistarea corespondenței referitoare la răscoala lui Horea, care s-a purtat între proprietari și oficiali ai domeniilor expuse direct acțiunilor răsculaților începând din 15 noiembrie 1784, până în 2 aprilie 1785. Corespondența menționată, care se păstrează în Arhiva landului Stiria, în orașul Graz, face parte din fondul familiei Saurau¹.

Primele știri despre începutul răscoalei sînt cuprinse în raportul lui Mihail Makay și Balogh Francisc, întocmit la Oradea în 15 noiembrie și trimis în copie șambelanului curții imperiale, contele Saurau. O serie de scrisori se referă la „desfășurarea răscoalei, evenimentele deosebite și măsurile luate de autorități pentru a opri extinderea ariei acesteia, concentrări de trupe, tratative cu răsculații, condițiile de pace ale răsculaților, înfrîngerea răscoalei, procesul conducătorilor ei, măsurile luate împotriva participanților, urmărirea răsculaților în Banat ș.a.

Între scrisorile trimise lui Raymond de Saurau se găsesc două documente al căror conținut contribuie la cunoașterea unor aspecte inedite ale ridicării la luptă contra nobilimii și a orînduirii pe care aceasta o reprezenta și o apăra. Documentele sînt două variante ale programului răsculaților, cunoscut și sub denumirea de „Ultimatumul lui Horea“².

Prima din aceste variante a fost trimisă de inspectorul domeniului Diosig, Woschitz Franz, la data de 14 decembrie 1784, iar a doua tot de acesta în 8 ianuarie 1785. Expeditorul nu furnizează informații privind localitățile unde au fost găsite variantele, la cine, consemnînd sumar doar că au circulat în Bihor. Mențiunea aceasta, coroborată cu informația certă că variantele au fost expediate din domeniul Diosig (teritoriul la limita de vest a Bihorului), permite să se tragă concluzia că ele au circulat în Bihor, în forma în care se găsesc în prezent (după ce au parcurs un traseu destul de lung, în cursul căruia au suferit modificări față de textul trimis de răsculați comitelui suprem și autorităților comitatului Hunedoara).

Analiza textelor celor două variante și compararea lor cu textul trimis autorităților din Deva ne permit să evidențiem intervenții în conținutul inițial al ultimatumului.

O primă modificare o constituie traducerea variantelor în limba latină. Considerăm că ea a fost efectuată de oficialii domeniali, poate de inspectorul Woschitz — cunoscător al limbii latine, și a fost determinată de necunoașterea limbii maghiare de către contele Raymond de Saurau. Traducerea în limba latină a permis formulări mai concise, uneori mai clare, decît cele în limba maghiară.

¹ Steiermärchische Landesarchiv, Ioanneums-archiv, Herrschafts, Familien-, Stadt- und Klosterarchive; Nachlässe Saurau Familie (în continuare S.F.), Akten zur Geschichte der Herrschaften Diószegh und Székelyhid; S.F. Verwalters und Provisorberichte; Inspectorsschriften. Conții Saurau și Sternberg stăpîneau domeniile Diosig și Săcuieni din comitatul Bihor. Locuind departe de locul evenimentelor, îngrijorați de soarta proprietăților lor, se interesau prin scrisori de eventuale urmări ale răscoalei pentru domeniile respective.

² S. F. Akten zur Geschichte der Herrschaften Diószeg und Székelyhid.

Fiecăreia dintre variante i s-a dat un titlu, primei : **Puncta pacis per tumultuantium Valachorum Capitaneum Georgium** (sic) **Hora proposita**, iar celei de a doua : **6 puncta Capitanei Hora**.

Comparând textul de la Deva cu variantele se poate afirma că, în general, se păstrează spiritul textului „oficial“, se regăsesc condițiile acestuia. Există, însă și revendicări ce nu apar în textul de la Deva.

Unele diferențe de formulare în limba latină accentuează sau atenuează caracterul unor revendicări ale ultimatumului. Este probabil că autorul traducerilor a încercat o mai exactă precizare a lor.

Diferențele apar încă de la primul punct al programului, același în ambele variante. Obligația de a jura se cere a fi impusă tuturor („omnis anima“) și nu numai comitatului, posesorilor și odraslelor acestora.

Al doilea punct păstrează, în prima variantă, formula „nobili să nu mai fie“, dar cu o completare : „decît cel pe care împăratul îl va folosi în slujba sa“, în timp ce varianta a doua este mai concesivă, schimbînd formularea „să nu mai fie nobili“ cu „să nu se mai spună nobili“.

În ceea ce privește rezolvarea problemei pămîntului, se preconiza în prima variantă o măsură radicală, ca „toți proprietarii să-și predea bunurile și să nu aibă nici o treabă sau drept în ele“.

În varianta a doua această revendicare nu figurează, ea fiind înlocuită cu o alta.

Pentru rezolvarea problemei pămîntului, soluția dată în cele două variante la punctul 4 este mai radicală decît cea din ultimatumul de la Deva, ea nefiind condiționată de o viitoare poruncă imperială, ci urmînd a se aplica imediat. Cea de a doua variantă însă preciza că măsura, respectiv împărțirea pămîntului în mod egal între contribuenți, se referă numai la Principat.

Cu multă grijă a procedat cel care a reformulat punctul privind dările pentru împărat. Se spune în mod expres ca „tot sufletul să plătească împăratului darea amăsurată din toate bunurile și veniturile și să se împartă sarcinile publice în mod egal“.

În afara punctelor din program care, în măsură mai mare sau mai mică se regăsesc în variante, în a doua variantă apare la punctul 5 o revendicare nouă. Se solicita Guvernului regesc să dea urbariul pe care „deja de mult l-a emis Majestatea sa“. Această revendicare este, după opinia noastră, o reflectare a unei situații locale, dintr-o zonă în care aplicarea reglementării urbariale din 1767 nu s-a efectuat sau a fost realizată incomplet, fapt care putea să se fi petrecut în comitatele Arad, Bihor, Maramureș sau Satu Mare. În consecință, variantele s-ar fi putut crea în această zonă, ceea ce ar constitui un argument pentru originea lor bihoreană, parțială sau integrală, oricum pentru circulația lor în Bihor.

Ultimul punct al programului are în variante un ton amenințător, diferit de textul de la Deva.

Documentele prezentate constituie o expresie a ecoului deosebit pe care l-a avut, în întreaga Europă, lupta țăranilor români conduși de Horea, Cloșca și Crișan, influența sa asupra maselor țărănești din Transilvania, interesul pe

care l-a trezit în rîndul tuturor claselor și păturilor sociale din imperiul habsburgic și din afara lui.

1 *

Az oláhok ultimátuma	Ultimatumul țărănilor
<p>1—0 Hogy a nemes Vármegye minden Possessoratussal együtt a kereszt alá esküdjék, minden magzattal együtt.</p> <p>2—0 Hogy nemesség többet ne legyen henem a ki hol kaphat királyi szolgálatot, abból éljen.</p> <p>3—0 Hogy a nemes Possessorok a nemes jószágból lábokat végképpen kivegyék.</p> <p>4—0 Hogy szintén olyan adófizetők legyenek, valamint a köz contribuens népek.</p> <p>5—0 Hogy a nemessi földek a köz népek között következendő Felsőleges Császáruk parantsolatya szerint felosztassanak.</p> <p>6—0 Ha ezekre Ngod és a Tktes nemes Tábla a nemes Possessoratokkal együtt reá állának, békeséget ígérnek, a mely békeségre jelül mind a várra, mind a város végeire és egyébbhelyekre fejez zászlót mentől hozakszabb rudra felállítani kívánnak.</p>	<p>1. Nobilul comitat și toți posesorii săi să pună jurămint pe cruce, cu toate odraslele lor.</p> <p>2. Nobilime mai mult să nu fie, ci fiecare unde poate primi o slujbă crăiască, din aceea să trăiască.</p> <p>3. Nobilii posesori să părăsească pentru totdeauna moșiile nobiliare.</p> <p>4. Și ei să fie plătitori de dare tot așa ca și poporul contribuabil de rînd.</p> <p>5. Pămînturile nobiliare să se împartă între poporul de rînd, potrivit poruncii împăratului ce va urma.</p> <p>6. Dacă Măria Ta și Onorata Nobilă Tablă împreună cu nobilii posesori ar sta pe acestea, făgăduiesc pace, în semnul căreia cer să se ridice atît pe cetate, cît și pe la capetele orașului și pe alte locuri, pe prăjini cit mai lungi, steaguri albe.</p>

2

Puncta pacis per tumultantium Valachorum Capitaneum Georgium Hora proposita	Punctele păcii propuse de Gheorghe (sic) Hora, căpetenia românilor răsculați
<p>1mo Omnis anima juret supra cruce et fidem Imperatoris.</p> <p>2do Nemo sit Nobilis, nisi quem Caesar ad Sua Servitia Applicaverit.</p> <p>3to Omnes Possessionati Bona sua resignent, nec ullam in illa activitatem aut jus habeant.</p> <p>4ta Omnia Terrena inter Contribuentes aequaliter subdivisionatur.</p> <p>5ta Omnis anima Caesari ab omnibus facultatibus proportionaliter contribuat, publicaue onera pariter supportat.</p> <p>6to Omnes Possessores et Nobiles in Signum acceptationis horum punctorum Vexilla alba exponent, secus nec Pacem nec Pardon obtinebunt.</p>	<p>1. Tot sufletul să jure pe cruce și pe credință față de împărat.</p> <p>2. Nimeni să nu fie nobil, decît cel pe care împăratul îl va folosi în slujba sa.</p> <p>3. Toți proprietarii să-și predea bunurile și să nu aibă nici o treabă sau drept asupra lor.</p> <p>4. Tot pămîntul să fie împărțit contribuenților în mod egal.</p> <p>5. Tot sufletul să plătească împăratului dare amăsurată după toate veniturile și să suporte în același fel sarcinile publice.</p> <p>6. Toți proprietarii și nobilii, ca semn al acceptării acestor puncte, să ridice steag alb, altfel nu vor obține pace, nici iertare.</p>

* Textul a fost transcris de noi după originalul existent în fondul menționat.

3

6 puncta Capitanei Hora	Cele 6 puncte ale căpitanului Horea
<ol style="list-style-type: none"> 1. inum Omnis anima juret supra crucem et supra fidem Imperatoris. 2. Non dicatur Nobilis, nisi is quem Caesar in suum servitium applicaverit. 3. Omnis anima contribuat Caesari ab omnibus suis bonis et facultatibus, a proportione publica que onera pariter supportet. 4. Terra omnia per totum Principatum aequaliter dividantur. 5. Guvernium Regium extradit nobis Urbarium quod a sua Majestate jam dudum emanavit. 6. Quivis Dominus ad portam suam vexillum album quod indicabit eum Caesaris amicum esse, secus pro inimicus agnosceatur nec Pardon habeat. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tot sufletul să jure împăratului pe cruce și credință. 2. Să nu se spună nobil decât celui pe care împăratul îl va folosi în slujbă. 3. Tot sufletul să plătească împăratului dare amăsurată din toate bunurile și veniturile și să suporte sarcinile publice în mod egal. 4. Tot pământul, din întregul principat, să fie împărțit, în mod egal. 5. Guvernium reges să ne dea urbariul pe care deja de mult l-a emis Majestatea sa. 6. Oricare domn (să pună) la poartă steag alb, care să-l arate ca fiind prieten al împăratului, altcum va fi cunoscut ca dușman și nu va avea iertare.

RESUMÉ

Le grand soulèvement des paysans roumains qui a commencé dans les Carpates Occidentaux et qui a gagné jusqu'à la fin la Transylvanie toute entière a suscité un très grand intérêt en Europe en même temps que l'inquiétude des grands propriétaires fonciers, surtout en Transylvanie.

Quelques documents récemment découverts dans les archives de Styrie (Autriche), c'est à dire deux variantes de l'„Ultimatum de Horea" qui ont circulé dans le comitat Bihor, en sont un éloquent témoignage.

PRÉCIS

The great uprising of the Roumanian peasants in the Apuseni Mountains and at long last in the whole Transylvania provoked a particular interest in the entire Europe and the anxiety of the great landowners, especially in Transylvania.

The records found in the archives of the Land of Stiria in Austria, respectively, two variants of "Horea's Ultimatum", that circulated in the Bihor county, are evidences for this interest.

Însemnări privind epoca lui Vlad Țepeș

1. PREMISELE ECONOMICE (I)

RADU CONSTANTINESCU

Deși explorată cu insistență, istoria celui de al XV-lea veac cuprinde încă destule zone nelămurite. Am întreprins, de aceea, la rîndul nostru, o încercare de reconstituire a istoriei Țării Românești în epoca lui Vlad Țepeș, mai exact între anii 1435 și 1462. Primele două părți ale acestei încercări au apărut deja, în limba franceză, în 1978¹. Le adăugăm acum alte două serii de însemnări, fără pretenția de a epuiza subiectul, magistral tratat în ultima vreme de către Șt. Andreescu și N. Stoicescu, care ne-au oferit, în 1976, două admirabile monografii, precum și de către mulți alți istorici și literați². În prima parte a acestor însemnări vom vorbi despre premisele economice ale politicii externe muntene în anii 1435—1462, iar în cealaltă, despre raporturile Țării Românești cu Transilvania între 1456 și 1462.

¹ *Quelques observations sur l'époque de Vlad Țepeș*, „Revue Roumaine d'Histoire“, 17 (1978), 25—39, 313—326. La p. 313 s-a tipărit, din greșeală, „Georges Csopor“, în loc de „Pierre II“. Bibliografia citată pentru istoria militară a anilor 1443—1444 urmează să fie completată cu următoarele titluri: H. Inalcik, *Pitanie Segedinskog mira i kriza turske države (1444)*, „Prilozi za Orijentalnu Filologiju“, 12—13 (1965), 269—306; D. Mijatev, *Pohodät na Vladislav III i Jan Hunyadi v Bălgarija prez 1443 g. spored edin ungarski izvor ot XVIII vek*, „Voenno-Istoričeski Sbornik“, 38 (1968), 5, 32—43; I. Dujčev, *Meždunarodnoto položenie v evropejskija jugo-iztok v navečerieta na Varnenskata bitka ot 1444 g.*, Sofia, 1969; Șt. T. Nedev, *Za pochoda na polsko-ungarskija kral Vladislav III Jagelo v našite zemi prez 1443—1444 g.*, „Izvestija na Voenno-Istoričesko Družestvo“, 10 (1970), 80—96 și „Voenno-Istoričeski Sbornik“, 41 (1972), 120—132.

² Amintim, cu acest prilej, că reputatul medievist Fr. Pall a adus critici oarecum vehemente notelor noastre, într-un articol publicat de aceeași „Revue Roumaine d'Histoire“, sub titlul *Encore une fois sur l'action de Ianco de Hunedoara (Hunyadi) en Valachie pendant l'année 1447*, nr. 17 (1978), 743—753. El aduce trei obiecții principale, în sensul (1) menținerii — fără argumente noi, însă — a datei propuse de el mai demult (1448) pentru o scrisoare a lui Ioan Vitez, datată, totuși, de autorul ei în 1447 (mai nou, pentru acest personaj, vezi E. Fügedi, *A XV. századi magyar püspökök*, „Történelmi Szemle“, 8 (1965), 477—498 și I. Kapitanfi, *Tursko i Ugarsko u poslednjim godinama carstva*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta“, 18 (1978), 213—225, care pregătește și o nouă ediție a corespondenței lui Vitez); (2) neverosimilității unei campanii a lui Hunyadi în Țara Românească între 3 și 25 octombrie 1446; argumentele lui Pall sînt de natură logică, fără a fi stringente însă; oricum, această campanie este atestată de către contemporanii ei Thuróczy, Chalcocondylas și Długosz; (3) identificării lui „quondam Vlad waywoda“ menționat ca atare la 10 noiembrie 1447 cu Vlad Dracul, iar nu cu Vlad Țepeș; într-adevăr, „quondam“ se traduce prin „fost“ în cazul că precede un atribut și prin „răposatul“ dacă îi urmează un nume propriu; indiferent de acest considerent însă, domnia lui Țepeș în 1447 este atestată de documentul DRH B I nr. 84, lucru recunoscut, cu alt prilej, chiar de Pall. Cît privește critica unor contradicții în cronologia propusă de noi pentru anii 1443—1444, ea se datorează neînțelegerii textului nostru de către Pall, care n-a observat că data 6 martie 1443 nu are nici o legătură cu cea a documentului nedat discutat și nici că între datele de 13 iunie și 2—3 iulie 1444 nu este nici o contradicție, întrucît prima se referă la pacea de la Szeged, iar cealaltă la închinarea Țării Românești față de turci.

Toți istoricii noștri, începînd cu precursorii Șincai și Florian Aaron și sfîrșind cu cei mai noi contemporani, atunci cînd au abordat tratarea epocii lui Vlad Țepeș, au trebuit să pornească de la binecunoscutele pamflete germane care, deși pătimase și părtinitoare, nu pot fi ocolite, întrucît ele rămîn cele mai circumstanțiate narațiuni istorice asupra vremii de care ne ocupăm. Îndeobște, faptele și datele înfățișate acolo sînt acceptate, cu atît mai mult cu cît, în linii mari, puținele documente interne și cronicile le confirmă.

Documentele interne înseși se remarcă prin originalitatea absolută a orientării lor sociale, lucru care nu a fost pînă acum evidențiat îndeajuns: într-adevăr, ele par să aducă o mărturie netă în sensul renunțării de către domnie la sprijinirea necondiționată a mării proprietății privilegiate eclesiastice și boierești, precum și în cel al recrutării de aderenți în sinul unor grupuri sociale mai modeste, de țărani liberi și de orașeni, ori, măcar, de negustori semi-urbani. Relativa sărăcie a acestor surse nu ne îngăduie, deocamdată, să fim mai răspicat. Oricum, a căuta în asemenea orientare socială cheia originalității politicii interne și externe a lui Vlad vodă — originalitate pe care nu s-a gîndit nimeni s-o conteste —, ni se pare un lucru ce merită să fie încercat.

Pentru moment însă, ne vom mulțumi să căutăm o asemenea cheie în conjunctura economică a anilor critici 1451—1463, pe de o parte, iar pe de alta, în monumentele juridice elaborate și introduse în uzul Țării Românești și Transilvaniei în aceeași epocă. Ne îndeamnă îndeajuns s-o facem anecdotele săsești de care am vorbit și insistența lor asupra raporturilor economice și juridice, raporturi prea puțin, ori chiar deloc cercetate pînă acum.

La mijlocul veacului al XV-lea, Țara Românească alcătua un vast teritoriu agrar, practic lipsit de centre urbane însemnate și cu o populație inegal distribuită. Economia țării era încă, în chip precumpănitor, una închisă și autarhică, de tip patriarhal. Aparent, sistemul feudal constituia încă o excepție, rămînînd exterior raporturilor economice fundamentale, ce erau cele ale obștii teritoriale. De fapt, însă, aceste raporturi feudale erau întemeiate pe legăturile nemijlocite dintre frunțașii teritoriali și domnia centralizată, legături moștenite din veacurile precedente și a căror preistorie o ignorăm. De regulă, atunci cînd asemenea legături erau, dintr-un motiv sau altul, mai intense, numele frunțașilor teritoriali apar între cele ale nobilimii de curte (boieri, vlastelini), alături ei intitulîndu-se cnezi sau bani, mai cu seamă în regiunile periferice. Pentru cîrmuitorii regatului de la miazănoapte, ei se aflau, cu toții, la același numitor voievodal, cu înțelesul dat acestui cuvînt în Transilvania, adică frunțași teritoriali fără un statut politic propriu în cadrul ierarhiei oficiale.

Efect al unei adevărate explozii demografice, colonizarea internă într-o țară acoperită încă, aproape cu totul, de vegetație abundentă (silvostepă și stepă), face practic ultimii pași în prima jumătate a secolului al XV-lea. La hotarul cu Transilvania, ea se produce, în continuare, prin roirea satelor întemeiate de o parte și de alta a cîte unui masiv muntos, urmîndu-se aceleași direcții: de la nord la sud în munții Vîlcan, Paring, Căpățîinii și Făgărașul meridional, de la sud la nord în munții Lotrului, Șurianului, Cindrelului și Făgărașul septentrional. De asemenea, pe măsură ce orașele transilvănene cresc, cu o cerere sporită de produse alimentare și o scădere a proporției populației agricole săsești, se constată o roire dinspre munte, mai ales în Făgărașul de apus și de răsărit, înspre zona de piemont, pe teritoriul agricol urban, unde se întemeiază sate românești. Participarea românilor la vastele lucrări de construcții urbane săsești din secolul al XV-lea dovedește, așijderea, că această populație majoritară atîngea deja, în vremea lui Matia Corvinul, limitele orașelor. Or, în mod tradițional, aceste sate se aflau sub oblăduirea marelui voievod al Țării Românești, de unde și intervențiile repetate ale acestuia în conflictele, ce nu puteau să lipsească, între așezările

săsești privilegiate și cele românești, de care orașenii nu se puteau priva, dar pe care nu voiau să le aducă la același numitor cu propriile lor sate³:

Or, spre deosebire de ceilalți domnitori, care-l preced și care-i urmează, Vlad Țepeș intervine, de regulă, în favoarea orașului, fie acesta muntean, fie transilvănean, lucru care nu a fost remarcat întotdeauna, de unde și nevoia pe care au simțit-o unii istorici de a oferi ipoteze cronologice și interpretări personale, pentru a împăca ideea preconcepută și sugerată de către amintitele pamflete că Țepeș ar fi prigonit pe sași, cu datele contradictorii ale pamfletelor înseși. Nu trebuie să uităm însă că aceste pamflete aveau rostul de a disculpa în fața întregii Europe pe cei care, călcând alianța antiotomană cu Țepeș vodă, pactizaseră cu Poarta și ajunseseră la o înțelegere cu Radu cel Frumos, voievodul acceptat de turci. Tocmai de aceea, se întocmiseră adevărate rechizitorii, ce strângeau laolaltă, potrivit modei vremii, cele mai diverse acuzații, de obicei contradictorii și care se refereau la acțiuni foarte deosebite între ele. Ajunge să ne gândim la memoriile compilate de Jehan Petit în apărarea asasinului ducelui de Orléans, Jehan sans Peur, în 1408, pentru a justifica tiranicidul, și de către episcopul Pierre Cauchon împotriva Ioanei d'Arc în 1431. Or, tipărite după 1456, aceste pamflete au fost interpretate ca semnificând o atitudine unică, antisăsească și anti-europeană, în vreme ce, dimpotrivă, faptele incriminate, răstălmăcite de pamfletarul Johann Reudel, exprimau o aliniere necondiționată la alianța antiotomană și la interesele negoțului internațional al orașelor săsești.

Rostul intervențiilor peste munte ale lui Vlad vodă fusese însă unul economic. Într-adevăr, el urmărise în primul rînd să obțină avantaje economice pentru propriii săi negustori munteni, din categoria „săracilor“, adică a detailiștilor de mărfuri orientale de mare valoare, ori din cea a „boierilor“, intermediari ai unui comerț cu ridicata de produse alimentare locale.

La rîndul lor, marii negustori transilvăneni căutau să ocolească piedicile puse de către domnia munteană în călea profitului lor, prin vămi, prin interdicția de a se specula pe cursul valutar și prin piețele de desfacere prioritară obligatorie cu mercurial fix. Încercările de eludare a regulamentelor comerciale și monetare erau aspru pedepsite, potrivit tratatelor și acordurilor încheiate: or, aceste acorduri prevăzînd judecarea și pedepsirea încălcărilor de peste munte după propria lor lege, vedem aplicîndu-se în vremea lui Vlad Țepeș și în Țara Românească asprele pedepse ale dreptului săsesc, dacă e vorba de sași și ale dreptului secuiesc, dacă e vorba de secui, iar atunci cînd se întreprind expediții de pedepsire peste munte, vinovații sînt nevoiți să sufere rigorile dreptului bizantin. Personalitatea dreptului este astfel un principiu de bază în practica juridică a epocii lui Țepeș vodă. Nu este de prisos a sublinia că nici nu putea fi vorba atunci, sau altădată, de aplicarea vreunui drept otoman, blînd de altfel la acea vreme.

Faptul că Vlad vodă pare să fi protejat chiar de la început pe negustorii săși trebuie pus pe seama bruștei schimbări a ponderii produselor orientale, de volum mic și valoare mare, în cadrul negoțului muntean. Este cert astfel că după 1453, cînd Marea Marmara devine un lac turcesc, indiferent de faptul dacă marfa exotică venea pe mare ori pe uscat, ea era oricum intermediată de negustorul supus turc, așa că cel român nu mai trebuia s-o caute la Chilia, ci putea s-o cumpere la Hirșova, la Brăila, la Siliștra, la Giurgiu și la Turnu Măgurele. Se înțelege că, într-aceste împrejurări, cînd căile de scurgere a prețioaselor mărfuri orientale se înmulțesc pe teritoriul muntenesc, domnia se va arăta hotărîtă să-și

³ Pentru situația acestor sate și orașe la sud de munte vezi considerațiile generale ale lui M. D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora*, „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie“, 29 (1978), p. 365—384.

mențină avantajoasele ei privilegii, stăvilind orice încercare de ocolire a punctelor de vamă și „scară” (piață prioritară obligatorie). În schimb, ea se va arăta dispusă să colaboreze cu cei care, de dincolo de munte, căutau, la rîndul lor, să ocolească vămile prohibitive și locurile de desfacere obligatorie dezavantajoase impuse de către privilegiile Universității saxone. Aceasta lămurește, de pildă, insistența depusă pentru protejarea făgărășenilor din Șercaia și a concesionarilor satelor din apusul Țării Bîrsei. Același lucru se petrece și în Oltenia, unde conținutul citoriei Drăculeștilor de la Govora, concesionară a vămilor alpine, cu fruntașii satelor din Mărginimea Sibiului, în vederea unei eludări similare a regulamentelor comerciale sibiene, este sprijinită pe ascuns de către domnie și negustorii cîmpulungeni și rîmnîceni, sași și români, protejați de ea. Iar atunci cînd Vlad nu face aceasta, o face un rival instalat la Brașov, în Făgăraș sau la Amnaș, motiv din care vodă trece munții, pentru a pedepsi niște oameni protejați de el pînă atunci și pe care îi va proteja și după aceea, cînd va scăpa de nedoritul rival.

Cu unele schimbări, situația se va repeta mereu, pînă tîrziu, în veacul al XVII-lea, așa cum o dovedesc destule mărturii de arhivă, din care amintim aici numai două, ambele inedite și alcătuite de către negustorii din Tîrgoviște pentru a fi trimise la Sibiu⁴.

Epoca penultimei domnii a lui Vlad Țepeș (1456—1462) se remarcă, totuși, printr-o intensificare fără precedent a fenomenelor economice de care vorbeam. Să stăruim, de aceea, mai mult asupra lor.

Mai întîi de toate, ca urmare a expansiunii demografice urbane, crește sensibil, de pe la 1400 înainte, constituind, de altfel, una din cauzele esențiale ale reluării Războiului de 100 de ani, în 1413—1415, cererea de carne și cereale în marile centre urbanizate europene. Pentru cele germane și italiene, această cerere era satisfăcută prin importul de cereale și vite din Ungaria și Transilvania⁵. Este și motivul pentru care, într-al doilea sfert al secolului al XV-lea, crește brusc cererea de vite, porci și oi la hotarul de miazănoapte al Țării Românești, concomitent cu prețurile și contrabanda, lucru de care am mai vorbit, cu alt prilej. Ponderea cărnii ardelenе și muntene în comerțul Ungariei avea să devină, cu timpul, atît de însemnată, încît la 1476 sașii se vor asocia pentru a obține, la Oradea, o scădere a vămii pe exportul de vite în Apus⁶ și vor căuta

⁴ Arh. St. Sibiu, fond Brukenthal M.B.193.5 (sec. XVII ?) și 745. 5 (sec. XVI), aceasta din urmă, pe care o reproducem mai jos, contemporană cu acel Lagerhaus- und Marktordnung din 1545 citat de I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im 14., 15. und 16. Jh., nach Quellen dargestellt*, Gotha, 1911, p. 169 : „La ai noștri cinstiți domni de cetatea Sibiului, la toți pîrgarii buni și înțelepți. + Scris-am noi, neguțătorii din Tîrgoviște, pînă la ai noștri cinstiți și de Dumnezeu măriți, la toți domnii din cinstita cetate de Sibiu, sănătate și pace să vă trimeată Domnul Dumnedzău. De asta vă rugăm să avem slobozie deaca vom veni cu povară în cetatea domniia voastră, voi să ne luați vama și să ne țineți în cetate în trei zile, de-acii să ne sloboziți să eșim din cetate afară, în țara mării lui craiu, să ne vendem marha. Să nu ascultați domniia voastră de doi, trei boltași, ce oprescu neguțătorii și nece lu cumpără negoțul, nece i lasă să iasă afară, să-și vînză negoțul. Ci de veți face așa, să ne sloboziți să eșim, să ne vendem negoțului în țara mării lui craiu, voi să faceți carte cu jurămîntu, să ne trimiateți, noi să venim toți cu marhă multă din Țara turcească, de la Țarigrad, așa să știți, cumu vom face dobîndă cetăței întru anu de 20 de mie de florinți. Ci ne rugămu domniei voastră să intră la svatu, să ne trimeată carte, să știm și noi ce vomu face. I Bogă i ti veselit, amin. Scris-am“.

⁵ B. G. Adler, *Die Fleisch-Teuerungspolitik der deutschen Städte beim Ausgang des Mittelalters*, Tübingen, 1983, p. 68—74.

⁶ A. Kubinyi, *Die Städte Ofen und Pest und der Fernhandel am Ende des 15. Jh. und am Anfang des 16. Jh.*, in *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650*, ed. I. Bog, Köln-Wien, 1971, p. 342—433, 368.

să arendeze vama regală (*vicesima*) pe tranzacții la Buda (1484—1485)⁷, Brașov (1490)⁸ și Sibiu (1493)⁹, spre a putea manevra nestinjenii și stăvili concurența. Firește, proporția sporului comerțului de vite în tranzit prin Transilvania și Ungaria către Europa centrală, de-a lungul secolelor al XV-lea și al XVI-lea, rămâne să fie cercetată sistematic abia de acum înainte¹⁰. Fenomenul ca atare rămâne însă incontestabil și, pentru moment, numai aceasta ne interesează. Cert este, în orice caz, că dacă vama regală pe mărfurile duse sau aduse în și din Țara Românească era deja socotită stinjenitoare la Sibiu după reforma monetară din 1467¹¹, tot atunci sibiienii cereau și obțineau de la rege aplicarea unui veritabil embargo pe exportul rural de piei neprelucrate în Țara Românească, export ce prejudicia monopolul corporatist al celei mai mari și mai vechi uniuni de breaslă din Transilvania, cea a pielarilor (cojocarilor, pungarilor, mănășarilor, șelarilor, curelarilor etc.). Cu alte cuvinte, se căuta, în același timp, oprirea exportului de materii prime, precum și înlesnirea exportului de produse finite și a importului de materii neprelucrate. Cît privește aceste produse finite ale orașului sășesc, nu numai cantitatea, ci chiar și natura lor continuă să constituie o problemă, așa că nu putem deocamdată să vorbim despre ele.

Comerțul cu cereale se desfășura mai cu seamă prin intermediarii italieni ai negoțului cu Orientul, ce comercializau în Imperiul otoman „cuțitele” germane și griul românesc, asemenea cetățenilor Caffei, aliați în 1463 cu turcii și muntenii din Chilia împotriva concurenței venețiene din Arhipelag¹². Oricum, de un export masiv și sistematic de grîne în Apus prin orașele transilvănene în secolul al XV-lea nu se poate vorbi, singurii intermediari adevărați înspre Europa centrală și nordică fiind partenerii polonezi ai Hansei teutonice.

S-a crezut cîndva că treptata creștere a prețului satelor (de cinci ori), în tranzacțiile încheiate între 1440 și 1505, ar indica o creștere corespunzătoare și determinantă a prețului grîului, în raport cu nevoile crescînde ale orașenimii, respectiv o sporire a ritmului de creștere a cantității de grîne produse de satele românești și vîndute prin Chilia sau Moncastro corăbiilor genoveze¹³. Nu s-a ținut însă seama de trei lucruri și anume: că asemenea prețuri trebuie apreciate în funcție de devalorizarea corespunzătoare a monedei în această perioadă ce culminează, așa cum se știe, cu o adevărată revoluție a prețurilor; că numărul unor astfel de aprecieri în monedă a potențialului economic al satelor este prea scăzut în secolul al XV-lea pentru a se preta la o concluzie statistică; în fine, că în secolul XV avem de a face cu un alt regim economic decît acela care, în epoca modernă, făcea posibile și necesare asemenea concluzii, întrucît în perioada cercetată aici nu întîlnim și nu puteam întîlni comunități rurale obligate să predea grîne unor stăpîni feudali care, la rîndul lor, să încheie contracte cu niște neguțători intermediari, achizitori și exportatori cu ridicata; asemenea contracte există, desigur, și acum, în veacul al XV-lea, dar ele se încheie în afara relațiilor senioriale, de către domnie sau de către agenții itineranți, cu intermediarii de la Chilia și Cetatea Albă; abia veacul al XVI-lea avea să aducă întemeierea unor companii mai mari de achizitori și statornicirea unor relații de schimb regulat, prin contracte încheiate de către domnie, mănăstiri și marii boieri, și atunci însă principalul cumpărător rămînînd tot Peninsula Balcanică.

⁷ *Ibidem*, p. 417.

⁸ Arh. St. Brașov, Privilegia 238 (25 martie 1490).

⁹ *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens*, I, 1, Sibiu, 1880, p. XIV.

¹⁰ Cf. A. Kubinyi, *op. cit.*, p. 432.

¹¹ Cf. I. Nistor, *op. cit.*, p. 167.

¹² J. Heers, *Gênes du XVe siècle*, Paris, 1971, p. 264—294.

¹³ B. T. Cîmpina, *Scrieri istorice*, 1, București, 1973, p. 78, 82.

În privința mărfii manufacturate, singurul lucru de seamă pe care-l știm este că aceasta era în secolul al XV-lea importată în întregime. Cel mai însemnat articol al importului românesc de atunci îl constituiau „cuțitele“, aduse din Transilvania. Ele nu par însă să fi fost cuțite propriu-zise, cu atât mai mult cu cât jucau, de foarte multe ori, un rol de valoare universală de schimb, aidoma „semifabricatelor“ de piatră și metal din preistorie. În orice caz, ele, pentru a putea fi folosite, trebuiau să fie, de regulă, prelucrate ulterior, ceea ce înseamnă că avem de a face cu lame subțiri de metal laminat, mai bine zis cu un fel de lingouri plate de metal util, prefăcute apoi, în fierăriile rurale, în coase, cuțitoaie, cosoare, brăzdare, fierăstraie, seceri, lopeți, sape etc. Cele ce ajungeau în Țara Românească, fără a se opri însă întotdeauna aici, porneau de la Wiener Neustadt, întrucât erau confecționate din cel mai bun fier ce se putea afla pe atunci în Europa, cel de Stiria. Ruta lor obișnuită era, între anii 1448 și 1488, pe la Buda, Komárom, Oradea și Sibiu, înspre Țara Românească, iar înspre Moldova, pe la Wrocław, Cracovia și Lvov¹⁴. Oricum, cantitatea aflată în circulație anuală era imensă, neverosimilă aproape, ceea ce dovedește că Țările Române slujeau de intermediar în aprovizionarea Peninsulei Balcanice. Asemenea laminate esențiale se află în anii 1457—1458, așa cum mărturisește registrul tricesimei (vama pe mărfurile exportate) de la Bratislava, în număr de 1.617.282, valorind 18.329 florini aur, în 1503 numai Brașovul exportă peste munte 1,5 milioane de „cuțite“ a 18.000 florini, iar un arhiepiscop de Kalocsa avea chiar să obțină de la papă scutirea de embargoul general pe exportul de metale în Turcia, fiind pînă la 1526 ultimul monopolist al acestui negoț, atât de avantajos pentru factorii care-l mijloceau¹⁵.

Odată ajunși aici, trebuie să facem cîteva precizări necesare. Există acum mai multe feluri de negoț, foarte deosebite între ele și anume: (1) Comerțul tradițional între centrele rurale, periodic, cu obiecte și produse ale meșteșugurilor casnice, din lemn, piatră, cîneșă, in, lînă și lut. Forma lui este de multe ori trocul simplu, iar mărfurile puse în circulație ies imediat din circuitul comercial, fără a intra chiar deloc în cel monetar. Ele sînt întotdeauna de volum mic și de valoare mică, aria lui nedepășind limitele unei „țări“ sau județ. Este un schimb primar, încheiat încă din zorile istoriei și care nu ne interesează aici. (2) Comerțul în detaliu de produse agro-alimentare, rurale, campestre și silvicole, în compensație cu unul de produse manufacturate de strictă necesitate, urbane. El apare, complementar celui deja amintit, abia acum, în secolele XIV—XV, odată cu încheierea urbanizării centrelor săsești mai însemnate, indiferent de caracterul etnic al locuitorilor, ce puteau fi, aproape toți, români, ca la Orăștie de pildă. Exprimînd cel mai simplu nivel al schimburilor dintre sat și oraș, el nu este caracteristic epocii studiate și, de aceea, poate fi neglijat cu atât mai lesne cu cît el se află abia la începuturile sale. (3) Un comerț *en gros* transcarpatic de produse alimentare, agricole și animale (pește, lactate, grîne, oi, vite) și sare. Aria sa nu depășește piemontul și depresiunile învecinate, așadar vreo sută de km cu totul de la punctul de plecare pînă la cel de desfacere. Apărut ca un rezultat al expansiunii demografice și colonizării interne, asemenea comerț „de export“ al Țării Românești este, de fapt, un exponent tipic al unității vieții eco-

¹⁴ Fr. Fischer, *Die Sensenausfuhr aus Österreich nach dem Norden und Osten 1450—1650*, in *Der Aussenhandel...*, p. 286—319 și O. Pickl, *Der Handel Wiens und Wiener Neustadts mit Böhmen, Mähren, Schlesien und Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jh., mit einem Exkurs über den Ochsenhandel von Ungarn nach Venedig im letzten Viertel des 16. Jh.*, *ibidem*, p. 320—341; G. Heckenest, *Die Produktionsverhältnisse des Eisenwesens im mittelalterlichen Ungarn*, in *Études historiques hongroises*, I, Budapeșt, 1980, p. 235—254.

¹⁵ A. Kubinyi, *op. cit.*, p. 403, sqq.

nomice de o parte și de alta a Carpaților. Factorii lui activi sînt, de regulă, agricultori, el îmbrăcînd astfel chipul unei aprovizionări a orașului de către sat. Marii negustori se împart, la rîndul lor, în trei categorii și anume: (a) angrosiștii de pește, ce bat drumul Brăilei; (b) angrosiștii de cereale, dar numai în anii de criză alimentară; (c) concesionarii vămilor domnești de sare, începînd din primii ani ai secolului, cînd se introduce în consumul alimentar european carnea conservată. Sistemul „modern“ olandez de conservare a peștelui, prin sărare și presare în butii ermetice închise și călăfătuite cu catran, datează, de altfel, și el, din al doilea sfert al secolului (1447) abia. (4) Un comerț „de import“ cu produse manufacturate primare din metal laminat. Continuînd un comerț internațional preistoric, asemenea negoț la mare distanță, cu numeroși intermediari, capătă sensul unei aprovizionări masive, regulate și eficiente a micii producții metalurgice locale, în speță a fierăriilor mănăstirești și domnești, ce produc, din aceste lame și bare, unelte agricole, unelte meșteșugărești și arme. Aceasta se petrece abia după aplicarea, într-al patrulea deceniu (Liège 1432) a procedurii luxemburgheze de siderurgie „modernă“, utilizat pînă în secolul XVIII, cînd se clădesc primele cuptoare înalte (furnale); în principal, el consta în reducerea oțelului în cuptoare închise, în locul vechiului sistem preistoric de prelucrare a fontei în cuptor deschis ori în subsol. Într-acest vast comerț internațional, ale cărui puncte de plecare sînt Wiener Neustadt și Nürnberg, Țările Române sînt, de cele mai multe ori, un simplu intermediar, întrucît asemenea produse „strategice“ erau prohibite din comerțul cu Imperiul otoman în Italia și Germania. Factorii activi sînt negustorii de meserie („săracii“) care importă și vînd *en détail*, mijlocînd între angrosiștii transilvăneni și cei otomani. Profitul se obține, aici, prin specula asupra valorii mărfii, ținîndu-se seama de factorii de risc și de distanță. (5) Marea comerț internațional cu mărfuri exotice. Și de data aceasta, Țările Române sînt un simplu intermediar, nemaireșinînd nici cea treime pe care o surprindem în categoria precedentă, la importul de laminate. În raport cu Transilvania, Ungaria și statele Imperiului, ori Polonia, el este un comerț de export. Acest negoț cu produse orientale apare încă din secolul al III-lea i.e.n., dar el nu atinge teritoriul carpato-danubian decît începînd din secolul al X-lea. Enormă lungime a rutelor și infinitatea intermediarilor îl mențin totuși în sfera comerțului cu obiecte de lux, prețioase prin însăși raritatea lor, comerț cu obiecte și produse de volum mic și valoare mare, purtat în toate timpurile, fără vreo semnificație economică majoră. Mutat de Cruciade în Siria și Egipt, capătul său mediteranean avea să se îndepărteze iarăși de țările est-europene, pînă la marea invazie mongolă în Asia Mică și nordul Mării Negre. În ultimul deceniu al secolului al XIII-lea drumurile de caravane pentru asemenea bunuri exotice ating gurile Dunării, favorizînd o bruscă expansiune economică locală, în ciuda monopolurilor comerciale concesionate negustorilor italieni de către diverși potențați tătari, bizantini sau turci. Tocmai acesta este comerțul care ne interesează aici în mod deosebit, întrucît el reprezintă factorul esențial în politica economică, ba chiar în politica pur și simplu, a voievozilor români din secolul al XV-lea.

La mijlocul veacului al XV-lea prezența intermediarilor europeni pe traseele românești ale rutei mirodeniilor era deja socotită o plagă. Într-adevăr, ei se infiltraseră aici încă de la început. În 1336 întîlnim astfel niște negustori din Nürnberg ce primesc un privilegiu de comerț în Transilvania, în 1343 pătrund pe ruta Cracoviei pînă la Lvov și de acolo la gurile Donului, în Tana venețiană, dobîndind un privilegiu general în Polonia la 1365¹⁶. Pentru a se scurta ruta, se organizează, de asemenea, în anii 1343—1346, expediții comune ale fruntașilor din Transilvania și Moldova împotriva tătarilor, iar capătul de la Nistru al dru-

¹⁶ I. Nistor, *op. cit.*, p. 79, 197.

mului tătăresc de caravane, marele oraș comercial Orheiul Vechi, intră în stăpînirea Moldovei (1362)¹⁷. La rîndul său, Lvovul, frecventat din 1339 de negustorii Hansei teutonice, inclusiv cei flamanzi din Brugge¹⁸, dobîndise la 1380 dreptul de etapă (desfacere obligatorie în piețele sale) a mărfurilor tătărești, respectiv a bumbacului, porțelanurilor și mirodeniilor, dar, după ce Cracovia obținea anularea acestui privilegiu (1396—1406), liovenii pătrund, ei acum, pe teritoriul Moldovei, unde dobîndesc un privilegiu general (1408). Rezultatul a fost, în ciuda interdicției regelui polon din 1444, de a se mai transporta în Moldova mărfurile achiziționate la Lvov, abandonarea după 1448, cînd marele port comercial al Chiliei intră în stăpînirea Ungariei, a vechiului drum de negoț din Podolia la Camenița, pînă în Crimeea la Caffa geneveză¹⁹. În 1418—1420 regele Ungariei încercase, de asemenea, să sprijine deschiderea unui drum comercial între Caffa și Danzig, prin Cetatea Albă, precum și a unuia de la Caffa la Brașov, prin Chilia²⁰. Asemenea încercări de scurtare a drumului și de eliminare a intermedierei românești sînt însă zădărnice de ascensiunea negustoriei locale, ce se împotrivesc sistematic, de pe la 1435 înainte, privilegiilor în dauna ei a negustorilor străini, mai ales armeni și italieni, ce comercializau mărfurile „tătărești“ venite prin Cetatea Albă. Privilegierea de către Petru Aron a liovenilor, scutiți în 1456 de vămile de la Tighina și Cetatea Albă, precum și privilegierea de către sultan a neguțătorilor Cetății Albe, în același an²¹, au fost măsuri menite să înlesnească circulația mărfurilor exotice prin Moldova într-un chip definitiv.

Un proces similar se petrecuse și în Țara Românească, unde, însă, în locul liovenilor, aflăm pe brașovenii, ce dobîndiseră, treptat, privilegiile comerciale în Muntenia (1358), Moldova (1368), Vidin (1369), Zara (1370), Buda (1370), Viena (1395) și Sibiu (1406—1412). În raporturile lor cu Țara Românească, negustorii brașoveni erau favorizați de privilegiile speciale, care desființau vama regală (1377, 1395). Ei lăsau să treacă negustorii apuseni peste munte, atunci cînd le convenea, fapt împotriva căruia sibiienii protestau deja în 1390 și 1412, în schimb îi puteau reține dacă poșteau, obligîndu-i să-și desfacă marfa la mercurialul lor (1369, 1395)²². Importul brașovean de bare și lame metalice era îndeobște favorizat în Țara Românească (1413—1437), în vreme ce exportul prețioaselor mărfuri orientale înspre Brașov era stînjinit de o vamă de 3,30%²³, destul de ridicată și care nu era altceva decît tricesima regală de la vama Branului, pe mărfurile importate în Transilvania, vamă trecută o vreme, după 1419, în stăpînirea Țării Românești. Faptul că Brașovul se bucura, datorită mai cu seamă poziției sale geografice, de privilegiile comerciale atît în Moldova, cit și în Țara Românească, făcea din el la mijlocul secolului al XV-lea placa turnantă a întregului comerț extern românesc. Astfel, brașovenii dobîndiseră mai întîi în Moldova libertatea comercială pentru negoțul cu ridicata de postavuri germane (1437), apoi și pentru cel *en détail* (1437—1448), cu o confirmare generală în 1449, precum și, deseori repetat, privilegiul de a face comerț în afara tîrgurilor (1444—1445, 1450, 1455)²⁴. În negoțul cu produse orientale, brașovenii se aflau în conflict direct cu liovenii.

¹⁷ P. P. Birnea, A. A. Nudel'man, G. N. Abyzova, *Drevnosti Starogo Orcheja*, Chișinău, 1982.

¹⁸ I. Nistor, *op. cit.*, p. 197; B.T. Cîmpina, *op. cit.*, I, 57.

¹⁹ I. Nistor, *op. cit.*, p. 20—22, 31, 185—186.

²⁰ *Ibidem*, p. 80, 83.

²¹ *Ibidem*, p. 32, 207.

²² R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul în sec. XIV—XVI*, București, 1965, p. 24, 27—28, 43.

²³ *Ibidem*, p. 31—32, 82, 145, 169.

²⁴ *Ibidem*, p. 66—67, 70.

Astfel, privilegiile moldovene din 1408, 1434, 1456 și 1460 arată că piperul — marfa cea mai des întâlnită în asemenea tranzacții — era cumpărat de lioveni din Țara Românească și vândut la Brașov sau aiurea²⁵. O parte din aceste mărfuri orientale erau apoi trecute în Transilvania prin vama Rodnei, la Bistrița, unde se importa deja la 1412 piper și ghimber și se exportau postavuri de Ypres, Louvain și Köln. Curînd, în 1433, brașovenii sint scutiți de vama de la Suceava, în vreme ce pentru rivalii lor din scaunele săsești (Sibiu, Sighișoara, Nocrîh, Sebeș, Șeica, Orăștie, Miercurea) se menținea vama de la Adjud²⁶. În 1432 Vlad Dracul aplica chiar, la cererea regelui Sigismund, represalii negustorilor moldoveni aflați la Brașov, iar în 1439 innoia privilegiul liovenilor în Țara Românească²⁷. Toate acestea dovedesc că în prima jumătate a veacului devenise ceva curent practica eludării unei vămi incomode prin trecerea mărfii pe altă piață, privilegiată, dar tot românească, ceea ce însemna, la urma urmei, concentrarea marelui negoț în mina celor ce puteau rula marfa mai mult, ori, măcar, aveau creditul necesar pentru a o menține într-un depozit sigur și a o pune apoi la mezatul speculațiilor de bursă, așadar a bancherilor italieni, singurii ce dispuneau de asemenea posibilități²⁸. Pe de altă parte, exista o tensiune permanentă între banchierii cu privilegiu regal de la Sibiu, florentini de origine, negustorii itineranți venețieni de la Brașov și banchierii companiști genovezi de la Chilia sau Cetatea Albă.

R É S U M É

On fait compléter la reconstitution chronologique de l'histoire valaque de 1435 à 1455 essayée dans *Quelques observations sur l'époque de Vlad Tepeș* („Revue Roumaine d'Histoire“, 17 (1978), 25—39, 313—326) par l'histoire des relations de commerce de la Valachie et de la Transylvanie au milieu du XVe siècle. On fait rehausser, en particulier, l'importance des intermédiaires au carrefour valaque des routes du grand commerce (poivre, épices, acier), la tension latente entre les marchands roumains et les compagnies italiennes, enfin le conflit entre les banquiers florentins de Hermannstadt (Sibiu), qui avaient la ferme de la monnaie transylvaine, et les marchands valaques, conflit aggravé par la rivalité des partenaires du commerce valaque, c'est à dire les compagnies génoises de Chilia et d'Akkerman et les marchands venitiens de Brașov (Kronstadt).

P R É C I S

It is a bird's eye view on the history of Wallachia's trade relations with the Saxon towns of South Transylvania at the middle of the XVth century and it is intended as a necessary appendix to the *Quelques observations sur l'époque de Vlad Tepeș* („Revue Roumaine d'Histoire“, 17 (1978), 25—39, 313—326). Pointing out the peculiar importance of the Wallachian commerce at the crossways of the international spice trade, special interest is dedicated to the parallel rivalities between Wallachian salesmen, merchant adventurers of Venice from Brașov (Kronstadt), Genoese shipping companies of Chilia and Akkerman and Florentine brokers, moneylenders and coinage mint entrepreneurs from Sibiu (Hermannstadt).

²⁵ I. Nistor, *op. cit.*, p. 221—225 ; R. Manolescu, *op. cit.*, p. 172.

²⁶ I. Nistor, *op. cit.*, p. 92, 141, 165, 185.

²⁷ *Ibidem*, p. 141, 223.

²⁸ *Ibidem*, p. 224—225.

Urbanizare și urbanism.

Structuri socio-profesionale în orașele din Muntenia

I. ORAȘE MARI

RADU VASILE

O mai mare apropiere de realitatea socio-economică se poate realiza prin prelucrarea unor surse statistice, prin utilizarea unor metode care să ofere posibilitatea „măsurării” aspectului cercetat. Dacă aspectele vieții politice se pot studia, firește, pe linia analizei tradiționale a surselor editate sau de arhivă, viața economică (și socială) nu pot fi analizate decât prin metode cantitative. Iată de ce considerăm că sursele statistice sînt, și trebuie să devină, surse de primă valoare, indiferent dacă se referă la o țară, regiune sau comună, indiferent dacă este vorba de documente de înregistrare primară sau sintetice, publicate sau nu, aflate încă în arhive.

Studiul nostru se bazează tocmai pe o astfel de statistică¹. Prelucrarea sa ne-a permis să realizăm analiza structurilor socio-profesionale în orașele din Muntenia, într-o etapă importantă a istoriei noastre, începuturile statului modern român, iar pe plan social-economic chiar în preajma desființării sistemului feudal de relații agrare.

Această analiză ne-a permis să surprindem elementele unui proces de modernizare, să „măsurăm” intensitatea lui, să subliniem caracteristicile fiecărei localități în parte, din acest punct de vedere, să dăm o imagine asupra cîtorva categorii socio-profesionale importante în această etapă preindustrială etc.

Pentru a determina criteriile cît mai precise, pentru a realiza ceea ce am numit o „măsurare” a fenomenului în cauză, am utilizat metode simple de analiză statistică, realizînd pe baza datelor statisticii și cîțiva indici comensurabili², care ne-au permis să facem comparații, ierarhii etc. atît de necesare pentru a înțelege corect nu numai ansamblul fenomenului, dar și aspectele sale specifice, locale.

Analiza noastră o începem cu *Orașele mari*, desigur conform cu condițiile românești în acea vreme. Este vorba de orașe care au depășit 10 000 locuitori, în număr de patru, din care două au depășit 20 000 locuitori. Orașul București prin numărul locuitorilor săi era de dimensiuni europene.

Atragem atenția și asupra altui fapt care va permite înțelegerea celor ce urmează: au fost înregistrate patru clase de profesii: liber-profesioniști, agricultori, meseriași, comercianți. Fiecare clasă se compune din mai multe profe-

¹ *Statistica profesiunilor (în Muntenia)*, în „Anale statistice”, 1983, trim. I.IV.

² Datele statisticii ne-au permis să realizăm numai doi astfel de indici:

a) indicele dimensiunii atelierului (afacerii) notat *Ia* și reprezentînd numărul mediu de angajați (calfe, ucenici) de către meseriașul sau comerciantul respectiv;

b) indicele de stare materială, notat *Ism*, reprezentînd numărul mediu de angajați ca servitori de familia respectivă.

Desigur că dintre cei doi indici, *Ism* dă o imagine indirectă asupra stării materiale, avînd în vedere că angajarea unui număr mai mare sau mai mic de servitori depinde și de alți factori nu numai de posibilități pur materiale. De asemenea, în multe situații angajații unui meseriaș pentru calificare, mai ales ucenici, aveau și atribuțiile unor servitori în familia respectivă.

Totuși considerăm că mai ales *Ia*, care ne dă dimensiunea medie a atelierului (sau prăvăliei comerciantului), dar și *Ism* pot reprezenta instrumente de lucru suficiente pentru a putea permite o măsurare corectă a celor două aspecte.

siuni, deși unele dintre acestea n-au avut caracteristicile actuale pentru a fi încadrate în clasa de profesii respective. Cele mai numeroase cazuri au fost între liber-profesioniști și, parțial, comercianți. Explicația se află în neștiința înregistraților, dar și într-o insuficiență diviziune a muncii.

Dintre aceste profesii, unele reprezintă procesul de modernizare amintit, altele indică, din contra, limitele sau rămânerea în urmă a acestui proces. Din primul caz, cele mai ilustrative au fost liber-profesioniștii, mai ales liber-profesioniștii propriu-ziși³, iar din al doilea caz, agricultorii, în special proprietarii agricoli și clăcașii. De asemenea, astfel de profesii găsim și în cazul meseriașilor și comercianților, unde unele meserii, prin ponderea lor economică și numerică, indică noi curente de cerere, care, la rândul lor, au fost determinate de modificări în modă, mentalitate etc., reflectând, în ultimă instanță, tot un proces de modernizare urbană.

1. BUCUREȘTI

Poziția și calitatea de capitală a țării a determinat, firește, prima caracteristică: între 30—80% din practicanții fiecărei profesii au fost înregistrați în București.

a) În ceea ce privește liber-profesioniștii, acest procent a fost de 49,8%. Dintre ei funcționarii au constituit grupul cel mai numeros. Cei din București depășeau jumătate din totalul funcționarilor din orașele Munteniei. Între liber-profesioniștii propriu-ziși majoritatea medicilor, farmaciștilor etc. au activat în București, dar faptul că în București s-au înregistrat „numai” 30,59% din totalul „muzicanților și actorilor”, adică al lăutarilor, a făcut ca ponderea generală a acestui grup, prin excelență urban, să nu fie decât 46,70% din numărul total.

Din cadrul întregii clase de profesii, pozițiile cele mai semnificative le-au avut funcționarii, care au fost nu mai puțin de 10,55% din *totalul capilor de familie* din orașe (Cft) adică unul din 10 capi de familie a fost slujbaș la stat.

Poziția Bucureștilor de principal centru politic și administrativ al țării este demonstrată și pe această cale.

Sărăcimea urbană (elemente de lumpenproletariat), cu un procent important (6,65% din Cft) apare de asemenea a fi fost una din caracteristicile orașului. În acest caz, din 15 familii bucureștene, una a făcut parte din această categorie socială.

Liber-profesioniștii propriu-ziși au constituit un grup minor, în comparație cu cele două precedente (și cu altele), dar într-un context general ponderea de 2,18% a fost totuși o valoare semnificativă, care subliniază o anumită „superioritate” a capitalei. Oricum, această pondere indică evident limitele modernizării urbane, chiar și într-un oraș ca București, cu atât mai mult cu cât este vorba de profesii cu influențe puternice asupra standardului general de viață urban: medici, chirurși, farmaciști etc.

b) Ponderea generală a profesiunilor agricole a fost, având în vedere întreg ansamblul mediului urban din Muntenia, mică, deși 22,6% reprezintă un procent

³ Am numit liber-profesioniști propriu-ziși, grupul socio-profesional care a reprezentat (și reprezintă și astăzi) categoriile profesionale real liber profesionale. I-am delimitat oarecum separat deoarece numai ei trebuiau să fi fost înregistrați la această clasă de profesii și nu așa cum s-a întâmplat, împreună cu alte categorii care nu au avut vreo legătură cu acest tip de profesii: funcționari, cadre didactice, preoți sau rentieri, sărăcimea urbană etc.

Din acest grup au făcut parte conform statisticii: avocații, medicii, chirurșii, moașele, arhitecții, farmaciștii (spiterii), muzicanții sau actorii (de fapt lăutarii și mai puțin actorii), „pictorii sau zugravii”.

Mai ales primele 6 categorii au reprezentat un proces de modernizare a vieții socio-profesionale urbane.

important, neașteptat pentru un mare oraș (în înțelesul european al cuvîntului). Dar structura acestor profesii agricole indică, totuși, că procesul modernizării urbane a fost avansat. În adevăr, profesiunile pur agricole, care ar putea să arate limitele acestui proces, au fost practic nesemnificative în București. Cei care au reprezentat de fapt profesiunile agricole în București au fost muncitorii (agricoli) zilieri, care prin procentul de 19,99% constituiau în fond prima profesiune a capitalei, sub raportul numărului de practicanți. Este evident că acest mare număr de muncitori zilieri se explică în primul rînd prin posibilitatea oferită de București, sau împrejurimi, de a fi angajați ca salariați în agricultură, dar, în mod cert, și în alte sectoare economice ale orașului. Înregistrarea lor la profesiunile agricole se explică prin faptul că așa au declarat și s-a considerat că aceasta a reprezentat principala lor sursă de venituri. Oricum, caracterizîndu-se prin vînzarea forței lor de muncă, muncitorii (agricoli) zilieri au reprezentat principalul element al proletariatului urban bucureștean, alături de ei aflîndu-se servitorii, calfele și ucenicii, precum și o parte din sărăcimea urbană.

Iată deci că proletariatul urban existent în perioada anterioară dezvoltării industriei din care va lua naștere proletariatul modern a avut o prezență importantă în viața socială a Bucureștilor. Este vorba desigur de un proletariat în faza de evoluție „în sine“, și nu „pentru sine“, căci în mod evident este greu, dacă nu imposibil, să se vorbească de o conștiință de clasă a acestor grupuri socio-profesionale eterogene.

Am insistat mai mult asupra acestui aspect, deosebit de important pentru înțelegerea structurilor sociale românești, dar și a vieții politice pentru că le vom găsi și în cazul altor orașe, în primul rînd al orașelor mari. În adevăr, în majoritatea centrelor urbane din Muntenia muncitorii (agricoli) zilieri au constituit un grup numeros, deși, firește, în funcție de condițiile locale, caracterul lor agrar a fost mai mult sau mai puțin accentuat. Și aceasta înainte de reforma agrară! Așadar, avînd exemplul cel mai clar, Bucureștii, se poate spune că marea majoritate a proletariatului urban a avut nu numai origini agrare, dar că el mai era încă legat de atare activități la începutul deceniului 7, așa că influențe dacă nu și caracteristici vor fi transmise și proletariatului modern de mai tîrziu, care începe să se formeze pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Importanța unei dezvoltări industriale este astfel demonstrată indirect încă de pe acum, ca și integrarea evoluției sociale a României, într-un proces general european, este drept mai întîrziat.

c) Sectorul meșteșugăresc a avut ca pondere generală în Cft un nivel mediu, de exemplu, inferior celui din Ploiești sau Pitești. Firește, în valori absolute, Bucureștii au avut, de asemenea, o poziție dominantă : circa o treime din numărul total al meseriașilor urbani din Muntenia s-au aflat aici.

Prima meserie a capitalei, ca număr de meseriași a fost cizmăria cu specialitățile înrudite și subînțelese în acest termen. În total am delimitat 7 meserii majore, care au grupat două-trei (66,38%) din numărul meseriașilor. Dar situația economică și materială a acestora, măsurată prin intermediul celor doi indici (*Ia* și *Ism*) a fost modestă : numai cizmarii, de altfel cea mai bine situată dintre meseriile majore, au avut, în medie, cite un angajat de fiecare atelier.

Au existat și meseriași ale căror ateliere au înregistrat un număr mai mare de salariați. În București numărul maxim a fost de 3 angajați în medie de atelier și a caracterizat atelierele unor meserii noi (modiste) sau cu un număr nesemnificativ de meseriași (făclieri și caretași). Lor li se adaugă și situația mai bună, superioară celei generale, a celor din sectorul alimentară, deși, în București nu au atins totuși nivelul din alte orașe. Astfel, dacă am combina ambii indici, situația cea mai bună dintre meseriașii capitalei au avut-o simigii și modistele.

În general însă meseriașii care au avut valorile înglobate ale celor doi indici superioare situației generale (maximum un angajat de fiecare atelier) au reprezentat numai 8,19⁰/₀ din totalul meseriașilor, ceea ce le subliniază caracterul lor de excepție, minoritar.

d) Sectorul comercial a avut o pondere și mai redusă, deși și aici o treime din totalul comercianților din Muntenia au fost înregistrați în București. Cîrciumarii desfășurau principala activitate comercială a orașului ca număr de practicanți, după care, celelalte 6 specialități de comerț au avut valori nesemnificative (sub 1⁰/₀ din Cft). Totuși, Bucureștii au concentrat marea majoritate a celor angajați în servicii (serviciile economice) : bancheri, zarafi, expeditori. În schimb, serviciile de alimentație publică nu au avut încă dezvoltarea așteptată. Astfel, în București au funcționat 22 hoteluri (într-un oraș de 50 de ori mai mic, Turnu Măgurele, erau 12). Dimensiunea lor medie era însă bună, circa 5—6 angajați, printre cele mai ridicate din Muntenia, avînd în vedere și numărul lor total.

Prezența negustorilor de produse agro-alimentare în primele 7 activități de comerț reprezintă un indicator al desprinderii de activitățile agricole a populației orașului, pentru că, după cum vom vedea numărul lor va fi nesemnificativ sau ei nu vor exista deloc acolo unde „ruperea“ de agricultură a fost mai puțin sesizabilă.

Spre deosebire de meseriași, comercianții au avut o stare materială mai bună : 5 din cele 7 specialități „majore“ din comerț au avut cel puțin cîte un salariat, în medie. De asemenea, în celelalte specialități a fost înregistrat nivelul cel mai înalt al *Ism* : marșandele au avut în medie cîte 7 angajați, proprietarii de hoteluri 5—6 angajați, negustorii sau librării cîte 3—4 angajați, comercianții de cereale cu ridicata, lipscanii, proprietarii de restaurante și comercianții cu brașovenii, cu cîte 2—3 angajați, toate reprezentînd pe ansamblu 10,05⁰/₀ din totalul comercianților bucureșteni.

Pe de altă parte însă, dacă luăm în considerare o singură categorie atît proletariatul urban, cît și sărăcimea urbană (inclusiv elementele de lumpenproletariat) reiese că aproape o treime (30,64⁰/₀) din totalul familiilor capitalei s-au aflat foarte aproape sau sub pragul sărăciei. Dacă adăugăm și majoritatea meseriașilor, a căror stare materială oscila de fapt în jurul acestui prag, se poate conchide lesne asupra standardului de viață bucureștean : jumătate din familiile orașului s-au aflat la acest nivel minim sau extrem de modest de viață. În restul familiilor un grup restrîns, format din liberi profesioniști (propriu-zîși) și unii comercianți au constituit grupul mai înstărit al orașului care a reprezentat 6,24⁰/₀ din Cfi. Sîntem deci foarte departe de imaginea unei vieți cît de cît prospere care să caracterizeze viața capitalei, deși de fapt nivelul de viață modest poate fi considerat ca tipic în această epocă preindustrială.

După ce am concentrat analiza noastră asupra capitalei (anexele o vor completa prin precizie, ca de altfel și în celelalte cazuri), vom analiza acum celelalte trei orașe, considerate a fi orașele mari ale Munteniei, pe aceleași direcții de interes, încercînd să surprindem atît trăsăturile specifice, cît și cele care ar putea constitui elemente comune acestui tip de oraș.

Din această categorie fac parte Ploiești, Brăila și Craiova. Plasate în zone geografice diferite, cu o tradiție urbană diferită, mai veche pentru Craiova și Brăila, mai nouă pentru Ploiești, aceste trei orașe pot fi considerate totuși cele mai avansate pe linia modernizării urbane. În cele ce urmează vom arăta dacă și cum structura lor socio-profesională permite o astfel de afirmație.

a) De la început atrage atenția ponderea relativ redusă a liber-profioniștilor în Ploiești și Brăila, mai ales a liber-profioniștilor propriu-zisi, profesiuni tipic urbane. Astfel, în Ploiești această categorie a reprezentat 2,39% din *Cft*, iar în Brăila 1,58%. Ponderea celor din Ploiești ar putea contrazice această concluzie, căci în valoare absolută ea depășește pe cea din București. Dar analizând structura acestui grup reiese că acest procent s-a datorat mai ales prezenței unui grup numeros de lăutari, care a fost una din profesiunile caracteristice orașului, reprezentând 1,66% din *Cft*. Ca urmare, liber-profioniștii propriu-zisi au fost numai 0,73%, una din cele mai mici valori nu numai din categoria aceasta urbană, ci și din restul centrelor urbane muntene. Ploieștii, în special, au fost departe de a avea la această dată minimum necesar de cadre medico-sanitare. Din restul grupului cei mai numeroși dintre liber-profioniștii propriu-zisi au fost avocații. În schimb, Craiova s-a dovedit a fi cel mai bine dezvoltat din acest punct de vedere, căci grupul respectiv a înrunit 3,19% din *Cft*, cel mai înalt procent de acest fel, superior celui din București. Tot în Craiova găsim una dintre cele mai înalte valori ale ponderii cadrelor didactice, care au reprezentat 2,01%, depășind net nu numai celelalte două orașe mari, dar chiar și Bucureștii. Din acest punct de vedere surprinde mai ales numărul mic de cadre didactice din Brăila.

În ceea ce privește grupul funcționarilor, în Ploiești și Brăila el reprezenta un grup modest din punct de vedere numeric : 2,87% și respectiv 3,62% din *Cft* ; ceva mai numeros a fost în Craiova (5,81%), dar toate departe de ponderea deosebită a grupului din București.

Categoriile care au format sărăcimea urbană (elemente de lumpenproletariat) au fost prezente diferit în cele trei orașe, am putea spune că s-au înregistrat chiar extreme. Pe de o parte în Craiova această categorie a fost cea mai numeroasă, apărind și aici ca prima „profesiune“ a orașului, iar pe de altă parte, în Brăila ponderea acesteia a fost de numai 2,62% ; între ele, Ploieștii, cu 4,52%, valoare care totuși a plasat această categorie pe poziția a treia în rândul celor mai reprezentative profesii ale orașului. În ceea ce privește pe cei din Craiova se impune totuși o analiză mai nuanțată. Astfel, dacă luăm în calcul valoarea medie a *Ism* al acestei categorii aflăm o valoare surprinzătoare pentru o categorie care poate fi considerată a fi cea mai săracă pătură urbană (și pe drept cuvânt, în genere) : $Ism = 0,63$. Or, un atare *Ism* a fost superior multor categorii socio-profesionale din oraș, dintre meseriași, comercianți etc. Ca urmare, este greu să considerăm că avem de-a face în Craiova cu sărăcimea urbană în adevăratul sens al cuvântului, așa că faptul că s-au aflat pe primul loc în ierarhia principalelor profesii ale orașului nu înseamnă că avem de-a face și cu un standard de viață inferior.

Rentierii au fost și ei, prezenți în mod diferit. În Brăila și Craiova prezența lor a fost practic nesemnificativă. Această situație a constituit una din trăsăturile caracteristice ale orașelor-porturi și ale orașelor oltenice. În Ploiești din contra, la fel ca în București, și mai ales ca în orașele din zona subcarpatică, rentierii au fost numeroși, formând un grup care a reprezentat 3,07% din *Cft*, fiind pe poziția a 5-a între profesiunile reprezentative ale orașului (în București, pe poziția a 4-a cu 4,44%).

b) Profesiunile agricole cum era și de așteptat au avut ponderi reduse. O singură excepție, Craiova, dar nu ca pondere generală, care a fost printre cele mai mici din toate orașele Munteniei, ci prin structura acesteia. Astfel, dacă în Ploiești și, mai ales, Brăila muncitorii (agricoli) zilieri au constituit nu numai cea mai numeroasă profesiune agricolă, ci, la fel ca și în București, cea mai numeroasă profesie a orașului (în Brăila, o familie din trei a fost de muncitori agricoli zilieri), în Craiova ponderea acestora a fost mult mai redusă (4,37%), fiind

în schimb prezente profesiunile pur agricole : proprietarii agricoli și chiar clăcașii.

Dacă pentru Ploiești și Brăila explicațiile date în cazul capitalei sînt perfect valabile, situația Craiovei necesită totuși precizări suplimentare. Astfel, mai întîi considerăm că în cazul său muncitorii agricoli înregistrați au fost angajați cu precădere în lucrări agricole. De aceea numărul lor a fost mic, ceea ce se explică și prin faptul că în zona agricolă respectivă marile proprietăți s-au bazat pe munca clăcașilor. Prezența clăcașilor chiar în oraș este o dovadă. De asemenea, spre concluzia de mai sus concură și situația deosebită a sărăcimii craiovene amintită deja. De aceea credem că ea a fost cea care a jucat rolul muncitorilor (agricoli) zilieri din celelalte orașe mari, adică forța de muncă angajată și în sectoare economice neagricole, angajare care însă nu a avut un caracter permanent, de unde și declararea și clasarea lor ca „oameni fără venit și fără ocupație“ la care putem adăuga, cel puțin în cazul Craiovei, „fixă, permanentă“.

c) Sectorul meșteșugăresc a avut ponderi diferite în Ploiești și Brăila. Astfel, în Ploiești a avut cel mai însemnat procent dintre toate orașele Munteniei. În mod indiscutabil, figura socială tipică pentru Ploiești a fost meseriașul. În genere, meseriașii ploieșteni au reprezentat 8—10% din totalul meseriașilor urbani din Muntenia, iar în cîteva meserii procentul a fost mult mai mare : „cuțitarii sau făcătorii de instrumente de ascuțit“ dețineau un adevărat monopol al acestei meserii, cu 76,92% din numărul total al meseriașilor respectivi ; făclierii 26,56% și simigii 20,90%.

Însă prima meserie a orașului a fost tot cizmăria cu specialitățile înglobate, urmată de blănărie cu specialitățile înglobate. Meseriile legate de construcții s-au aflat pe poziția a 4-a, șindrilari și dulgheri, și a 6-a, zidari.

În Brăila acest sector a avut o pondere mai redusă. Prima meserie a orașului a fost dulgheria. De fapt meseriile legate de prelucrarea lemnului s-au aflat în primele 7, fapt explicabil prin existența portului.

Craiova a înregistrat un puternic sector meșteșugăresc, superior celui din București. Meseriașii craioveni au avut pondere mai mică în numărul total de meseriași urbani decît a celor din Ploiești, dar totuși semnificativă, deși în unele meserii acești meseriași din Craiova au avut ponderi ridicate : arămarii (alămari, cositorari) cu 17,50%, bragagii cu 13,48% și tăbăcarii cu 11,78%. Craiova s-a definit de fapt ca unul din centrele tăbăcăritului alături de Ploiești. Poziția tăbăcărilor se explică, firește, prin cererea mare pentru serviciile lor, cerere venită și din zona rurală din jur, dar chiar și din oraș, căci primele meserii ale Craiovei au fost blănăria, cojocăria, căciulăria (în Ploiești fiind a doua meserie).

Tot în Craiova își face simțită prezența un fenomen de polarizare a sectorului meșteșugăresc (și comercial), care capătă forme mai clare în orașele mijlocii și devine caracteristică prin orașele mici. Astfel, în Craiova primele trei meserii au grupat aproape jumătate din numărul meseriașilor din oraș : blănari, cizmari, croitori pentru bărbați. De altfel, prezența acestei din urmă meserii în primele meserii ale celor trei orașe (și în București) reprezintă o indicație asupra procesului de modernizare a vieții urbane.

În ceea ce privește forța economică a meseriașilor și starea lor materială, se pot delimita unele deosebiri. În Ploiești dintre meseriile majore, cizmarii au avut în medie cîte un angajat de atelier. Faptul este normal, dar valoarea lui *Ia* a fost inferioară celor din celelalte două orașe. De fapt meseriașii din Craiova, și ne referim numai la meseriile majore, au avut *Ia* cel mai bun, urmați de cei din Brăila. Aceeași situație se poate observa și în cazul meseriilor care au înregistrat un maximum de angajați. Astfel, în Ploiești nu au fost decît trei meserii cu maximum de 3 angajați, în medie, de atelier : cofetari, brutari și făclieri, iar în cazul a 12 meserii nu a existat nici un fel de angajat. În Brăila numărul maxim

de angajați a fost de 5 și aparține bragațiilor, foarte prosperi în acest oraș. urmași de brutari și simigii cu cite 4 angajați de atelier. În Craiova valorile maxime de angajați nu depășesc pe cele din Brăila. În schimb se poate sublinia faptul că, pe ansamblu, meseriașii craioveni au avut valori ridicate nu numai ale lui *Ia*, dar chiar și ale lui *Ism*. Prin urmare, se poate spune că din aceste puncte de vedere situația meseriașilor din Craiova a fost mai bună ca în celelalte orașe (inclusiv București), urmași fiind de cei (dar numai parțial) din Brăila. În schimb, meseriașul ploieștean, deși a constituit elementul socio-economic caracteristic orașului nu a înregistrat o situație bună, nivelul său de viață fiind (foarte) modest, apropiat mult de cel al masei de meseriași din București.

d) Sectorul comercial se află între două situații. Pe de o parte Ploieștii, unde a avut o pondere relativ mică (12,33% din *Cft*), ceea ce reliefează și mai mult rolul său de centru preponderent meșteșugăresc. Chiar acest fapt în sine explică în bună măsură și slaba poziție a comercianților, știut fiind că, mai ales în această epocă preindustrială meseriașul realiza prin atelierul său o activitate comercială, asigurând astfel o parte din cererea de pe piață.

La cealaltă extremă Brăila, al cărei sector comercial o plasează pe a doua poziție, după București, astfel că se poate spune că pentru acest oraș figura socio-profesională caracteristică a fost comerciantul.

Însă spre deosebire de sectorul meșteșugăresc sectorul comercial a fost mai polarizat, în sensul că un număr mic de specialiști a constituit majoritatea comercianților. Astfel, în Brăila două asemenea specialități : circiumarii și negustorii de zarzavaturi și alte produse agro-alimentare au format două treimi din numărul total al comercianților, iar în Craiova un număr de patru specialități (circiumari, negustori de zarzavaturi și alte produse agro-alimentare, negustori cu brașovenii și negustori de pește) au constituit trei sferturi din totalul negustorilor orașului.

În Ploiești această polarizare nu este foarte accentuată, deși, firește, se poate vorbi și aici de așa ceva, dacă ținem cont de faptul că nu mai puțin de 40% din totalul comercianților erau circiumari.

Am atras atenția asupra acestui fenomen deoarece el a caracterizat mai ales orașele de dimensiuni mai mici, astfel se poate conchide că diferențele dintre structurile socio-profesionale ale unor orașe considerate mari și celelalte centre urbane nu au fost atât de mari (cu excepția Bucureștilor).

Un alt fapt semnificativ îl constituie prezența destul de numeroasă a comercianților de zarzavaturi și alte produse agro-alimentare în acest tip de orașe, cu excepția Ploieștilor. Este evident un indicator al faptului că ruperea de preocupările agricole a fost mai accentuată, că necesarul de astfel de produse a fost satisfăcut de negustori specializați, numărul lor mare presupunând și o cerere susținută

În cazul celor trei orașe, Ploiești, Brăila, Craiova, se pot delimita și câteva trăsături specifice. Astfel, în Brăila un loc important l-au avut comercianții de cereale, orașul cu cel mai mare număr de astfel de comercianți, precum și agenții comisionari. Această situație reprezintă una din trăsăturile definitorii ale tipului de structură socio-profesională ce a caracterizat orașele-porturi.

În Craiova elementul specific a fost dat de prezența numeroasă a negustorilor cu brașovenii. Și în acest caz avem de a face cu o trăsătură definitorie mai largă. Ea a caracterizat structura socio-profesională din orașele oltene, Oltenia fiind o piață predilectă pentru produsele acestor comercianți.

În ceea ce privește Ploieștii, atrage atenția doar faptul că dintre principalele specialități comerciale au făcut parte comercianții ambulanți (tolbași și mămulari) sau cei care asigurau transportul (cărăuși și birjari). Aceasta nu reprezintă un tip aparte de structură socio-profesională. Se poate sublinia numai că

Ploieștii împreună cu celelalte centre urbane prahovene a fost unul din centrele de căraușie ale Munteniei. Subliniem că este vorba de căraușie, pe care o putem numi profesionistă, reprezentând deci o activitate principală sau exclusivă, și nu auxiliară, practică în număr mult mai mare de țărani.

În fine, se mai poate atrage atenția asupra faptului că în cadrul comerțanților au fost înregistrate valorile cele mai mari ale *Ism*, câteva specialități comerciale, chiar dacă nu au făcut parte din cele principale (sau poate tocmai din această cauză), au fost prezente printre cele mai prospere profesii din fiecare oraș, întrecând în unele cazuri și pe liber-profesioniștii propriu-ziși. Astfel, un record pe întreaga Muntenie au stabilit comercianții cu ridicata din Ploiești al căror *Ism* mediu a fost de 8,65 (!) adică în medie fiecare din familiile respective (sau în prăvălia sa) au avut ca angajați 8—9 servitori. De asemenea, poziții foarte bune din acest punct de vedere au avut bragagii atât în Ploiești, cât și în Brăila (aici au fost cei mai prosperi), cu 5 servitori și, respectiv, 4 servitori de familie etc.

e) Dacă ar fi să reliefăm câteva caracteristici ale întregii structuri socio-profesionale, pentru un eventual model al acestui tip de oraș, acestea ar fi (fără să dăm și valorile care le măsoară și care se află în anexe) :

— Cea mai importantă profesiune a fost reprezentată de muncitorii (agricoli) zilieri. Excepția, parțială, o constituia Craiova, dar aici, după cum am văzut, sărăcimea urbană (care apărea pe prima poziție din punct de vedere numeric) a jucat rolul economic al acestora.

— Ponderile nesemnificative ale ocupațiilor pur agricole, ca și prezența numeroasă a unor specialități de comerț și unele meserii indică o rupere accentuată de agricultură și o modernizare în sens urban a vieții lor sociale și economice. Valorile respective pot măsura intensitatea acestor fenomene.

— Atrage atenția, cu excepția Bucureștilor și mai puțin a Craiovei, numărul mic de funcționari din celelalte două orașe, al căror rol pur economic este astfel reliefat : Ploiești, ca un puternic centru meșteșugăresc și Brăila, ca un centru comercial.

— Grupul de intelectuali a avut o prezență relativ semnificativă : în București și Craiova stabilindu-se valorile cele mai înalte din acest punct de vedere. De asemenea, importanța Craiovei ca centru cultural este dovedită și prin ponderea însemnată a cadrelor didactice, cea mai mare valoare de acest fel depășind net Bucureștii. În schimb, orașul Ploiești s-a arătat a fi ultimul din această categorie de orașe din ambele puncte de vedere. O situație similară a avut orașul Ploiești și în ceea ce privește categoria liber-profesioniștilor propriu-ziși, căci aici cei mai numeroși din grupul socio-profesional respectiv au fost lăutarii și apoi avocații.

— Deși nu avem toate elementele necesare pentru a măsura precis nivelul de viață materială din datele pe care le-am avut și le-am prelucrat, se pot trage unele concluzii. Astfel, în general se poate afirma că standardul de viață a fost în aceste orașe scăzut, viața a fost mai de grabă modestă și plină de lipsuri. În ansamblu populația acestor orașe a fost săracă. Au existat și grupuri socio-profesionale mai înstărite, dar ele au constituit grupuri minoritare și chiar foarte mici.

Din cele patru orașe analizate credem că în Ploiești s-a înregistrat standardul de viață cel mai scăzut, iar în Craiova cel mai bun (firește relativ, ținând cont de afirmația anterioară). Bucureștii și Brăila s-au situat pe o poziție similară, intermediară, cu unele avantaje pentru capitală.

ANEXĂ. STRUCTURI URBANE SOCIO-PROFESIONALE, DE ANSAMBLU.
ÎN MUNTENIA

Primele 10 categorii socio-profesionale din oraș (Pondere în % din <i>Cft</i>)	Cele mai „prospere” 10 categorii socio-profesionale din oraș (<i>Ism</i>)	Principalele categorii socio-profesionale urbane moderne (ponderea din <i>Cft</i> în %)
--	--	---

1

2

3

1. BUCUREȘTI

1. muncitori (agricoli) zilieri 19,99 2. funcționari 10,55 3. sărăciune urbană (elemente de lumpenproletariat) 6,64 4. rentieri 4,44 5. circiumari 4,00 7. liber profesioniști propriu-ziși 2,18 6. cizmari 2,63 8. zidari 2,09 9. dulgheri și șindrilari 2,02 10. croitori pentru bărbați 1,96 <hr style="width: 10%; margin-left: 0;"/> total : 56,40	1. bancheri 3,05 2. medici 3,04 3. proprietari de hotel 2,95 4. farmaciști 2,65 5. rentieri 2,62 6. comercianți cu cereale 2,61 7. arhitecți 2,07 8. arendași 1,97 9. avocați 1,85 10. comercianți cu ridicata 1,74 <hr style="width: 10%; margin-left: 0;"/> total : 6,24% M = 2,45	1. Proletariat urban 23,99 2. Intelectuali 8,0 3. cadre didactice 1,28 (Liber profesioniști vezi col 1.)
---	---	---

2. PLOIEȘTI

1. muncitori (agricoli) zilieri 26,06 2. circiumari 4,94 3. sărăciune urbană (elemente de lumpenproletariat) 4,52 4. cizmari 4,51 5. rentieri 3,07 6. blănari 2,87 7. funcționari 2,87 8. croitori pentru bărbați 2,74 9. dulgheri și șindrilari 2,23 10. fierari 1,97 <hr style="width: 10%; margin-left: 0;"/> total : 52,91	1. comercianți cu ridicata 8,65 2. negustori cu brașovenii 4,80 3. bragagii 4,25 4. croitori pentru femei 4,00 5. marșande 3,50 6. bancheri 3,00 7. avocați 2,53 8. negustori de seu 2,40 9. farmaciști 2,25 10. negustori de lână 2,04 <hr style="width: 10%; margin-left: 0;"/> total : 1,81% M = 3,74	1. Proletariat urban 22,65 2. Intelectuali 3,00 Liber profesioniști propriu ziși 2,39 (1,66 = lăutari) 4. Cadre didactice 1,03
--	---	--

3. BRĂILA

1. muncitori (agricoli) zilieri	38,61	1. bragagii	3,90	1. proletariat urban	25,42
2. circiumari	6,79	2. corăbieri	3,74	2. intelectuali	3,48
3. negustori de zarzavat și alte produse agro-alimentare	4,64	3. bancheri	3,62	3. cadre didactice	0,96
4. funcționari	3,62	4. brutari	3,28		
5. comercianți cu cereale	3,16	5. proprietari de hotel	3,00		
6. sărăcime urbană (elemente de lumpenproletariat)	2,62	6. arendași	2,62		
7. dulgheri și șindrilari	2,07	7. medici	2,50		
8. liber profesioniști propriu-ziși	1,58	8. farmaciști			
9. cizmari	1,55	9. comercianți cu ridicata	2,42		
10. băcani	1,49	10. negustori de vin	2,40		
total :	66,13	total :	2,68 %		
		M =	2,75		

4. CRAIOVA

1. sărăcime urbană (elemente de lumpenproletariat)	7,84	1. medici	4,00	1. proletariat urban	23,53
2. funcționari	5,81	2. negustori de lână	3,90	2. intelectuali	7,65
3. circiumari	5,52	3. modiste	3,00	3. cadre didactice	2,01
4. proprietari agricoli	4,51	4. arendași	2,68	4. liber profesioniști propriu-ziși	3,19
5. muncitori (agricoli) zilieri	4,37	5. ceasornicari	2,66		
6. blănari	3,79	6. agenți de schimb	2,50		
7. cizmari	3,53	7. negustori de tutun	2,30		
8. liber profesioniști propriu-ziși	3,19	8. rentieri	2,18		
9. clăcași	3,15	9. bancheri	2,00		
10. croitori pentru bărbați	2,70	10. negustori de animale	2,00		
total :	44,41	11. proprietari de cafele	2,00		
		total :	6,64		
		M =	2,8'		

R É S U M É

L'étude présente appartient à une recherche de plus grande ampleur qui se propose d'analyser et interpréter des sources statistiques publiées (mais incomplètement utilisées jusqu'à présent) ou inédites. Le but poursuivi dans cette première étape est le traitement des données offertes par une telle source — *La statistique des professions, 1863* — afin d'analyser un processus socio-économique essentiel pour le progrès de notre pays, en général, et particulièrement pour sa modernisation urbaine. C'est une première tentative de mesurer l'intensité de ce processus en utilisant des indicateurs et d'autres valeurs obtenus par le traitement de la source statistique mentionnée. En même temps l'analyse permet d'établir l'image concrète et objective de quelques aspects socio-économiques urbains : le prolétariat, l'intellectualité etc. aux commencements de l'état roumain moderne.

P R É C I S

The study represents a part of an ampler research destined to turn to account, by processing and analysis, unpublished (or incompletely used until now) statistical sources. The first part of the work, by processing such a source — *Statistics of professions, 1863* — tried to analyse a socio-economic process generally essential for the progress of the country and particularly for the town planning modernization. The present study is the first attempt to measure the intensity of this process by using some indices and other values obtained from the processing of the above mentioned statistical source. As well, the analysis helps to have an objective and real image of some socio-economic urban aspects : the proletariat, intellectuals, a.s.o., at the beginning of the modern Romanian State.

Metodologia de elaborare a nomenclatorului dosarelor

VOICA COMAN

Orice activitate în societatea contemporană apare întâi ca o idee, care se materializează, treptat, în documente, în proiecte, în piese scrise și desenate, ce se supun dezbaterii unor foruri științifice de specialitate, unor colective de oameni ai muncii, care, la rândul lor, elaborează documente — avize, referate, fundamentări științifice, probe de încercare, buletine de analiză, corespondență etc., astfel că, înainte de a produce, o întreprindere există în propria sa documentație.

Intrucât nici o activitate nu poate fi concepută fără documentația care o definește și o reflectă, sub toate aspectele, este de conceput ca modalitatea de constituire a acestei documentații, spațiul de depozitare și personalul calificat corespunzător să fie luate în calcul încă din faza de organizare și planificare a acestei activități.

Ideea de organizare și planificare în societatea contemporană nu implică numai activitatea economică propriu-zisă, ci întregul angrenaj care, pus în mișcare, determină în toate sferele vieții sociale o desfășurare corelată care se materializează în bunuri materiale și spirituale, în opere de artă și știință, în concluzii și concepte filozofice etc.

Documentele de arhivă prezente pe toate aceste trepte ale creației materiale și spirituale sînt deci un produs social strîns legat de procesul de creație din toate domeniile de activitate umană, de unde necesitatea păstrării și constituirii lor în acest proces, de asemenea, într-un mod organizat, care să permită regăsirea și utilizarea lor ulterioară spre folosul societății.

Legislația arhivistică a statornicit ca instrument de constituire a arhivei curente *Nomenclatorul dosarelor*, de existența și aplicarea lui corectă depinzînd toate activitățile ulterioare, respectiv : clasarea documentelor pe probleme și termene de păstrare, constituirea unităților arhivistice, inventarierea lor, selecționarea, valorificarea informațiilor documentare etc.

O arhivă fără nomenclator, în viziunea noastră actuală, este un conglomerat eterogen de documente, a cărui reorganizare necesită o reclasare a actelor, deci o dublare a muncii. Constituirea documentelor pe baza nomenclatorului este sistemul cel mai economic și, în același timp, operativ, clasarea documentelor putînd fi efectuată chiar de specialistul care le-a creat.

Aplicarea sistemului autogestiunii și autofinanțării, de rentabilizare a tuturor sectoarelor de muncă, de reducere a personalului tehnico-administrativ, impune în mod imperios și constituirea corectă a documentelor în însuși procesul de creare a lor, prin întocmirea și aplicarea nomenclatorului¹.

¹ Pentru prima dată în legislația arhivistică, prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri al R.P.R. nr. 472/29 mai 1951 apare necesitatea stabilirii termenelor de păstrare a documentelor la instituții, problemă detaliată apoi în „Instrucțiunile generale pentru organizarea și funcționarea arhivelor ministerelor, instituțiilor centrale și locale, organizațiilor obștești și cooperatiste, întreprinderilor, gospodăriilor agricole de stat și a gospodăriilor colective“, elaborate în anul 1955. În aceste in-

Nomenclatorul dosarelor este un tabel sistematic în care sînt desfășurate, pe structura schemei de organizare a instituției, unitățile arhivistice (dosare, registre, condici, cartoteci ș.a.) concepute pe probleme și termene de păstrare.

Elaborarea nomenclatorului dosarelor este o problemă a conducerii organizației care solicită, printr-o notă internă, propuneri de la toate compartimentele organizației. Nomenclatorul trebuie să cuprindă întreaga problematică ce intră în competența organizației (competențe preluate din legislația care reglementează domeniul respectiv de activitate, din regulamentele proprii de organizare și funcționare și din alte acte cu caracter normativ).

Tot în acest stadiu de elaborare se atribuie dosarelor termenele de păstrare care se preiau din indicatorul organizației sau ramurii de activitate. În cadrul aceleiași probleme se creează documente care pot avea termene de păstrare diferențiate, în raport de importanța informațiilor pe care le însumează. Astfel, la compartimentul Planificare se creează un număr mare de dosare din care se păstrează permanent, avînd valoare documentară, dosarele cu prognoze, planuri de perspectivă și documentațiile corespunzătoare, planuri anuale, alte documente de planificare legate de o anumită măsură specifică unui anumit domeniu de activitate, în timp ce pentru celelalte documente ca : propuneri de plan de la unitățile din sector, planuri periodice, situații decadale, lunare, trimestriale de îndeplinirea planului de muncă, se vor stabili termene temporare de păstrare.

Propunerile compartimentelor pentru nomenclator trebuie să fie temeinic analizate, astfel încît nici o categorie de documente să nu rămînă pe dinafară, întrucît aceste omisiuni vor duce, ulterior, în timpul clasării documentelor, la încercări de asimilare prin analogie care, în final, duc la pierderea individualității documentelor, la imposibilitatea nominalizării și regăsirii lor.

În nomenclator sînt cuprinse toate genurile de documente, cele care se constituie în dosare, cit și cele preconstituite — ex. registre, condici etc. acestea urmînd să fie enumerate după dosare.

Propunerile compartimentelor se concretizează, se analizează și se organizează în cadrul compartimentului de secretariat și, pe cît este posibil, cu concursul consilierului juridic ; compartimentele sînt organizate în ordinea schemei de organizare a instituției. În cazul ministerelor, care au în structura lor departamente, nomenclatoarele vor fi alcătuite pe departamente sau pe direcțiile generale independente ; în cazurile instituțiilor centrale și ale celorlalte organizații se alcătuieste cîte un nomenclator unic, pe structura proprie — direcție, serviciu, birou, oficiu etc.

strucțiuni se stabilea obligativitatea pentru instituții și întreprinderi de a întocmi nomenclatorul materialelor lor documentare, în care să fie arătate toate categoriile de materiale ce se creează în activitatea lor, iar în anexă se dădea modelul de formular.

Necesitatea întocmirii nomenclatorului de către toate organizațiile și constituirea arhivei curente pe baza acestuia a fost apoi reluată, cu unele îmbunătățiri, în Decretul 353/1957 și Instrucțiunile generale 6720/1957.

Deși din punct de vedere teoretic problema era reglementată din 1951, date fiind greutățile de tot felul prin care treceau instituțiile, situația grea a arhivelor profund afectate de război, nu se poate vorbi despre întocmirea primelor nomenclatoare decît după 1960, care au avut, însă, un caracter formal, pentru că documentele au fost constituite, în continuare, în dosare eterogene. După apariția Decretului 472/1971 privind Fondul Arhivistic Național, Direcția Generală a Arhivelor Statului a inițiat o activitate sistematică de îndrumare și control, de instruire a lucrătorilor de arhivă, s-a angajat în acțiuni de sprijin efectiv, determinînd astfel, într-o perioadă relativ scurtă, o îmbunătățire esențială a situației arhivelor, ceea ce a făcut posibilă îmbogățirea bazei documentare și creșterea valorificării informațiilor într-o măsură fără precedent în istoria arhivelor.

În mod concret nomenclatorul unui minister (aparat central) sau al unui departament se alcătuiește astfel: denumirea direcției generale, în cadrul acesteia direcțiile dependente, în ordinea firească, în cadrul fiecărei direcții serviciile corespunzătoare și în cadrul serviciilor birourile (cînd există). În cadrul fiecărei structuri se desfășoară categoriile de documente concepute pe probleme și pe termene de păstrare, începînd pentru fiecare serviciu, birou, oficiu etc. cu nr. 1. fiecare poziție din nomenclator urmînd să devină o unitate arhivistică.

În cazul că același compartiment are mai multe atribuții, ca atare execută mai multe activități, categoriile de documente vor fi și ele grupate pe aceste probleme specifice, pe cît se poate în ordinea importanței lor.

În vederea individualizării unităților arhivistice (dosarelor, registrelor, condiilor) în nomenclator direcția se notează cu cifra romană începînd cu I, în cadrul acesteia serviciile și birourile independente cu litere majuscule, de asemenea în ordine, începînd cu litera A, iar unitățile arhivistice cu cifre arabe, începînd cu nr. 1. Indicativul care individualizează deci prima unitate arhivistică va fi format din cifra romană, litera majusculă și cifra arabă (ex. I A 1) și poartă denumirea de *indicativul dosarului după nomenclator*, care va fi atribuit primului dosar din cadrul nomenclatorului.

În cazul unei organizații centrale cu o structură mai complicată, cu mai multe direcții generale, fiecare avînd direcții și compartimente, se va merge fie pe elaborarea cîte unui nomenclator pentru fiecare direcție generală, fie pe un nomenclator unic prin atribuirea unui indicativ propriu pentru fiecare treaptă ierarhică. indicativul dosarului urmînd să fie format din însemnele tuturor acestor structuri, inclusiv numărul de ordine al dosarului.

Numerotarea dosarelor, începînd cu nr. 1 în cadrul fiecărui compartiment dă posibilitatea completării nomenclatorului cu dosare care exprimă apariția unor noi activități în cadrul compartimentului respectiv.

Coloanele nomenclatorului vor fi deci formate din direcțiile și serviciile corespunzătoare, denumirea dosarului (enunțarea principalelor categorii de documente care definesc problema), termenul de păstrare luat din indicatorul organizației sau ramurii respective de activitate și rubrica „Observații”.

În final nomenclatorul se prezintă, așa cum anticipam în introducerea lucrării, sub forma unui tabel sistematic pe care îl prezentăm în anexa acestui articol.

Documentele cu valoare permanentă, care din nevoile practice ale organizației se creează în mai multe exemplare, se păstrează în original într-un dosar cu termen permanent, iar celelalte exemplare se păstrează într-un dosar separat, cu mențiunea „côpii”, căruia i se dă termen temporar. În această categorie se încadrează instrucțiunile și normele metodologice de lucru, studiile și documentațiile, ordinele circulare și alte documente care au caracter aplicativ și care se păstrează la o mapă de lucru, la compartimentul sau compartimentele care execută atribuțiile corespunzătoare, dar ele se vor regăsi în arhiva organizației la compartimentul emitent, într-un singur exemplar, și anume originalul cu semnăturile, aprobările, avizele respective.

Cînd nomenclatorul satisface toate exigențele (după ce a fost verificat în proiect și de inspectorii Arhivelor Statului — arhiviștii din serviciul metodologie și control sau de la filialele județene în raza cărora se află organizația), se aprobă de conducătorul organizației și se emite o decizie, în temeiul căreia și împreună cu care se difuzează pentru aplicare. Din practica ultimilor ani se constată că aceste instrumente de lucru sînt din ce în ce mai frecvent analizate și aprobate prin organele de conducere colectivă ale organizațiilor, dovadă a înțelegerii necesității acestui instrument de lucru în activitatea organizațiilor.

Un exemplar din nomenclator se dă la registratura generală pentru a servi la repartizarea corespondenței către compartimente, precum și pentru menționarea în registrul de intrare-ieșire a indicativului dosarului unde s-a clasat lucrarea.

De menționat este faptul că în nomenclator trebuie să fie cuprinsă întreaga problematică a organizației, inclusiv documentele care prin informațiile pe care le însumează au regim de secret de serviciu sau secret și care, în mod firesc, se constituie după aceleași reguli, dar se păstrează separat.

Nomenclatorul rămîne în vigoare atîta timp cît în viața organizației nu se produc modificări structurale. Cînd apar activități noi, documentele respective vor fi introduse în nomenclator la compartimentele corespunzătoare; cînd apar compartimente noi, de asemenea, pot fi integrate în nomenclator cu problematica lor. Cînd au loc însă reorganizări, restructurări de compartimente, schimbări de atribuții etc. se întocmește un nomenclator nou.

Cînd competența și atribuțiile unei organizații sînt aceleași pentru întregul ei sistem și, ca urmare, creează aceleași categorii de documente pe întreaga ramură, se poate elabora un nomenclator-indicator care să fie utilizat, atît la constituirea arhivei curente, cît și la selecționarea documentelor. Mai nou, considerăm că un asemenea nomenclator-indicator ar soluționa în mai bune condiții constituirea și selecționarea documentelor în cazul centralelor industriale, al băncilor, al unităților de comerț exterior, al judecătoriilor etc.

Documentele, pe măsura elaborării lor, în cazul celor emise de organizație sau al soluționării celor intrate din afară, sînt clasate în dosarele corespunzătoare (este vorba de documentele oficiale care au fost încheiate, cărora li s-a atribuit un număr de înregistrare). După încheierea anului calendaristic, documentele care constituie o unitate arhivistică se așează în ordinea firească a creării lor, începînd cu documentele cele mai vechi (luna ianuarie deasupra) și încheind cu cele mai noi, se numerotează filele, se leagă în coperte tip arhivă, după care se certifică.

Documentele astfel constituite se inventariază de către compartiment pe probleme și pe termene de păstrare și se predau arhivei generale cu cîte 3 exemplare din inventar.

Cu privire la relația dintre nomenclator și inventar se cuvine menționat că la aceeași poziție din nomenclator se pot crea mai multe unități arhivistice (volume) după numărul documentelor care se creează la problema respectivă (ex. acte justificative, facturi, dosare de clienți, prognoze etc.). Aceste unități vor avea același indicativ după nomenclator, dar în inventar vor primi numere fiecare în parte, vor fi nominalizate și se va menționa numărul volumului.

Cît privește deosebirea dintre nomenclator și inventar, ea nu este totdeauna evidentă pentru cei mai puțin inițiați în aceste probleme². În timp ce în nomenclator sînt definite generic categoriile de documente referitoare la o anumită problemă, și sînt enunțate la modul general, în inventar se nominalizează în detaliu acțiunile, obiectivele, măsurile etc. Astfel, în timp ce în nomenclator, la compartimentul investiții se va stabili o poziție „Dosare de investiții pentru obiectivele în construcție“, în inventar se va defini o poziție (sau mai multe), în raport de numărul documentelor, pentru fiecare investiție de obiectiv, prin enumerarea celor mai reprezentative documente din dosar și mențiunea, ex. „...privind investiția de 2 000 000 lei pentru construcția podului Giurgeni-Vadul Oii“ și așa mai departe pentru fiecare dosar care se creează.

Din experiența acumulată rezultă că acolo unde rolul nomenclatorului, ca instrument principal în constituirea arhivei curente, este bine înțeles, procesul

² Vezi V. Coman, *Inventarierea documentelor la organizații*, în „Revista Arhivelor“, vol. XLIII, anul LVII (1981), nr. 3, p. 312—318.

de clasare a documentelor, de constituire a unităților arhivistice și de inventariere a lor se desfășoară fără dificultăți, iar selecționarea se efectuează la expirarea termenelor, pe baza inventarelor, într-un proces ritmic, fără cheltuieli suplimentare.

Neaplicarea prevederilor legale cu privire la elaborarea și aplicarea nomenclatorului dosarelor constituie contravenție și se sancționează cu amendă³.

Amenda se aplică organului de conducere în competența căruia intră inițierea măsurilor de întocmire a nomenclatorului, iar în cazul existenței dar neaplicării lui, amenda se aplică, la nivelul compartimentelor, persoanelor care au în atribuțiile de serviciu clasarea documentelor și constituirea dosarelor după nomenclator.

Ca primă măsură care se impune pentru perfecționarea muncii de arhivă de la organizații este determinarea organelor centrale să preia și prin acțiuni proprii controlul și îndrumarea aplicării Decretului nr. 472/1971, cu deosebire în ceea ce privește întocmirea nomenclatoarelor și indicatoarelor, selecționarea documentelor și crearea condițiilor optime de păstrare.⁴

ANEXĂ

.....¹⁾

DIRECȚIA GENERALĂ

NOMENCLATORUL DOSARELOR

aprobat prin ordinul (decizia) nr. din

Direcțiile	Serviciile	Denumirea dosarului (conținutul pe scurt al problemei la care se referă documentul)	Termen de păstrare	Obs.
I. Direcția secretariat și administrativă	A. Serviciul secretariat	1.	P	
		2.	10	
		3.	5	
		4.	15	
		5.	P	
	B. Serviciul administrativ	1.	3	
		2.	15	
		3.	10	
		4.	5	
		5.	P	

¹⁾ Denumirea organizației (departamentului, direcției generale).

³ Vezi Decretul nr. 472/1971 privind Fondul Arhivistic Național al R. S. România, republicat în Buletinul Oficial partea I, nr. 131 din 31.10.1974, capitolul VI, Sancțiuni și în „Revista Arhivelor“, vol. XXXVII, anul LII (1975), nr. 1, p. 22—28.

RESUMÉ

La législation en matière d'archives prévoit pour toutes les institutions et entreprises l'obligation d'élaborer les listes de classification des documents qui représentent l'instrument de travail à l'aide duquel on range les dossiers par problèmes et délais.

La liste doit être établie conformément à la structure d'organisation propre à chaque unité — directions, services, bureaux — le numérotage des dossiers recommençant à nouveaux dans le cadre de chacun de ceux-ci. La liste comprend tout l'ensemble des problèmes étant de la compétence de l'unité respective et doit être actualisée chaque fois que sa structure subit des modifications.

Le rangement des dossiers conformément à cette liste dans le cadre de chaque compartiment créateur de documents rend possible l'élaboration correcte des unités archivistiques.

PRÉCIS

The archival legislation stipulates the compulsoriness of all enterprises and agencies to draw up the classified list of their records, a finding aid on the basis of which the files are constituted according to their subject matters and retention terms.

The classified list is drawn up according to the organizational structure of the agency : divisions, sections, compartments and within the framework of these, the files are numbered beginning with No. 1. The classified list includes all the problems that are within the competence of the agency and it is bringing up to date whenever some alterations in the latter's structure occurred.

The constitution of files on the basis of the classified list in the work compartments that create records make possible the proper organization of archival units.

Arhivele în ajutorul prospecțiunilor geologice actuale

ALEXANDRU NASTOVICI

Ritmul susținut al dezvoltării industriale a României în anii din urmă și, potrivit planurilor de perspectivă, în aceeași măsură pentru următoarea perioadă, implică o intensificare apreciabilă a cercetării și exploatării resurselor de materii prime minerale de orice fel.

Prospecțiunile și explorările geologice efectuate peste tot în țară continuă să furnizeze circuitului economic noi perimetre miniere, adăugându-se astfel celor cunoscute, în vederea susținerii efortului de industrializare, de modernizare continuă a economiei naționale, de obținere a independenței depline a României față de importuri.

Satisfacerea necesarului de materii prime constituie una din problemele vitale ale economiei românești. Ca una din componentele fundamentale ale oricărui act de producție socială, acestea înglobează toate elementele materiale asupra cărora este aplicată munca creatoare a omului în scopul producerii bunurilor esențiale existenței sale. În ceea ce privește combustibilii, coordonatele situației energetice mondiale actuale obligă și România la măsuri ferme și imediate. Aportul intern este prevăzut să devină mereu mai larg, hotărâtor în asigurarea „sevei“ energetice și de materii prime a economiei românești. Extinderea prospec-

țiunilor, valorificarea superioară a minereurilor (inclusiv a celor mai sărace), asimilarea în țară a tehnologiilor de exploatare a unei game largi de resurse și surse energetice, deplasarea progresivă a producerii de energie electrică pe cărbune, re folosirea căldurii reziduale, reciclarea materialelor sînt tot atîtea direcții de dezvoltare a bazei energetice și de materii prime interne, de sporire a contribuției acesteia la acoperirea necesarului economiei naționale și, totodată, de reducere a importurilor.

Perspectiva unui decalaj tot mai accentuat între nevoile de energie și potențialul limitat, sub diferite aspecte, al resurselor convenționale (petrol și gaze, cărbune, energie nucleară etc.) a impus de mai multă vreme preocuparea consecventă pentru detectarea unor rezerve mai variate, care să preia, cel puțin parțial, sarcina economică a celor cunoscute azi. Dar sursele (tehnologiile) noi — promițătoare, sub rezerva unor eforturi perseverente pentru punerea lor în valoare — nu vor înlocui cu totul pe cele clasice, cel puțin într-o perspectivă previzibilă.

Avînd în vedere argumentele de mai sus, ne-a părut bine venită ideea eventualului sprijin pe care îl pot aduce documentele de arhivă pentru cercetările geologice.

În România, mineritul are o veche și frumoasă tradiție, fiind practicat din timpuri străvechi, dar o dezvoltare sensibilă — exploatarea făcîndu-se mai sistematic — s-a remarcat în ultimele două secole și, îndeosebi, o dată cu trecerea la economia modernă, cînd au crescut solicitările de materiale utile (metale, cărbuni, petrol ș.a.), necesare dezvoltării tot mai alerte a industriei. Urme ale acestei îndeletniciri, arhivele unor întreprinderi care aveau ca scop prospecțiunile, cercetarea sau exploatarea mineralelor utile, sînt păstrate în depozitele Filialei Arhivelor Statului Municipiului București. Ele cuprind informații care semnalează prezența unor zăcăminte, cariere, aflorimente, izvoare de ape termale și minerale pe întreg teritoriul României.

În principal, fondul „Institutul de Chimie“ furnizează date foarte interesante, și nu numai din punct de vedere istoric, despre locuri unde s-au făcut descoperiri cu caracter geologic la sfîrșitul secolului trecut.

Cercetarea atentă și competentă a acestor documente poate conduce la rezultate încurajatoare pentru rezolvarea problemelor ridicate de asigurarea economiei naționale cu resurse energetice și alte materii prime, studiul de față propunîndu-și în primul rînd semnarea unor potențiale (re)descoperiri.

La începuturile exploatării sale industriale petrolul nu prezenta un interes deosebit, și totuși, tocmai din acei ani datează cele mai multe documente din fondul menționat anterior, care semnalează descoperiri ale unor surse de petrol:

„[...] se înaintează spre cercetare o probă de păcură din comuna Cîmpeni-Bacău“, în anul 1874¹;

„[...] subprefectul de Bacău roagă pe Anghel Saligny să examineze o probă de păcură trimisă de primarul comunei Grozești“, din acel județ, în anul 1875²;

„[...] existența unui nisip de păcură, pe valea Chirițelu, județul Neamț“, în anul 1875³;

„[...] se trimite o probă a petrolului găsit la mănăstirea Cașin, plasa Trotuș, districtul Bacău“, în anul 1877⁴;

„Buletin de analiză asupra petrolului găsit în valea Prajila, comuna Govora, județul Rîmnîcu-Vîlcea“, în anul 1881⁵;

¹ Arh. St. Municipiului București, fond Institutul de Chimie (în continuare, prescurtat I.C.), dos. 1/1864—1890, f. 9.

² Ibidem, dos. 1/1872—1883, f. 127.

³ Ibidem, f. 126.

⁴ Ibidem, dos. 1/1864—1890, f. 52.

⁵ Ibidem, dos. 7/1881, f. 1—2.

„Rezultatul analizei unei probe de petrol descoperit la Valea Rece, plasa Cimpina, districtul Prahova“, în anul 1883⁶;

„Catalogul de eșantioane geologice al profesorului Grigore Cobălcescu“, unde sînt indicate „[...] surse de petrol la Tîrgu Jiu“, în anul 1884⁷;

„[...] existența unor puțuri de petrol în comuna Jitia, județul Rîmnicul Sărat“, în anul 1888⁸;

„[...] păcura extrasă la Fundul Sărutei, județul Buzău“⁹;

„[...] puțurile de petrol din județul Brăila, în localitatea Batogul“¹⁰.

Asigurarea unor cantități suplimentare de energie pentru economia națională și depășirea dependenței față de hidrocarburi impun extinderea largă a utilizării cărbunilor, în ultimii ani consemnîndu-se creșterea accentuată a participării cărbunilor la acoperirea consumului energetic intern. Faptul este, îndeobște, considerat ca prefigurînd „revenirea“ sau, cum a fost denumită, „noua tinerețe“ a cărbunilor, în contextul restructurărilor necesare pe tărîm energetic.

Astfel, cărbunele rămîne un factor de echilibru și își poate relua poziția de frunte în sistemele energetice de perspectivă. Un aspect asupra cărui se pune accent este acela că din cărbuni pot fi obținute, cu tehnologia actuală, dar la un preț superior aceleași produse de prelucrare ca și din petrol.

Zăcămintele de cărbuni sînt semnalate de documentele (buletine de analiză, note, rapoarte, adrese etc.) care s-au păstrat în fondul amintit mai sus:

„[...] zăcămintele de cărbuni din comunele Stejerei și Cartui — cătunul Porceni“ menționate în anul 1874¹¹;

„[...] probele trimise de Prefectura Județului Gorj, provenite din zăcămintul de cărbuni din comuna Ștefănești“, în anul 1874¹²;

Scrisoarea profesorului M. M. Romniceanu referitoare la un „[...] zăcămint de cărbune din comuna Breșnița, județul Mehedinți“, în anul 1876¹³;

„[...] zăcămintele de cărbune de la Ozeasca și Nicoleşti, județul Buzău“, în anul 1876¹⁴;

„[...] probă de cărbune din zăcămintele de pe moșia satului, Bahna, județul Mehedinți“, în anul 1876¹⁵;

„[...] un zăcămint de cărbune de pe moșia Mereasca, comuna Nicorești“, județul Buzău, în anul 1878¹⁶;

„Rezultatul de laborator asupra lignitului găsit pe muntele Brîndușu din apropierea comunei Petroșița, județul Dîmbovița“, în anul 1880¹⁷;

Adresa Eforiei Spitalelor Civile cu care se înaintează spre cercetare „[...] probe de cărbune găsit pe proprietatea Sinaia, Valea Sgarbura, județul Prahova“, în anul 1880¹⁸;

„Raport al Institutului de Chimie referitor la minele de cărbune de la Brozina și Ploscina, în județul Mehedinți, și Rotar, în județul Dîmbovița“, în anul 1880¹⁹;

⁶ Ibidem, dos. 4/1883, f. 5.

⁷ Ibidem, dos. 4/1886, f. 23.

⁸ Ibidem, dos. 4/1884—1888, f. 154.

⁹ Ibidem, dos. 1/1872—1883, f. 140.

¹⁰ Ibidem, f. 137.

¹¹ Ibidem, dos. 1/1864—1890, f. 11.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, f. 50—51.

¹⁴ Ibidem, f. 80.

¹⁵ Ibidem, f. 39.

¹⁶ Ibidem, f. 60.

¹⁷ Ibidem, f. 88—89.

¹⁸ Ibidem, f. 91.

¹⁹ Ibidem, f. 105.

„[...] analiza chimică a eșantioanelor de cărbuni din comuna Bogdănești, județul Vilcea“, în anul 1881²⁰;

„[...] analiza eșantionului de cărbune găsit în localitatea Pogoruța, județul Mehedinți“, 1889²¹;

Răsfoirea altor dosare din același fond a condus la aflarea unor informații referitoare la minereuri de metale feroase și neferoase, precum și alte roci utile:

„[...] un zăcămint de aramă descoperit de profesorul Petru Pony în comuna Broșteni, județul Suceava“, în anul 1880²²;

Scrisoarea doctorului Penescu adresată Institutului de Chimie care se referă la „[...] minele de fier de pe dealul Covasna“, în anul 1870²³;

„[...] zăcămintele de fier de la Comarnic-Prahova și Valea Rîpoasă-Olănești“, în anul 1880²⁴;

„[...] sursele de ozocherită de la Cîmpina-Bacău, Cîmpina-Prahova și Moreni-Filipești-Prahova“, în anul 1880²⁵;

„[...] un zăcămint de pucioasă în comuna Dumitrești, județul Rîmnicu Vilcea“, în anul 1871²⁶;

„[...] sursele de sulf nativ de la Slobozia-Cîmpina-Prahova, Rîmnicul Sărat-Rîmnic și Șerbănești-Dîmbovița“, în anul 1888²⁷;

Pe de altă parte, deosebit de numeroase sînt știrile care se referă la descoperiri și exploatări ale unor izvoare de apă minerală. Informațiile, se pare, aveau un caracter mai mult științific decît practic, posibilitățile materiale și tehnice ale vremii neputînd asigura realizarea tuturor amenajărilor potențiale, ceea ce a dîs în mod cert la „pierderea“ unora dintre ele pe măsura trecerii timpului:

Scrisoarea Sevastei Sadoveanu referitoare la „[...] analiza apelor de la Secel, județul Gorj“, în anul 1891²⁸;

Adresa Serviciului Minelor, Apelor Minerale, Stațiunilor Balneare și Cădasțrelor din Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, referitoare la „[...] descoperirea unui izvor de apă minerală feruginoasă la Bivolari, județul Gorj“, în anul 1893²⁹;

Scrisoarea doctorului V. T. Grindeanu, chimist expert la Institutul de Chimie în anul 1900, referitoare la „[...] analizele probelor de apă provenite din comuna Ihaszon — sursa Feherho — Transilvania“, rezultatul fiind: „apă minerală carbonată, alcalino-calcaroasă“³⁰;

Studiile efectuate în anul 1903 de Institutul de Chimie în legătură cu „apele minerale din localitatea Meledic, județul Buzău“, cuprinzînd amănunte despre numărul izvoarelor, debitul lor și natura apei de acolo³¹, precum și „asupra apei minerale din comuna Balaciurile, județul Ialomița“, determinîndu-se natura apei și capacitatea izvorului³²;

În anul 1909 se menționează „[...] descoperirea unui izvor de apă minerală cu un accentuat caracter sulfo-magnezic în comuna Cozun, județul Constanța“³³;

²⁰ Ibidem, f. 110.

²¹ Ibidem, f. 189.

²² Ibidem, dos. 1/1872—1883, f. 36.

²³ Ibidem, dos. 1/1873, f. 5.

²⁴ Ibidem, dos. 1/1872—1883, f. 35 v.

²⁵ Ibidem, f. 33 v. — 34.

²⁶ Ibidem, f. 10 v.

²⁷ Ibidem, f. 35.

²⁸ Ibidem, dos. 2/1891, f. 1.

²⁹ Ibidem, dos. 6/1894, f. 38.

³⁰ Ibidem, dos. 4/1900, f. 65—66.

³¹ Ibidem, dos. 8/1903, fascicula 37, f. 1—7.

³² Ibidem, fascicula 35, f. 1—15.

³³ Ibidem, dos. 4/1909, f. 1—2.

Correspondența dintre Serviciul Sanitar al Județului Prahova și Institutul de Chimie referitoare la „analiza» probelor de apă minerală provenită din izvorul Bratocea din muntele Bolohan, județul Prahova, în anul 1911³⁴.

Relatări la fel de interesante apar și în alte fonduri de arhivă păstrate de filiala bucureșteană a Arhivelor Statului: „Primăria Municipiului București“ și „Casa Autonomă a Monopolurilor“, documente referitoare mai ales la zăcăminte de sare, materiale de construcție, izvoare de ape minerale sau sărate:

„Considerațiuni geologice asupra masivelor de sare din România“ enunțate în anul 1928³⁵;

„Harta localităților din Ardeal și Maramureș în care sint prezentate izvoarele de apă sărată, urme de sare și saline“, întocmită în anul 1933³⁶;

„[...] coloane de marmură care provin din cariera lui N. Munteanu de pe proprietatea acestuia de la Băile Olănești“, în anul 1865³⁷;

„[...] exploatarea carierelor de piatră de la Turcoaia și Iglicioara“, în anul 1885³⁸.

De asemenea, pot fi avute în atenție și alte categorii de documente de reținut pentru eventuale cercetări, și anume: studii tehnice, profile geologice în strate bănuite că ar adăposti zăcăminte de minerale utile sau, pur și simplu, profile executate cu ocazia unor lucrări edilitare:

„[...] profilul geologic realizat în stratele formațiunii salifere Tg. Ocna“, în anul 1872³⁹;

„[...] profile geologice la salina Uioara (Ocna Mureș), județul Alba“, efectuate în anul 1934⁴⁰;

„[...] profilul stratelor în valea Oltului, pentru amplificarea apeductului orașului Sf. Gheorghe“, executat în anul 1932⁴¹;

„Studii și fotografii realizate de întreprinderea G. Barusco din București, specializată în studii, proiecte și sondeaje pentru lucrări hidrotehnice“, din anul 1932⁴²;

„Referatele Direcției Tehnice — serviciul Construcțiilor și Instalațiilor, privind justificarea necesității închiderii Salinei Ocna Sibiului“, întocmite în anul 1931⁴³.

Documentele prezentate sint câteva dintre cele multe care așteaptă o privire avizată și atentă din partea celor desemnați să urgenceze punerea în exploatare a unor noi surse minerale. În documentarul de față nu am încercat decât o succintă trecere în revistă, o punere în temă, enumerând unele dintre posibilitățile și direcțiile spre care poate fi orientat un efort interdisciplinar de cercetare, cu scopul declarat de a facilita procesul (re)descoperirii unor noi zăcăminte, fără îndoială utile, cerute cu stringență de dezvoltarea alertă a economiei naționale.

Ar fi poate de preferat ca cercetarea să se îndrepte mai cu seamă spre documentele mai vechi, condițiile tehnice ale vremii nepermițând totdeauna punerea în exploatare a unor zăcăminte doar semnalate; bineînțeles, aceasta nu este decât o sugestie.

³⁴ Ibidem, dos. 4/1911, f. 4—7.

³⁵ Ibidem, fond Casa Autonomă a Monopolurilor (în continuare prescurtat C.A.M.), dos. 4/1928, f. 13—15.

³⁶ Ibidem, dos. 2/1933, f. 27.

³⁷ Ibidem, fond Primăria Municipiului București, dos. 22/1865, f. 1.

³⁸ Ibidem, dos. 175/1885, f. 3.

³⁹ Ibidem, fond I.C., dos. 1/1872—1883, f. 25.

⁴⁰ Ibidem, fond C.A.M., dos. 88/1934, f. 75.

⁴¹ Ibidem, dos. 8/1932, f. 43—45.

⁴² Ibidem, f. 12.

⁴³ Ibidem, dos. 42/1931, f. 7.

Vor apărea dificultăți de localizare, toponimele, după cum se știe, nu au avut în toate cazurile continuitate, iar, citeodată, nu apar decit indicații foarte vagi din punct de vedere geologic și geografic: văi, munți, dealuri etc. Inconveniente, așa cum subliniam anterior, pot fi depășite numai prin strînsă colaborare între specialiști din diferite domenii: geologi, geografi, arhiviști, filologi, etnografi ș.a.

Experiența celor interesați de rezolvarea acestui imperativ al momentului de față, în primul rînd geologii, poate fi decisivă, cu deosebire în ceea ce privește stabilirea valorii reale a datelor oferite de documente, a celor prezentate aici, îndeosebi, și a celor multe din depozitele Arhivelor Statului care așteaptă o cercetare cît mai competentă, întrucît este probabil ca unele dintre aceste știri să fi fost fructificate deja.

RESUMÉ

Exaucer la demande en ce qui concerne les matières premières c'est aussi pour l'économie roumaine un problème vital. Voilà pourquoi on a pris en considération l'aide que les documents d'archives peuvent accorder à la recherche géologique actuelle. À titre d'arguments sont mises en évidence les informations offertes par les fonds de la F.A.E. du Municipale Bucarest. On suggère en même temps des solutions pour une meilleure collaboration entre tous les spécialistes intéressés — géologues, géographes, historiens, archivistes, philologues, ethnographes etc.

PRÉCIS

Satisfying the demand of raw material is one of the vital question of the Romanian economy. Thus, the idea of the possible aid the archives could give to the present geological researches seems to be a reasonable one. The data offered by the archival fonds of the State Archives Branch in Bucharest are the best arguments. At the same time, there are presented some proposals aiming at a better co-operation of all the concerned specialists i.e. geologists, geographers, historians, archivists, philologists, ethnographers, a.s.o.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Colecția de documente a Filialei Arhivelor Statului Municipiul București*

MARIA MARIN

Colecția de documente a Filialei Municipiului București alcătuită din achiziții de la persoane fizice și preluări de la muzee conține actualmente 1579 unități arhivistice, toate inventariate.

Colecția cuprinde: porunci domnești de danie sau de întărire a proprietății, porunci ale unor dregători pentru soluționarea pricinilor de judecată, zapise de vânzare-cumpărare, hrisoave pentru acordarea unor privilegii, anaforale, jalbe, catagrafii, hotărnicii, perilipsisuri, testamente (diate), foi de socoteală, condici de documente, cărți de judecată, corespondență etc. și datează din perioada 1437—1980.

Marea majoritate a documentelor o formează originalele, dar sînt și copii în limba română scrise cu caractere chirilice sau traduceri din slavă. Șase documente sînt scrise pe pergament; celelalte au ca suport de scris hîrtia. Documentele sînt scrise în limbile română, latină, franceză, rusă, turcă, greacă iar șase dintre ele în slavă.

Datorită diferitelor întîmplări în timp, de pe unele hrisoave domnești, porunci, cărți de judecată, însemnele de validare s-au pierdut ajungînd așa la Arhivele Statului. Sînt însă în colecție documente care au sigilii și scriitura adevărate opere de artă și constituie pentru noi bunuri de preț.

Două hrisoave scrise pe pergament, emise la 6 iulie 1645 și 15 ianuarie 1650 de cancelaria lui Matei Basarab, avînd splendida monogramă și semnătură autografa a domnitorului Țării Românești sînt întărite cu sigilii timbrate¹. Alte documente de la domnitorii Alexandru Lăpușneanu, Alexandru al II-lea Mircea, Ieremia Movilă, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu, Grigore al II-lea Ghica, Alexandru Șuțu, Grigore Dimitrie Ghica poartă sigiliile acestora aplicate în chinovar.

Între piesele extrem de prețioase ale colecției sînt două diplome. Una provine din cancelaria regală franceză. În 1676 la 1 februarie regele Franței, Ludovic al XIV-lea întărea lui Jacques de Rozemont drepturile de moștenire asupra unui domeniu. Cealaltă diplomă, din 5 decembrie 1701, dată de împăratul Austriei, acorda indigenatul maghiar nobilului Ion Nicolae Willffegheim. Ambele au sigilii bine conservate în casete metalice, deosebit de frumoase lucrate².

Colecția s-a îmbogățit în ultimii ani cu un număr mare de cărți de hotărnicie și zapise de vânzare-cumpărare privind bunuri dintr-o largă arie teritorială cuprinzînd județele Vlașca, Muscel, Dimbovița, Argeș, Dolj, Olt, Teleorman, Vaslui, Suceava etc. care poartă pe ele alături de semnături, sigiliile personale ale persoanelor implicate.

În majoritatea lor aceste documente adaugă la rezultatele cercetării științifice de pînă în prezent informații valoroase asupra procesului de formare a unor domenii funciare mai mult sau mai puțin întinse, asupra metodelor utilizate de boierime, de așezămintele religioase sau de unele elemente mai înstărite din lumea satelor, pentru a concentra pămîntul în mina lor. Documentele aduc exemple noi cu privire la deposedarea³ membrilor obștilor de moșneni de pămînt-

* N. R. Prezentarea colecției a fost făcută în sesiunea din noiembrie 1983 a Cercului de studii al Filialei Arhivelor Statului Municipiul București.

¹ Arh. St. Municipiul București, Colecția de documente, pachet XV, documentele 9 și 11.

² Ibidem, XVI/32, 42.

³ Unul din procedeele răspîndite era acela de a cumpăra de la moșnenii sau răzeșii săraci părți de moșii, de ocine, delnîte, funii de moșie, de păduri sau locuri

turi, în devălmășia inițială păstrându-se numai pădurile, zăvoalele și cursurile de apă.

De la mai mulți domnitori ai Moldovei avem în colecție acte de dănie care au contribuit la formarea unor domenii mănăstirești. Astfel: la 17 martie 1554 Alexandru Lăpușneanu se îngrijea ca mănăstirea Sf. Prooroc Ilie să primească „Satele Ivoești cu morile de pe Bahlui, Vălășoianu pe Cirligătura și Ezăreni ce este aproape de târgul Cotnarilor“⁴. Pe lângă pământul acumulat astfel, zestrea mănăstirilor va crește adăugând alte bunuri materiale și forța de muncă a țăranilor aserviți și a robilor țigani. Edificator în acest sens este hrisovul din 2 august 1597 dat de Ieremia Movilă prin care domnitorul întărea mănăstirii Sf. Mihail și Gavril satul Ulmi cu iazul și moara pe apa Bahluiului, împreună cu 20 de oameni pentru lucru, 200 oi și 50 stupi, satul fiind de fapt al mănăstirii încă de pe vremea lui Petru Șchiopul⁵.

În secolul al XVII-lea constatăm că puterea și prosperitatea așezămintelor religioase crește datorită privilegiilor și scutiților de dări primite de la domnie. Dabița Vodă, domnul Moldovei, poruncește, de pildă, slujbașilor domnești orându-i să strângă dijele din Tîrgul Frumos și Tîrgul Cotnarilor să-i lase nestingheriți pe călugării mănăstirii Sf. Prooroc Ilie și să ia zeciuiala de la tirgoveții care cultivau pământul mănăstirii⁶.

Domnitorul Ștefan Cantacuzino întărea la 10 ianuarie 1715 mănăstirii Strimbul (județul Dîmbovița) merticul de sare de la Ocna-Telega⁷, iar mănăstirii Găiseni, din același județ îi va acorda ani de-a rîndul (1729, 1731, 1733, 1736, 1741) ajutoare și scutiri de dări de tot felul⁸.

Pe lângă documentele amintite, colecția însumează o serie de hotărnicii sau cărți de judecată în care sînt amănunțit descrise hotărele moșiilor: Pometești și Amaradia (aceasta din urmă aparținînd căpitanului Alexandru Macedonski, tatăl poetului cu același nume)⁹ din județul Dolj, Ungurelu din județul Gorj, Giulești din județul Suceava, Bătești și Dănești din jurețul Muscel, Bunești din județul Vlașca, Adînci și Bătrîni din județul Saac și altele. Atunci cînd sînt menționate semnele de hotar sînt notate cursuri de apă, pietre copaci, drumuri, dealuri, văi, unitățile de măsură (stînjenu, funia de 8 stînjeni, prăjina de 22 palme, pogonul, palma, degetul, punctul). În cele mai vechi documente hotărnicile erau făcute de „oameni bătrîni“ ai satului¹⁰, sau de fețe bisericesti¹¹, pentru ca în epoca modernă, acestea să fie stabilite de inginerii hotărnicii¹².

O parte din documentele colecției, răvase, foi de socoteli ș.a. reflectă dirzenia țăranimii libere în lupta cu tendințele de acaparare a pământului și împotrivirea față de efectuarea clăcii și abuzurile stăpînilor, față de plata dijei și a altor obligații, între care depunerea cantității de cereale la magazii de rezervă nu de puține ori le încreușia situația¹³.

Desele judecări pentru apărarea pămînturilor dau în destule cazuri cîștig de cauză moșnenilor¹⁴. În ceea ce-i privește pe clăcași sînt și multe situații cînd neputîndu-și plăti datoriile nefericirii alegeau fuga¹⁵.

înfundate, bălți, locuri de arătură, siliști, vaduri de moară, iazuri etc., de multe ori ocolind dreptul de protimis. Cf. documentele 10 din pachetul XV, 51 din pachetul VIII, 12/1802 și 13/1809 din pachetul VIII. Zălogirea terenurilor pînă la plata datoriilor bănești constituie un alt procedeu al boierilor sau mănăstirilor de deposedare de pămînturi, uneori însoțită și de pierderea libertății personale, moșnenii sau razeșii devenind după cum se știe rumîni sau vecini. Vezi de exemplu cazul moșnenilor din Stoienești, județul Muscel care își vor pămîntul în 1819 documentul 89, pachetul XI) sau care își zălogesc partea lor din Muntele Plopișul (documentul 100/1856, pachetul XI), sau situația moșnenilor din satul Jirovul vînduți ca rumîni lui Semen clucerul (documentul 18/1656, pachetul XVI).

⁴ Ibidem, X/3.

⁵ Ibidem, X/88.

⁶ Ibidem, X/6/1665.

⁷ Ibidem, II/35.

⁸ Ibidem, II/37—41.

⁹ Ibidem, XVI/96/1853.

¹⁰ Ibidem, VIII/19/1724.

¹¹ Ibidem, VIII/52/1794.

¹² Ibidem, VIII/53/1887.

¹³ Ibidem, XVI/101/1857.

¹⁴ Ibidem, XVI/97.

¹⁵ Ibidem, XII/46/1846.

Informații cu privire la apariția și extinderea formelor capitaliste de exploatare a pământului, mai ales aarendășiei, sînt destul de numeroase. Ele apar chiar din 1831, dar devin mai numeroase începînd cu anul 1842, cuprinzînd toate categoriile de moșii: particulare, ale statului și ale așezămintelor religioase. Așa după cum se poate constata consultînd documentele din colecție, o caracteristică a anilor de început ai secolului al XX-lea o constituie creșterea vertiginosă a mariiarendășii.

Pentru a putea obține condiții mai avantajoase dearendare a pământului și, pe de altă parte, pentru a-i constrînge pe țărani să accepte condițiile propuse de ei, arendașii încep să se constituie în tovărășii pentru exploatarea moșiilor. Din contractele dearendare se desprind și sumele, uneori, deosebit de mari și mereu în creștere cu care searendau moșiile.

Astfel, în 1864 moșiile Ologi și Slată din districtul Teleorman erau arendate de către colonelul Theodor Casimir lui Dimitrie Pîșca și lui Ștefan Ciupăgea, pentru suma de 1800 galbeni, pe o perioadă de 5 ani¹⁶, pentru ca în 1898 aceleași moșii să fie rearendate de frații Cuclelis și Michaelides lui Nicolae G. Posiura, tot pentru o perioadă de 5 ani, pentru suma de 55.000 napoleoni de aur¹⁷. În 1906, prețul dearendare va crește la 80.000 napoleoni de aur, exact pentru aceeași perioadă de 5 ani și pentru aceleași moșii¹⁸.

La toate aceste informații se adaugă documentele care ne furnizează date interesante asupra unor evenimente istorice.

Politica dusă pe lîngă Curtea din Viena de către domnitorul Constantin Brîncoveanu, pentru obținerea unor garanții cu privire la independența Țării Românești, se întrevede din scrisoarea autografă a domnitorului, adresată nuntiuului apostolic la Viena, Andrea Santacroce¹⁹.

Înscrisul Mitropoliei Țării Românești, din 26 ianuarie 1833, reține momentul cununiei fostului domnitor al Țării Românești, Grigore Dimitrie Ghica (1822—1828), cu doamna Eufrosina²⁰.

Momentul primei intervenții contrarevoluționare de la 19 iulie 1848 este surprins de memoriul adresat de proprietarii și arendașii din județul Romanai lui Soliman Pașa, în momentul intrării acestuia în țară²¹.

Din colecție fac parte și documente cuprinzînd aspecte din viața culturală a țării: activitatea Teatrului Național din Cîmpulung, avîndu-l ca „reghizor” pe D. Aricescu, în perioada 1851—1857²², corespondența și manuscrisele unor lucrări aparținînd reprezentanților de frunte ai culturii românești: Nicolae Iorga, Mircea Eliade, I. A. Bassarabescu, A. Păstorel, George Lesnea ș.a. Apar de asemenea informații sporadice despre unele personalități care au jucat un rol mai mare sau mai mic în viața țării: generalul Manuc bey, generalul I. Florescu, C. Mitilîneu, D. Pennescu ș.a.

¹⁶ Ibidem, XVI/104, 195.

¹⁷ Ibidem, XVI/112.

¹⁸ Ibidem, XVI/113.

¹⁹ Ibidem, III/34/1698.

²⁰ Ibidem, XIV/136.

²¹ Ibidem, XIV.

²² Ibidem, XI/239—243.

Un act de cancelarie inedit de la Ștefan Tomșa II

Ștefan Tomșa II a ocupat scaunul Moldovei în două rânduri : prima oară din decembrie 1611 pînă în 1615, iar a doua oară din octombrie 1621 pînă în 1623. Domn de țară, de fel din Oțești, ținutul Putnei, de pe apa Răcătăului, el s-a dovedit a fi, în timpul primei domnii, de o mare cruzime. Cronicarul îl descrie ca pe un „mare vărsător de sînge, gros la hire și prostatec“¹. Îi era teamă de boieri, pe care îi măcelărea fără milă. De la el a rămas această apreciere asupra boierilor : „S-au îngrișat, doamne, berbecii, sînt buni de junghiat“, îi striga lui Tomșa călăul curții domnești, „un țigan gros și mare la trup“².

Cu totul altfel s-a arătat în vremea celei de-a doua domnii, cînd boierii și țara s-au bucurat de o cîrmuire mai omenoasă. A fost mazilit în primele zile ale lui septembrie 1623.

Documentul pe care îl prezentăm în continuare este din timpul celei de-a doua domnii a lui Ștefan Tomșa al II-lea.

Obiectul actului este foarte simplu : frații Dumitru, Mihalașco, Gavrilaş și sora lor, Brîndușa și cu soțul ei, Lazăr, toți feciori ai lui Lupul Virlan, cheamă în judecată pe Alexa, fost cămăraș, pentru „niște părți de ocine din satul Buțcăteani“. Acesta din urmă prezintă în fața domnului direse de la Eremia Movilă, din care se constată că acele părți de ocine le avea de la socrul său, Necula. Pe temeiul acestor acte, domnul dă dreptate lui Alexa, iar reclamanții „rămîn de întreaga lege a țării“.

Documentul conține o singură instituție — *feria*. Alexa, beneficiarul hotărîrii domnești e obligat să depună la vistieria domnească suma de 12 zloți. După cum se știe, această instituție se întilnește numai în cancelaria Moldovei și numai într-o anumită epocă — începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pînă în primele două decenii ale secolului al XVIII-lea. FERIA avea drept

¹ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 88.

² *Ibidem*. Documente contemporane de peste munți ne informează că, după răzvrătirea boierilor din octombrie 1615, Tomșa a pus să fie uciși 72 dintre ei „cu morți năpraznic de urite!“ (Vezi A. Verres, *Documente*, IX, p. 53—54). A se vedea și Victor Motogna, *Domnia întâia a lui Ștefan Tomșa, după izvoarele ungu-rești*, în „Revista Istorică“ XI, 1925, 4—6, p. 78—88 și „Analele Academiei Române“, mem. sect. istorice, seria II, 1886, t. VII, p. 287—88.

scop să împiedice — cel puțin în timpul domniei emitentului — redeschiderea procesului de către cel care „rămăsese de lege“. Într-un act din 10 martie 1582 se precizează următoarele: „Ion Bașotă s-a îndreptat și și-a pus *feriie* înaintea noastră pentru aceea să nu mai aibă Drăgan Ciolpan a mai *pîri* sau alte neamuri ale lui Gheorghîță“³.

Partea care solicita deschiderea procesului, era obligată să depună la dispoziția vistieriei o sumă egală⁴. Cu toate acestea, se pare că autoritatea lucrului judecat era, în felul acesta, iluzorie și nu constituia în fapt o piedică pentru continuarea pîrii. Au fost, de pildă, cazuri cînd un litigiu a ajuns de 3—4 ori în fața aceluiași domn — deși exista ferie⁵. Pe de altă parte, se știe că domniile, cu unele excepții, nu erau de lungă durată și cei rămași de lege atît așteptau ca odată cu suirea pe tron a noului domn să reînceapă judecata.

Valoarea feriei rămînea la aprecierea domnului și consta în depunerea la dispoziția acestuia sau a vistieriei — de către beneficiarul sentinței — a unei sume de bani de obicei în monedă străină cu circulație internă, un fel de „monedă forte“, zloți polonezi, galbeni ungurești, taleri sau arginți tătărăști⁶. Numai șapte din actele emise de Ștefan Tomșa II, în cursul acestei domnii, conțin această instituție, inclusiv cel de față. În genere, suma se apreciază în zloți, invariabil 12⁷ sau 24⁸, ca și numărul juraților. Mai există și o formulă de acoperire, care nu specifică valoarea feriei — menționîndu-se în act pur și simplu „Și și-au/pus ferii înaintea noastră“⁹. Nu cunoaștem deocamdată considerentele pe temeiul cărora domnul stabilește cuantumul și felul monedei. Într-un act tot de la Tomșa, ferii constă din 12 arginți tătărăști¹⁰ sau în altă parte din 5 taleri¹¹.

TRAIAN IONESCU-NIȘCOV

³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, 1906, 1, p. 159—160.

⁴ Șt. Berechet, *Procedura de judecată la români*, Chișinău, 1926, p. 124—126.

⁵ Idem, *Judecata la români*, Chișinău, 1926, p. 88.

⁶ Există desigur și excepții, care par o simplă formalitate: într-un document de la Gașpar vodă (14.II.1619), doi dieci depun ferie *trei ughi* (G. Ghibănescu, *op. cit.*, partea II-a, p. 124).

⁷ Documentele din 28.V.1622 și 20.III.1623 (*DIR*, A., vol. V, sec. XVII, p. 135 și 200).

⁸ Documentul din 5.V.1622 (*Ibidem*, p. 130).

⁹ Documentul din 30.II.1623 și 9.VIII.1622 (*Ibidem*, p. 183 și 156).

¹⁰ Documentul din 2.III.1623 (*Ibidem*, p. 190).

¹¹ În actul de la Eremia Movilă din 26.VII.1604 (N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 48).

1623 (7131) iunie 28. Ștefan Tomșa II voievod întărește lui Alexa, fost cămăraș, niște părți de ocine la Buțcăteani, reven-
dicate de Dumitru și frații săi, Mihăilașco, Gavrilaş și sora lor
Brîndușa.

7 Нш Стефан(н) Томшѣ воєво(да) бѣио ма(с)тѣю
 г(с)п(а)рѣ зє(м)ли мш(л) <аав>скон ш(ж) прїишошѣ
 прѣ(а) намн и прѣ(а) нашнми мш(л)ад(в)скнми
 болѣри Думитру и братї) єго Михѣла(ш)ко и
 Гаврил(ш) и ч¹ сє(с)тра н(х) брѣ(н)а(у)ше <н>²
 мѣ(ж) єи Лазар) снѣ Моцо(к) снѣве Лупу(л)
 Врѣла(н) и терали за ли(ц) прѣ(а) намн на
 слуг(г) наше длежн бн(в) кѣмѣрд(ш) р(а)дї)
 нѣкн(х) ч(с)тн за ш(т)нннн ш(т) село бу-
 ц)кѣтѣни что у воло(ст) рома(н)ско(н) рекѣчи
 Думитру и братн г(г) по тїи ч(с)тн за
 ш(т)ннн суг(т) правїи н(х) за дѣ(а)ннн и
 ко(г)да бѣше при днн Ермїа воєво(да)
 а врѣла(н) шц(х) н(х) ш(н) терал) на Не-
 кѣла те(ст) длежн р(а)дї) тн(х) ч(с)тн за
 ш(т)ннн дѣн братн те и бн(л) емѣ ад(л) и єдна
 сїо г(г)и а Некѣла сѣ не възхофє(т) възѣтн
 тїи пншн бо бн(л) емѣ кѣде(ж)но р(а)дї) шсє(м)
 сїо г(г)и изд(в)но како указ(л) прѣ(а) намн и
 камаср(ш) длежн и нарѣає ш(т) Ермїнн воєво-
 (да) шзо(с)та(л) како ш(н) бо шн(л) то(г)да с(м)
 сѣ(а)маго Т(а)ж г(с)п(а)рѣ ма сѣ възсє(г) сѣвѣт
 г(с)п(а)рѣи ѣко(ж) уѣн дѣхо(м) тїи нарѣденїє
 тако(ж) днрє сѣанхо(м) н(х) на таковою сѣ(а)у).
 Нно Думитру и брат) єго вн(ш) лнса(н)нїи ш(н)
 изо(с)та(л) ш(т) възсєго наше(г) з(а)кона зє(м)скд(г).
 а слуг(г) наш) длежн ш(н) г(р)авн(л)сѣ и възѣ-
 хо(м) ш(т) нсє(г) фєрѣє .вї. злд(т) аз вн(с)тѣр
 р(с)п(а)рѣ ма. То(г) р(а)дн ш(т) сѣдд нарѣ(а)
 бо(а)шн аа не нмдє(т) ма(н) тердтн а нн

¹ Aso in document

² Scris neclar între rînduri

ДОБНВАТН ДУМТРУ И БРАТИ) Э(Р) СМВЕ ЛУЛУ(Л)
 ВРЪЛ(М) ТИИ ВЪСН ЧА(С)ТН ЗД К(Т)ННУ НЪ ДА
 Е(С)Т СЛУСН НАШЕ(МУ) . ВНШЕ ДНСА(Н)НОМУ ДЛЕЖД
 БН(В) КЪМЪР(Ш) И К(Т) НД(С) ПРВЪД К(Т)ННУ И
 ВНКУПЛЕНІЕ И ГРІ(К) И ПОТВРЪ(Ж)ДЕНІЕ ТЪСХ
 ВН(Ш) РЕЧЕНН ЧА(С)ТН ЗД К(Т)ННУ К(Т) СЕЛО
 БУ(Ц)КЪТБНН СЪ СТД(В) И МЛЕ(Н) И СЪ МЪ(С) Д
 ПДСН(Х) НЕДОУШЕ(Н)НОМУ НЕКОЛН(Ж) НД ВЪКН
 ВЪ(У)МІИ . СІ КТО ВЪ(С)ХОЩЕ(Т) МЪИ ТЕРД(ТІ) В(А)І
 СІИ ТЪ(Ж) ДД БУДЕ(Т) ПОВНМЕ(Н) ЛО(Б) ПО(Р)ТОЮ
 Р(У)Н(А)ВЪ МН . ВІ . ВЪ(Л) . И НН АД (Е) МЕ
 ГМНШДЕ(Т) ПРЪ(А) СІ(М) ЛН(С)ТО(М) Р(СЪ)ВЪ МН .
 С(Д)М) Р(У)Н(А)НЪ ВЕЛЪ(Л) . Г(У)Ц) . ЗР(Л)Д .
 Ю(Н) . КН .

Arh. St. Sibiu, fond Biblioteca Astra CLI/3. Orig. slav, hirtie. Pecete aplicată, căzută. Redactat de un diac care nu cunoaște bine stilul formularului de cancelarie.

† Io Ștefan Tomșea, voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Moldovei. Iată, au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni Dumitru și frații săi, Mihăilașco și Gavrilaş și ^{și} sora lor Brîndușa (și) bărbatul ei Lazar, fiul lui Moțoc, feciorii lui Lupul Virlan. Și s-au pîrit de față înaintea noastră cu sluga noastră, Alexei, fost cămăraș, pentru niște părți de ocine din satul Buțcăteani, ce se află în ținutul Romanului; spunînd Dumitru și frații săi că aceste părți din ocine sînt ale lor drepte, de dedină. Iar cînd a fost în zilele lui Eremia voievod, iar Virlan tatăl lor, el s-a pîrit cu Necula, socrul lui Alexa, pentru aceste părți de ocine, ca îndată să i le întoarcă; și i-a dat și una sută ughi, iar Necula n-a vroit să ia acești bani, că i-a fost lui cumpărătură mai demult pentru opt sute de ughi, cum a arătat înaintea noastră și cămărașul Alexa și diresese de la Eremia voievod. El a rămas cum a trăit atunci singur, șingurel². Deci domnia mea, cu tot sfatul domnesc, cum am văzut aceste direse, astfel i-am judecat cu această judecată. Deci, astfel Dumitru și frații lui, mai sus-scriși, ei au rămas de toată legea țării noastre. Iar sluga noastră, Alexa, s-a îndreptat. Și am luat de la el ferie 12 galbeni pentru vistieria domniei mele. Pentru aceasta, de acum înainte mai mult să nu aibă a se pîri și nici să nu dobîndească Dumitru și frații săi, fiii lui Lupul Virlan, toate aceste părți de ocine, ci să-i fie slugii noastre mai sus-scrisă, Alexa, fost cămăraș, iar de la noi dreaptă ocină și cumpărătură și uric și întărire aceste mai sus-zise părți de ocine din satul Buțcăteani cu iaz și mori și cu loc de pășune, niciodată neclintit, în vecii vecilor.

Și cine va mai încerca să mai pîrască pentru această pîră³ acela să fie nevoit să dea gloabă 12 boi la poarta domniei mele.

Și nimeni să nu se amestece înaintea acestei cărți a domniei mele.

Însuși domnul a poruncit.

La Iași, 7131 (1623) iunie 28.

¹ În text н н la capete de rînduri : „și și <cu>“

² În original : са(м) съ(а)маго

³ În text : рѣ(ж)

... din Viena Marelui război

ÎNSEMNĂRI (V)

RINA MAVROCORDAT

AMINTIRI DIN VIENA, 1914*

1 februarie (1915). — Citesc stupefiată într-o gazetă franceză textul exact al convenției semnate de guvernul nostru cu Rusia, în vederea unei acțiuni împotriva Austro-Ungariei, cu aprobarea regelui. Într-adevăr, cînd a izbucnit războiul, s-a început prin a propune României provinciile populate de români, cu condiția să colaborăm la acțiune. Planul a întîmpinat rezistență, dar acum 2 luni a fost semnat următorul proiect: în schimbul neutralității României, Rusia îi recunoaște dreptul de a-și alipi teritoriile populate cu români, ocupîndu-le¹⁸⁴.

Relațiile dintre germani și români au devenit foarte reci și ambasada Germaniei nici nu a considerat necesar să întoarcă vizita pe care soțul meu a făcut-o cu ocazia sărbătorii imperiului¹⁸⁵. Take Ionescu, pentru a dovedi că Austria plănuia de mult un război preventiv împotriva Serbiei, relatează că în mai sau aprilie 1914 marchizul Pallavicini, ambasadorul Austriei la Constantinopol¹⁸⁶, a întreprins un turneu politic în România, cu scopul de a asigura concursul ei în

* Prezentare, traducere și note de Mircea Spiridonanu. Prezentarea și părțile anterioare ale jurnalului au apărut în „Revista Arhivelor“, an LIX (1982), nr. 2, p. 169—179, nr. 3, p. 264—271; an LX (1983), nr. 1, p. 55—63; an LXI (1984), nr. 1, p. 69—78.

¹⁸⁴ După cum se știe, convenția fusese încheiată la 18 septembrie/1 octombrie 1914, în urma tratatelor dintre Ion I. C. Brătianu și S. D. Sazonov, ministrul de externe al cabinetului imperial rus. Într-un amplu discurs ținut mai târziu, la prima sesiune a Adunării Deputaților din România întregită, premierul român avea să arate că tratativele începuseră încă „în primele săptămîni ale luptei, în urma invitațiunii ministrului Rusiei“ (Ion I. C. Brătianu (Discurs rostit în ședințele din 16—17 decembrie 1919 ale Adunării Deputaților). În: „Desbaterile Adunării Deputaților“, nr. 14, 30 decembrie 1919, p. 158). Convenția, care prevedea că România va păstra o neutralitate binevoitoare și că va putea ocupa teritoriile din Austro-Ungaria populate de români *atunci cînd va considera momentul oportun* (Irina Mavrocordat va face această precizare puțin mai departe, în însemnarea din 9 februarie), trebuia să rămînă secretă pînă ce România își va fi ales acel moment. Rezultă din jurnal că diplomația română avea cunoștință de înțelegere. (Notăm că autoarea se referă la ea pentru a doua oară, prima dată făcînd-o în însemnările din 16 decembrie 1914; v. „Revista Arhivelor“, an LIX (1982), nr. 3, p. 267). Ceea ce nu știa Irina Mavrocordat, ca și alții, avea să spună Ion I. C. Brătianu în același discurs de mai târziu: „Țin să declar că politica legăturilor noastre cu aliații (cu Antanta) nu am făcut-o, cum s-a spus, în contra voinței Regelui Carol, nu am făcut-o în ascuns de Dînsul. Tot ce am lucrat, am lucrat ca un servitor credincios al Țării și al Tronului, cu încrederea și cu știința Suveranului“ (*ibid.*).

¹⁸⁵ Ziua de 27 ianuarie, aniversarea zilei de naștere a împăratului Wilhelm II al Germaniei.

¹⁸⁶ Conte Giovanni Pallavicini (1848 Padova — ?), diplomat austriac, își reprezentase țara la Belgrad, München, Petersburg, București (1899). Între 1906

cazul unui conflict cu Serbia, iar dacă România nu ar consimți, el ar fi urmat să caute atunci alt prieten în Balcani, cu alte cuvinte Bulgaria. Foarte surprins, Ionescu i-a declarat că nu considera ca Serbia, care fusese atât de greu încercată de două războaie¹⁸⁷ și încă nu putuse digera plăcinta macedoneană¹⁸⁸, să fie în stare să provoace marea monarhie vecină. Marchizul a formulat următoarea obiecție: „Orice guvern trebuie să prevadă pericolele care-l pot amenința!”. „Dar aceasta este teoria războiului preventiv“, i-a răspuns Take Ionescu, înțelegând intențiile belicoase ale Austriei. Aceasta explică întrevederile repetate cu împăratul Germaniei, vizita la Konopischt¹⁸⁹ și actul de provocare al arhiducelui care a ales Bosnia și Herțegovina ca teatru al manevrelor militare și ziua sărbătorii naționale a Serbiei pentru a-și face intrarea în Sarajevo. Se spune chiar că Franz Ferdinand, deși refuzase ca poliția să ia măsuri prea drastice pentru a-l apăra și să caute să provoace un incident care să-i permită să atace Serbia, ar fi fost totuși frământat de sumbre presimțiri. Care, dealtfel, s-au și adevărit!

Un viț vienez: „Totdeauna s-a temut Germania de pericolul galben, dar de când armatele lui Hindenburg¹⁹⁰ au simțit pe propria lor piele ce dezastruoasă este colaborarea cu armatele austro-ungare, se teme acum mult mai mult de pericolul galben-negru“¹⁹¹.

Dominația lui Tiszá¹⁹² asupra Austriei a început să fie resimțită și unele ziare mai independente, ca „Die Zeit“ de pildă, îndrăznesc să protesteze. Oamenii simpli, la rîndul lor, încep să fie decepționați de germani și nu pregetă să le reproșeze că se poartă cu ei prea arogant și disprețuitor. Victoriile germanilor în Franța și Rusia sînt ironizate, pentru că nu mai par atât de decisive ca să le dea dreptul să fie atât de infumurați și impertinenți. A trecut vremea cînd se

și 1918 a fost ambasador extraordinar și plenipotențiar al Austro-Ungariei la Constantinopol. S-a remarcat prin activitatea desfășurată îndeosebi în timpul anexării Bosniei de către A.-U. (1908), al războaielor balcanice și al primului război mondial.

¹⁸⁷ V. nota 17.

¹⁸⁸ Macedonia revenise în întregime Bulgariei după primul război balcanic, iar după cel de-al doilea (v. nota 17), cea mai mare parte a ei fusese împărțită între Grecia și Serbia. În 1915 avea să fie ocupată de trupele Puterilor Centrale, pînă la mijlocul lui septembrie 1918, cînd armatele Antantei o vor elibera. Astăzi, ea intră în componența Greciei (vestul masivului Olimp, cîmpiile Vardarului inferior și ale Strumei răsăritene; oraș principal: Salonic), a R. S. F. Iugoslavia (zona muntoasă deschisă de bazinul Vardarului; republică confederată, cu capitala Skoplje) și a R. P. Bulgaria.

¹⁸⁹ Castel lângă orașul ceh Benešov (în l. germană Beneschau) din centrul Boemiei, pe atunci proprietate a arhiducelui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austriei, asasinat la Sarajevo.

¹⁹⁰ Feldmareșalul și omul politic german Paul von Beneckendorf und Hindenburg (1847—1934) fusese numit la 22 august 1914 comandant al armatei a 8-a. A înfrînt armatele imperiale rusești la Tannenberg (26—30 august 1914) și în primele lupte de la Lacurile Mazuriene (8—11 septembrie 1914), îndepărțîndu-le din Prusia Orientală. La 18 septembrie al aceluiași an a preluat conducerea tuturor operațiilor în Est, precum și comanda supremă a nou createi armate a 9-a. În 1916—1918, șef al statului major al armatei germane. Devenit președinte al Germaniei (1925—1934), avea să predea puterea lui Adolf Hitler, numindu-l cancelar (ian. 1933).

¹⁹¹ Galbenul și negrul erau culorile imperiale care formau, împreună cu armoariile casei domnitoare și cu dungile roșu-alb-roșu, drapelul Imperiului austro-ungar.

¹⁹² István Tiszá (v. nota 125).

stringea lumea buluc în jurul oricărui soldat neamț și-l petrecea ore în șir plină de admirație și simpatie. Acum, nimeni nu le mai dă importanță, sau sînt priviți cu un aer de-a dreptul batjocoritor.

Din toate părțile mi se pretinde că am fi revenit la vechea prietenie cu Austria și că ne-am arăta gata să colaborăm cu ea. Se zice că Italia s-ar fi decis la o neutralitate definitivă, cu condiția să i se cedeze Trentino¹⁹³ în schimbul unui miliard (???)

În mediile aristocratice vieneze împăratul este discutat fără jenă și sînt exprimate deschis nemulțumirile pe care le trezește. Este învinuit că a purtat ghinion țării, că nu a făcut nimic de seamă în timpul îndelungatei sale domnii și, în concluzie, i se dorește abdicarea sau chiar moartea!... Și cînd te gîndești că, numai cu un an în urmă, der liebe Kaiser¹⁹⁴ era obiectul venerației și adorației universale a supușilor săi. Se poate totuși spune că poporul de rînd i-a rămas atașat și fidel. Astfel că o schimbare de domnie n-ar produce decît cele mai grave complicații¹⁹⁵.

6 februarie. — De cînd germanii au venit să-i întărească pe austro-ungari, rușii au început iar să se retragă din trecătorile Carpaților¹⁹⁶. Nînsorile și viscocele contribuie și ele în mare măsură la îngreunarea operațiunilor strategice în munți.

Ieri, delir al presei vieneze, care-și pune toate speranțele în blocada anunțată a fi instituită cu începere din ziua de 18 pe toată întinderea coastelor engleze: întreaga presă susține că Germania nu ar profera o amenințare atît de precisă dacă nu ar fi sigură de reușită, ținînd seama de seriozitatea ce o caracterizează, și că această ripostă la înfometarea pe care Anglia o pregătea Puterilor Centrale va provoca, dimpotrivă, foamete în Anglia și va pune capăt în scurt timp războiului. S-a pus și întrebarea ce măsuri va lua Anglia pentru a para lovitură.

Printre numeroasele schimbări la nivelul înaltelor demnități ale Austro-Ungariei și prin care se prevede și înlocuirea contelui Stürgkh¹⁹⁷, se numără statthalterul din Triest, prințul Hohenlohe¹⁹⁸, ceea ce se interpretează ca o satis-

¹⁹³ V. nota 82.

¹⁹⁴ Drăguțul împărat (în l. germană în text).

¹⁹⁵ Opinia autoarei jurnalului poate fi înțeleasă ținînd seama de relațiile ei cu înalta societate vieneză și cu însăși curtea imperială. Și astăzi unii istorici străini, fără să observe politica imperialistă și de asuprire națională dusă de Austro-Ungaria, consideră că Franz Joseph reprezenta singurul element de unitate al popoarelor imperiului său, datorită mai ales unui fel de „complex“ pe care supușii l-ar fi avut față de suveran, complex format din considerație, respect și compasiune. Un amestec de sentimente legate de prețuirea „înaltei conștiințe a misiunii“ ce i se atribuia și mergînd pînă la sensibilitate față de numeroasele nefericiri ale vieții sale domestice (executarea fratelui său Maximilian în Mexic în 1867, sinuciderea fiului său Rudolf în 1889, asasinarea soției sale, Elisabeta, în 1898). La favorabila dispunere pare să fi contribuit și reputația nu prea bună a urmașului său ultim la tron, Carol (notată și în jurnal, v. „Revista Arhivelor“, an LXI, 1984, nr. 1, p. 77). Totodată este foarte probabil că împăratul polariza elementele mai tradiționale, autohtoniste, care nu vedeau cu ochi buni filo-germanismul „destabilizant“ al unor decepționați.

¹⁹⁶ Carpații Centrali.

¹⁹⁷ V. nota 182.

¹⁹⁸ Aparținînd subramurii a doua, bavareze a ramurii secunde (Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst) din linia a doua (Hohenlohe-Waldenburg), catolică, a familiei aristocratice germane Hohenlohe, prințul Konrad von Hohenlohe (1863—

facție oferită italienilor. Franz Joseph a dat un manifest către poporul său, mulțumindu-i pentru patriotismul arătat și pentru toate sacrificiile la care a consimțit cu atîta noblețe în cele 6 luni de cînd durează acest război teribil.

Prețurile tuturor alimentelor devin exorbitante. Făina a început să nu se mai găsească și cofetarii, brutarii nu mai au voie să fabrice decît niște bulgări cenușii numiți pîine de război. Particularii nu vînd livra¹⁹⁹ de făină decît amestecată cu 3 livre de alte produse făinoase (orz, mălai, țărițe).

Infringerile turcilor anunțate de comunicatele rusești din Caucaz sînt negate. Armata turcă este în plină derută, a pierdut o mare cantitate de muniții, astfel că nu se mai poate opune mult timp unui dezastru final, nemaiavînd mijloacele necesare de a se aproviziona. La Constantinopol domnește o adîncă deprimare și se resimte și o imensă nemulțumire față de germani, care i-au antrenat (pe turci) în această aventură dezastruoasă. „Goeben“²⁰⁰ a avut mult de suferit și, cu toate că a fost reparat de bine, de rău, nu va mai putea fi folosit pentru raiduri. Se pare că Franța este foarte decepționată din cauză că Italia și România nu se hotărîsc să treacă la acțiune.

Edițiile speciale susțin că Portugalia rămîne neutră, aceasta fiind poziția noului guvern militar²⁰¹.

O știre care m-a pus pe gînduri : după spusele unui domn foarte informat, francezii și englezii ar fi închiriat imobile pentru a-și completa spitalele și le-ar fi închiriat pe termen de doi ani. Doi ani...

9 februarie. — Soțul meu l-a văzut astăzi pe Tschirschky, ambasadorul Germaniei, care l-a copleșit cu amabilități la adresa țării noastre și cu proteste prietenești. „Cum s-a putut crede la dv., i-a declarat el, că trupele pe care le concentrăm spre Bucovina ar fi destinate să atace țara dv. cu care întretinem relații de prietenie atît de strînse de 30 de ani!“ „Nu înțeleg, a adăugat el, de ce țara dv. mai ezită să ni se alătore și să acționeze împreună cu noi, căci austro-germanii nu se mai îndoiesc de victorie. Din nefericire, aurul francez a făcut mult rău la dumneavoastră și starea de spirit actuală din țara dv. se datorește intrigilor aliaților Antantei²⁰². Dar nu mă îndoiesc că, înțelegînd adevăratele interese ale țării, vă veți alătura nouă!“ etc....

1918) a fost în 1903 președintele Bucovinei, în 1906 președinte al consiliului de miniștri austro-ungar și în două rînduri (în 1904 și din 1906 pînă în octombrie 1915) guvernator al Triestului.

¹⁹⁹ O livră (un funt) = aprox. 0,5 kg.

²⁰⁰ Cruciașător greu german, care, împreună cu cruciașătorul ușor „Breslau“, bombardase la 4 august 1914 porturile Philippeville și Bona din Algeria (aflată sub administrația Franței), spărsese la 6 august blocada engleză de la Messina și ajunsese în strîmtoarea Dardanele, unde fusese integrat în marina turcă, sub numele de „Sultan Iavus Selim“ (cel de-al doilea cruciașător, sub numele de „Midilli“, avea să fie scufundat la 20 ianuarie 1918 în fața Dardanelor de către aliați).

²⁰¹ Guvernul avîndu-l ca prim-ministru pe generalul Joaquim Pereira Pimenta de Castro fusese instalat la 25 ianuarie 1915; a fost în exercițiu pînă la 14 mai 1915.

²⁰² Reproșul ambasadorului german în legătură cu efectele „aurului francez“ nu aveau, după cum se știe, consistență: eforturi incredibile de a cîștiga pe o asemenea cale opinia publică din România depuneau nimeni alții decît emisarii austriece și germani. E de mult cunoscut acest pasaj edificator dintr-o scrisoare confidențială trimisă la începutul războiului de ministrul de externe austro-ungar L. von Berchtold șefului statului major al armatei austro-ungare Conrad von Hötendorf: „Pentru influențarea opiniei publice din România, și anume atît a personalităților politice, cît și a ziarelor, am întreprins deja de cîtva vreme, împreună cu guvernul german, o acțiune secretă, pentru al cărei scop am pus la dispoziția ambilor noștri reprezentanți la București sume de bani în cantitate

Se apreciază că pînă acum au fost scoși din luptă 2 milioane de soldați germani și 2 milioane $\frac{1}{2}$ de ruși, 1 milion de francezi și 500.000 de englezi.

Azi, arhiducesa Zita²⁰³ a adus pe lume un prinț în greutate de 4900 gr., a treia progenitură și al doilea băiat al perechii imperiale moștenitoare a tronului.

Încă o dovadă că se așteaptă și se pregătește o campanie de lungă durată: potrivit unei scrisori a tînărului R., fiul ministrului Bavariei²⁰⁴, care luptă în Franța, boșii studiază toate terenurile care pot fi însămintate atît în provinciile franceze, cît și în cele belgiene pe care le-au ocupat.

Brâncoveanu, în trecere prin Viena, mi-a confirmat că Tripla Înțelegere²⁰⁵ propusese României încă de la începutul războiului Bucovina și Transilvania în schimbul neutralității ei. Regele Carol și Brătianu refuzaseră atunci. După moartea regelui, se revenise la atac, reînnoindu-se propunerea, cu condiția unei colaborări strînse cu aliații, care se angajau să accepte aceleași cesiuni teritoriale, cu condiția ca armata română să le ocupe și să-și asume obligația de a ține în respect Bulgaria. Brătianu nu îndrăznise nici de data aceasta să se angajeze. În sfîrșit, acum 2 luni, Rusia, ea singură de data aceasta, a repus pe tapet propunerile, cu condiția ca România să ocupe provinciile respective, lăsîndu-i-se libertatea să-și aleagă momentul intervenției. De data aceasta Brătianu a semnat și așa stau lucrurile deocamdată²⁰⁶.

Pe de altă parte, fiindcă Rusia nu are aerul că dă tot ce se putea spera de la imensa ei armată, ezitarea de a intra în acțiune persistă, astfel încît chiar și cele 2 tabere îi reproșează lui Brătianu șovăielile și pretutindeni se manifestă neîncredere.

Am întîlnit un prieten care, întors de la Roma, unde se întreținuse cu mai mulți oameni politici și putuse astfel „lua pulsul“ chiar la sursă, a ajuns la concluzia că Italia va rămîne pentru moment neutră și că pur și simplu nu-și închiuie cine ar putea fi atît de perspicace încît să pătrundă adevăratele intenții ale guvernului (italian).

Cert este că Bülow²⁰⁷ se agită, urzește intrigi și încearcă totul ca să readucă în turmă oiaia rătăcită. În momentul de față lucrează la răsturnarea guvernului și la înlocuirea lui prin oameni politici devotați Germaniei. Se crede însă că manevra nu are sorți de izbîndă. În orice caz, sînt 800.000 de oameni concentrați la Veneția ca răspuns la corpurile de armată austro-germane cantonate în Tirol.

Recentul cutremur de pămînt, care a făcut 40.000 de victime, se pare că a produs o mare deprimare în Italia²⁰⁸. Pagubele sînt evaluate la un milion, iar

extraordinară (apud C. Kirițescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României, 1916—1919*. Ed. a II-a, București, Edit. Casei Școalelor, [1925], vol. I, p. 150, nota 1; sublinierea noastră). Iar un alt martor de seamă al epocii, un binecunoscut diplomat român, relevă și el, în memoriile sale inedite, „propaganda germană făcută cu mijloace bănești reale, cu o corupțiune fără precedent și fără nici un scrupul“ (Arh. St. București, fond Diamandy Constantin, dosar 105).

²⁰³ V. nota. 178.

²⁰⁴ Al baronului H. Tucher von Simmelsdorf.

²⁰⁵ V. nota. 3.

²⁰⁶ V. nota 184.

²⁰⁷ V. nota 100.

²⁰⁸ Este vorba de cutremurul care a avut loc într-o cunoscută zonă seismică italiană, a munților Abruzzi, în noaptea de 11 spre 12 ianuarie 1915. Dimensiunile catastrofei au produs o puternică impresie în întreaga lume. O ilustrare semnificativă în acest sens spicuim din țara natală a autoarei, unde emoția a fost cu atît mai mare cu cît tragicul eveniment s-a situat, după stilul vechi, în noaptea de revelion; astfel, sub titlul elocvent *Sora Italia*, cotidianul de mare tiraj „Universul“ publica imediat după zilele de sărbătoare, în prima pagină, următorul articol cules cu aldine: „Telegramele sosite în ziua de Anul Nou ni-au adus,

pe de altă parte, întrucît din cauza războiului străinii nu mai vin să anime hotelurile și locurile de agrement, atmosfera este posomorită și lumea trăiește în anxietate și așteptare.

13 februarie (1915). — Aflu de la Paris că Franța și Anglia sînt hotărîte să ceară Bulgariei să adopte o poziție netă și să renunțe la atitudinea enigmatică și perfidă pe care a adoptat-o de la începutul războiului.

Se spune că Berchtold²⁰⁹, înainte de a-și fi părăsit postul, de acord cu Krobotin, ministrul de război²¹⁰, era de părere să nu se reînceapă ofensiva împotriva Serbiei și toate trupele disponibile să fie păstrate pentru a acționa împotriva rușilor, ca să se dejoace planul acestora de a pătrunde în Transilvania, de a distruge recolta viitoare și de a-i împiedica astfel pe austrieci să dispună de alimente peste cîteva luni. Ziarele de aici declară că, grație vigouroasei ofensive austro-germane, rușii bat pretutindeni în retragere, că Bucovina a fost din nou eliberată și că acum e rîndul Galiției să fie salvată.

O depeșă din seara aceasta anunță de asemenea o mare victorie germană la lacurile Mazuriene²¹¹, care fără îndoială aduc ghinion rușilor pentru că iarăși par să fi pierdut 26.000 de prizonieri.

3/16 februarie (1915). — Sora mea²¹² mi-a scris că evenimentele se precipită și că vom intra și noi în hora infernală, împreună cu Italia ca parteneră, ostilitățile trebuind să înceapă în aceeași zi. Un ambasador de la Roma a afirmat și el că Italia este hotărîtă să intervină. Germanii, după cît se pare, bănuiesc ce-i așteaptă și încearcă prin toate mijloacele să recîștige prietenia italienilor. Bülow²¹³ își dă toate silințele, chiar și să răstoarne actualul guvern. O expresie hazlie, comisă involuntar de o bravă doamnă de aici care, vrînd să traducă în

printre alte vești, o știre din cele mai dureroase : pămîntul s-a cutremurat într-o bună parte din Italia, pricinuind îngrozitoare pustiri în bunuri și printre oameni. / Zeci de mii de vieți s-au stins în chinuri crude ; mulțime de oameni au fost schilodiți ; muncă și agoniseală în valoare de milioane au fost nimicite. / Marea și frumoasa noastră soră Italia e cufundată în cea mai adîncă jale. / În cîțiva ani, aceasta e a doua mare nenorocire ce o lovește în același fel ; ne aducem cu durere aminte de dezastrul de la Messina. / Mai ales în vremile grele de astăzi, cînd lumea toată stă în cumpănă grea, încercarea căzută pe Italia e și mai simțitoare. / Românii compătinesc din adîncul inimii pe frații lor și le trimet expresiunea celor mai calde simpatii. / Guvernul nostru a și telegrafiat din primul moment guvernului italian condoleanțe. / Date fiind împrejurările, guvernul din Roma a hotărît să nu primească subscripțiuni din străinătate pentru ajutorarea victimelor. / Va primi însă de pretutindeni espresia simțimîntului de compătimire și cel mai cald din toate va fi al nostru" („Universul", XXXIII, 1915, nr. 4, luni 5 ianuarie, p. 1).

²⁰⁹ V. nota 1.

²¹⁰ Feldmareșalul Alexander, liber-baron Krobotin (1849—1933) a fost ministru de război al Austro-Ungariei între 1912 și aprilie 1917, după care devine comandantul armatei a 10-a pe frontul din Carintia, apoi în Tirol, unde luptă pînă la sfîrșitul războiului. Era un reputat tehnician și organizator.

²¹¹ Este cea de-a doua bătălie de la *Lacurile Mazuriene* (în legătură cu prima, v. nota 191) și din Carpați, desfășurată în ianuarie-februarie 1915. Frontul carpatic austriac a primit un puternic sprijin german, absolut indispensabil (4 divizii, care au format „armata germană de sud", comandate de feldmareșalul Hindenburg). Înfrîntă în această bătălie de iarnă de la Lacurile Mazuriene, armata imperială rusă a 10-a, nou creată, a depus armele în pădurea de la Augustów (nordul Poloniei).

²¹² Maria C. Blaremburg, sora mai mică a Irinei Mavrocordat, căsătorită cu Nicolae Filipescu (v. nota 94).

²¹³ V. nota 100.

franțuzește termenul de semilună, în cinstea căreia se dau atâtea concerte prin părțile astea, l-a redat prin : demi-monde (*Halbmond*)²¹⁴.

Aflu că grecii au comandat 500.000 de puști în America²¹⁵, urmînd a le fi livrate imediat. Ceea ce ar dovedi că nu vor întîrzia să intre în arenă.

Dealtfel, incidentul turco-grec pare să fi fost destul de grav. Ziarele de azi dimineață relatează că intrucît atașatul naval grec fusese insultat în plină stradă de un agent al poliției secrete turcești, ministrul Greciei s-ar fi plîns pe lângă marele vizir²¹⁶, care i-ar fi exprimat regrete pentru incident. Panas, ministrul Greciei, a declarat că telegrafiasse guvernului său expunîndu-i cazul și că aștepta instrucțiuni. Iată ce a pretins guvernul grec în scris :

1. Prefectul poliției din Constantinopol trebuie să vină în mod oficial la ministrul Greciei și să ceară scuze în fața întregului personal al legației în numele subalternului său.

2. Funcționarul vinovat să fie destituit, judecat și condamnat cu severitate.

3. Guvernul turc să dea publicității o declarație privitoare la aceste satisfacții oferite guvernului grec.

Înainte ca nota să fi ajuns la Constantinopol, marele vizir trimisese subsecretarul de stat la d. Panas ca să-i exprime regretele sale, dar ministrul Greciei i-ar fi răspuns că lucrurile nu mai depindeau de el și că trebuia să aștepte instrucțiunile cerute. Intrucît răspunsul Greciei nu primise satisfacție deplină, Panas a părăsit Constantinopolul, dar l-a lăsat pe secretarul său însărcinat cu afaceri. Așadar, relațiile încă nu sînt propriu-zis rupte.

Atentat la Sofia²¹⁷.

În timpul unui bal mascat la care participau mai mulți membri ai corpului diplomatic și reprezentanți ai înaltei societăți bulgare, s-a produs la ora unu noaptea o detunătură îngrozitoare, care a declanșat o panică teribilă. Țipete înspăimîntătoare, leșinuri și, în urma cercetărilor efectuate, s-a descoperit că un panou al ușii de la intrarea sălii de bal din cazinoul municipal fusese spart ca să se arunce înăuntru o bombă care explodase în apropierea locului unde se aflau președintele consiliului (de miniștri) cu soția²¹⁸, fostul ministru de război Boiadjiev și ultimul ministru de război, Ficev, fiica acestuia și ginerele lui Ficev. Locotenentul Boiadjiev și d-ra Ficev au fost răniți grav și au murit ; alte 10 persoane s-au ales cu răni mai mult sau mai puțin grave, dar autorul atentatului nu a putut fi prins și nu se știe dacă este vorba de actul unui dement, de un complot politic sau de opera unui anarhist. Au fost arestate mai multe persoane, între care și sirbi.

Berchtold²¹⁹, înainte de a-și fi părăsit postul, și Krobotin²²⁰, ministrul de război, erau de acord ca Serbia să nu mai fie atacată din nou, ci să se păstreze toate forțele pentru ca să se dea o lovitură masivă în Rusia, să se degajeze Bucovina și Galiția.

Alt viț vienez : într-un restaurant din Capitală, un domn și-ar fi ieșit din fire descoperind în lista de bucate felul numit „beef à la Wellington“, sub motiv că n-ar trebui să se folosească termeni englezești în timp de război. „Dar

²¹⁴ Halbmond, în l. germană, înseamnă semilună. Tradus însă mot-à-mot și greșit în franceză (demi-monde, în loc de croissant) înseamnă... lumea prostituatelor.

²¹⁵ S.U.A.

²¹⁶ Prințul Misirlî (= „Egipteanul“) Said *Halim Pașa*.

²¹⁷ A fost comis la 2 februarie 1915, ora 1 noaptea.

²¹⁸ Vasil Hristov *Radoslavov* (1854—1929), om politic bulgar. Prim-ministru (4 iulie 1913 — 21 iunie 1918). Pleacă apoi în Germania.

²¹⁹ V. nota 1.

²²⁰ V. nota 213.

cum să-i spunem ?" l-a întrebat dezolat chelnerul. „Gîscă à la Brudermann“²²¹, i-a răspuns clientul, făcînd aluzie la nulitatea unuia dintre generali de la începutul războiului.

17 februarie. — Gazetele de aici afirmă că înfrîngerea suferită de ruși la lacurile Mazuriene este formidabilă : 50.000 de oameni căzuți sau luați prizonieri. S-au arborat drapelele, lumea exultă, încredințată că, după toate aceste succese, noi și cu Italia nu vom mai îndrăzni să clintim. Între timp, viața se scumpește înspăimîntător și magazinele se golesc văzînd cu ochii. Făina e foarte scumpă, benzina costă o avere iar uleiurile și cauciucurile pentru automobile sînt de negăsit.

Se pare că incidentul greco-turc a fost aplanat, turcii prezentînd în ceasul al doisprezecelea scuzele pretinse de nota grecilor.

18 februarie. — Ziua în care trebuia să înceapă blocada germană²²² și boșii urmau să încerce a administra Angliei o lovitură formidabilă. Totul s-a redus la nimicirea unei nave cu abur franceze.

20 februarie. — Se pavoazează pretutindeni, toți jubilează din cauza succesorilor repurtate de Hindenburg²²³ împotriva rușilor, iar fostul ministru de externe Goluchowski²²⁴ spunea dăunăzi că victoria finală este neîndoielnică : rușii vor cerși în genunchi pacea neîntîrziat, iar românii au fost puși la respect de cînd s-au pomenit cu un milion de oameni la frontiera lor : nu vor îndrăzni să miște. Cît privește italienii, sînt încă dubioși. Ultimele înfrîngeri suferite de ruși par să fie formidabile. După afirmațiile germanilor, au pierdut mii de morți, 100.000 de prizonieri, 300 de tunuri și mari cantități de materiale de război, tot acolo, la lacurile Mazuriene²²⁵. Austriei, la rîndul lor, susțin că au curățat întreaga Bucovină și Galiția meridională și că ar fi capturat 45.000 de prizonieri și 150 de tunuri. Pretutindeni drapele, explozii de bucurie, iar edițiile speciale sînt strigate pe străzi pînă spre miezul nopții.

Victoriile împotriva rușilor se țin lanț. A căzut Stanisławów²²⁶ în Galiția și se nădăjduiește că nu peste mult timp va fi degajat și Lembergul²²⁷. Și lângă Varșovia, la Przasnysz²²⁸, germanii au repurtat un mare succes, capturînd tunuri, trenuri militare și 10.000 de prizonieri. E de necrezut cît de slabi sînt rușii și cît de puțină împotrivire sînt în stare să opună. Împăratul Franz Joseph este radios, ceea ce sugerează revistei „Le Rire“ această maliție : „Cereți pneul X, singurul care nu crapă niciodată, întocmai ca Franz Joseph !“.

²²¹ Cavalerul Rudolf von *Brudermann* (1850— ?), general austro-ungar (n. la Gyöngyös), comandase la începutul războiului armata a 3-a austro-ungară și suferise o înfrîngere răsunătoare, fiind nevoit să abandoneze armatele imperiale rusești Lembergul (Lvóvul) ; în urma acestui eșec, în septembrie 1914 a fost pus în retragere.

²²² Contra Angliei.

²²³ V. nota 190.

²²⁴ V. nota 59.

²²⁵ V. nota 214.

²²⁶ Oraș polonez din Galiția Răsăriteană, situat nu departe de Varșovia. Avea să fie deținut de armatele Puterilor Centrale pînă la 6 iulie 1917, cînd armata generalului Kornilov (în cursul celei de a doua ofensive a generalului Brusilov) avea să împingă frontul centraliștilor dincolo de riul Lomnica.

²²⁷ Orașul polonez *Lvóv*, pînă în 1918 capitala provinciei de coroană austriece Galiția. Armatele austriece îl abandonaseră în august 1914 și nu-l putuseră recuceri în septembrie. Avea să fie părăsit fără luptă de armatele imperiale rusești la 22 iunie 1915.

²²⁸ *Przasnysz* (Prasznysz), oraș din nordul Poloniei, situat între localitățile *Mława* și *Lomża*, aproape de frontiera Prusiei Orientale. Cucerit la 25—26 februarie 1915 de grupul de armate german comandat de Gallwitz, avea să fie recucerit la 13 iulie al aceluiași an de armatele imperiale rusești.

Prețul alimentelor a crescut nebunește și piinea va fi raționată, pentru că făina se găsește din ce în ce mai greu și efectele războiului economic al Angliei împotriva Germaniei se fac din ce în ce mai mult simțite.

26 februarie. — Un prieten, care se află la Londra de când germanii au decretat blocada, spune că în Anglia nu i se simt deloc efectele. La Londra domnește calmul și străzile sînt înșesate de trupe. Știrea este confirmată de Mișu²²⁹, ministrul nostru în Anglia, care în momentul de față se află în România, unde împărtășește tuturor impresia sa că Anglia e stăpînită de o încredere absolută în victoria finală. În momentul de față, ea dispune de o armată de un milion de oameni, în toamnă va avea două milioane, iar mai tîrziu trei. Și dacă nici atît nu va fi de ajuns, se va introduce serviciul militar obligator.

Noul eșec suferit de ruși în Prusia Orientală este explicat prin sosirea neașteptată a unor enorme întăriri germane: acestea i-au dat din nou peste cap, aruncîndu-i în lacurile Mazuriene, minate și bombardate.

Sosirea gen(eralului) Pau²³⁰ la București a prilejuit grandioase manifestații de simpatie, străzile erau înșesate de lume, astfel că automobilul lui abia și-a putut croi drum, iar la fereste erau arborate culorile Franței și ale României. Ovații entuziaste de-a lungul întregului parcurs, ploaie de flori etc. O adevărată sărbătoare națională. Aici se afirmă că pierderile înregistrate de națiunile beligerante pînă în ianuarie (1915) în morți, răniți și dispăruți s-ar repartiza după cum urmează: Rusia — 2 milioane 500.000, Franța — 1 milion 500.000, Austro-Ungaria — 2 milioane, Anglia — 200.000, Belgia — 100.000, Serbia — 300.000 (?), Germania — 2 milioane. Sînt declarați 300.000 de prizonieri austrieci în Rusia și 70.000 în Serbia.

Flotele franceză și engleză au bombardat cu 60 de unități Dardanelele și au provocat stricăciuni cîtorva forturi exterioare.

Vizitat spitalul de garnizoană, unde am văzut 20 de români, abătuți și descurajați. Mi s-au plîns că rațiile le-au fost reduse la trei supe fără carne și fără piine, din cauză că unii dintre ei, cred că doi, își pusese răni vitriol ca să le agraveze și să nu mai fie trimiși din nou pe front. Toți erau din regimentul 64. Bieții de ei, și totuși luptaseră atît de bine ca să apere de fapt o nație care nu era a lor...

Asistat recent, în 2 martie, la o festivitate organizată în beneficiul spitalului Palfi de familia Harrach²³¹ în frumosul ei palat de la Freiung. Erau prezente arhiducesa Bianchi și fiicele ei, toată Gotha și Golgota vieneză. S-a strîns o sumă impresionantă. Acolo mi s-a relatat o anecdotă tare nostimă: prințesa Pauline Metternich²³², celebră nu numai prin spirit, dar și prin urîțenie, de-

²²⁹ Nicolae Mișu (Nicolas Mishu) (1858—1925), diplomat român. Și-a început cariera în 1886 ca Ministru al Palatului. Timp de mai mulți ani, plenipotențiar la Londra. A reprezentat România la Conferința păcii de la Paris. În 1919, ministru de externe în guvernul prezidat de generalul A. Văitoianu.

²³⁰ Generalul francez G rald Pau (1848—1932), erou al războiului franco-prusian din 1870 ( n care  si pierduse braul drept), avea reputația unui mare organizator și instructor. Rechemat de Joffre în august 1914 spre a i se încredința comanda armatei din Alsacia, recucerise partea superioară a provinciei. A acționat în 1915 în Serbia, Rusia, în 1916 în Basarabia, iar în 1917 iarăși în Alsacia.

²³¹ Veche familie aristocratică austriacă (atestată din sec. al XIV-lea), cu mai multe ramuri. Poseda castele în Austria Inferioară, Boemia, la Viena (Freiung 3 din Viena I).

²³² Prințesa Pauline Metternich-Sándor (1836—1921) era văduva prințului Richard Metternich-Winneburg (1829—1895), fiul cancelarului austriac și în același timp v r de gradul doi cu sus-menționata (căci M ric Sándor — n.  n 1805 la Trenč n, Slovacia, decedat în 1878 — fusese căsătorit cu Leontina, fiică a cancelarului Clemens Lothar Wenzel, principe de Metternich).  n 1897,  mp ratul Franz

zavantaj pus și mai mult în evidență de fardul cu care nu e deloc zgîrcită, s-a dedicat, în ciuda vârstei respectabile, unei sumedenii de opere caritabile spre folosul răniților, familiilor lor ș.a.m.d. Împăratul, nemaștiind cum să-i arate mulțumirea sa, daț fiind că distinsa doamnă primise pînă acum tot ce se poate primi în materie de decorații, portrete cu autograf ș.a.m.d., a pus să fie tatonată discret ca să afle ce i-ar mai putea face plăcere. Brava prințesă a declarat că dorea să fie îmbrățișată de venerabilul suveran. Care, auzind una ca asta, ar fi exclamat plin de oroare și de resemnare: „O, Doamne, treacă de la mine și acest pahar!“

Și fiindcă veni vorba de onoruri, se istorisește o altă nostimadă, în legătură cu Koerber²³³, fostul președinte al Consiliului de Miniștri și actualul ministru de finanțe în locul lui Bilinski²³⁴. Acum unsprezece ani, cînd era președinte, pentru a spori cazulul²³⁵ casei imperiale a arhiducesei Marie-Valérie, fiica împăratului, ar fi cerut respectivei arhiducese, care, împovărată de copii²³⁶, nici nu aștepta altceva, să-i recomande cît mai mulți buni cetățeni dornici de a deveni, contra cost firește, baroni și pairs-i ai monarhiei. Costul era de 500.000 de franci și afacerea prospera. În Ungaria se scăpa mai ieftin — cu 100.000 — ceea ce cam deprecia titlurile, ce e drept, dar (nici) Austria nu ducea lipsă de postulanți. La un moment daț s-a ajuns la o listă de 111 baronii în 18 luni, ceea ce cam depășea limitele decenței. Comerțul cu titluri ajunsese atît de înfloritor, încît acea „belle époque“ a fost numită epoca Koerber. Au luat ființă și sucursale în străinătate, ceea ce a provocat supărătoare neînțelegeri. Un anume industriaș Gutmann, care făgăduise să finanțeze o gazetă, a rupt tîrgul ca să folosească cele 500.000 de coroane promise pentru a cumpăra funcția de primar, de unde procese, dezvăluiri scandaloaase și sfîrșitul comerțului inițiat de Koerber, care a trebuit să-și dea demisia. A urmat o perioadă de acalmie, pînă în 1908, cînd iminența unui război a determinat autoritățile să fabrice din nou baroni, ca să suporte cheltulele cerute de prelucrarea opiniei publice europene. Koerber părea căzut definitiv în dizgrație, dar vremurile au devenit atît de aspre, încît A(ltețele) I(mperiale) și-au adus aminte de talentul său de prestidigitator și, sperînd că va găsi acum miliardele așa cum găsea altădată sutele de mii, l-au readus pe scenă.

Din nou îngrijorare din cauza Italiei și temeri în legătură cu Constantinopolul, care nu mai este inexpugnabil dacă, după ce i-au fost distruse forturile, ar putea fi debarcați acolo o sută de mii de oameni care să țină piept trupelor turcești.

2 martie. — Se spune la Viena că dacă Franța și Anglia s-au hotărît să încerce a forța strîmtorile (și au reușit să producă stricăciuni forturilor exterioare de la Sedul-Bahr și Kum-Kaleh, să arunce în aer fortificațiile de frontieră de

Joseph permisese contesei Pauline Sándor și fiicei sale Clémentine să-și adauge la numele de familie pe acela al defunctului ei soț și să folosească stema reunind blazoanele celor două familii. La curtea de la Tuilleries (soțul ei fusese ambasador la Paris din 1859 pînă în 1870, cînd a ajutat-o pe împărăteasa Eugenia să fugă), Pauline Metternich strălucea prin spiritul ei, iar la Viena avea să-și cîștige o mare popularitate prin opere de binefacere. A publicat amintiri, sub titlul *Geschehenes, Gesehenes, Erlebtes* (Întimplate, văzute, trăite) (1920), în altele (*Eclairs du passé, 1859—1870*, Viena, 1922) evocînd perioada ei pariziană și prietenia cu împărăteasa Eugenia.

²³³ V. nota 182.

²³⁴ V. nota 180.

²³⁵ Cazual: ansamblul beneficiilor variabile care se adaugă unui venit fix.

²³⁶ Arhiducesa *Marie-Valérie-Mathilde-Amélie* (1868—1924) era cel mai mic dintre cei trei copii pe care-i avusese Franz Joseph cu împărăteasa Elisabeta a Austriei. Căsătorită din 1890 cu Franz-Salvator, prinț imperial și arhiduce de Austria, ea adusese pe lume, între 1892 și 1906, nouă copii (patru băieți și cinci fete).

la Neohori și să înainteze pînă la farul interior de la Karafonia²³⁷), cauza ar fi fost amenințarea Rusiei de a încheia pace separată. Adevărul e, mai curînd, că Rusiei îi este greu să-și tranziteze mărfurile, din cauza cercului de fier care o împiedică să ajungă la vreun port maritim. Căci Marea Baltică se află sub supravegherea germanilor, Arhanghelskul este închis din cauza ghețurilor, țărmul asiatic este prea departe și dacă rușii dispun încă de foarte mulți oameni, în schimb armele și munițiile nu pot fi aduse în acest vast imperiu tocmai din cauza lipsei unor astfel de ieșiri. Este singura explicație a acestei expediții îndrăznețe, pentru că Dardanelele, oricum întărite și socotite inexpugnabile, trebuie să fi fost și mai mult fortificate de germani, socotiți maștri în arta războiului.

Altă noutate senzațională : sîrbii ar ceda Greciei Monastirul și Ohrida²³⁸, cu condiția ca ea să le dea un ajutor eficace împotriva bulgarilor și austrieilor...

Turcii ar avea 50.000 de oameni pe țărmul Europei și 50.000 pe cel asiatic, drept care se spune că aliații²³⁹ au pregătit și ei un corp expediționar pentru a fi debarcat pe una din cele două coaste. Ministrul Albaniei²⁴⁰ și Khedivul²⁴¹, care m-au vizitat recent, spuneau că, în ciuda dificultăților imense ale aventurii, perspectiva era amenințătoare și că... cine știe dacă populația turcă, sub imperiul panicii, nu ar ușura misiunea Antantei răscolindu-se și cerînd capitularea în fața amenințării tunurilor.

Luat masa la noi 3 zile perechea Quaranta de Jullino (Madeleine Lahovary și cu soțul ei) ... Sînt radioși și ne-au spus o groază de anecdote de la București, între altele de căsătoria năstrușnică și fabuloasă a contelui (A. de) Monteforte, însărcinatul cu afaceri al Persiei, care este de origine italian, are însă cetățenie austriacă și, în fine, reprezintă interesele Persiei la București... Bietul indigent, atît de prost plătit de guvernul său încît era cazat (pe veresie) la hotel Boulevard, unde nu avea alt angajament decît cel de pianist, artă în care, cei drept, excelează, pentru a-i mai reține în local pe călătorii care și-au luat masa, — nefericitul acela a luat în căsătorie o tînără cu o rentă de 150.000 de franci și care îl adoră. Marie Nicole Darvari, care a mijlocit mariajul, îi spusese că ai să ai un automobil, un pian magnific și ai să poți juca bridge la mize grase, căci în definitiv nu poți să ai chiar tot ce-ți dorești : „Fiîndcă să știi că e scundă, grasă și cam vitregită de natură“. Dar și mai amuzantă a fost replica viitorului soț : „Nu știu cum li s-o fi pîrînd altora, dar eu unul aș zice pur și simplu că-i urîtă“.

(Va urma)

²³⁷ Toponimelor turcești le-am păstrat grafia franceză (engleză) întrebunțată și de presa românească a timpului. Este interesant de observat că autoarea jurnalului a folosit-o pe aceasta și nu pe cea germană, deosebită întrucîtva, deși ultima îi era mai la îndemînă.

²³⁸ *Bitolia*, sau Bitola, Bitolj (Monastir), principalul oraș al fostului vilaiet turcesc Monastir. Populație aromână. În 1913 a revenit Serbiei. Face parte din R. S. F. Iugoslavia. *Ohrida*, sau Ohrid, altă localitate din Macedonia sîrbească.

²³⁹ Puterile Antantei.

²⁴⁰ *Sureya Bey* Vlora.

²⁴¹ Prințul *Huseyn Kamîl*, Khediv și sultan al Egiptului (proclamat la 18 decembrie 1914, odată cu instituirea protectoratului Angliei asupra Egiptului).

Din corespondența lui Gheorghe Teodorescu Kirileanu cu Constantin Meissner (III)*

1

1906 martie 14/27, București. G. T. Kirileanu transmite lui Constantin Meissner impresiile produse asupra sa de manifestația studențească, din 13 martie 1906, pentru apărarea limbii române.

București 1906 martie 14/27

Scumpul meu părinte,

Știu bine că cetind jurnalele de astăzi o să vă gândiți la mine. Se poate să fie o manifestare națională fără să nu mă amestec și eu ! Și 'ntradevăr că am fost la conferințele lui Iorga : dar la manifestările de stradă¹ n-am fost decit cu inima din pricina situației în care mă aflu. Așa încit puteți fi fără grijă că aș fi și eu printre mulții răniți de care s-a făcut vinovată poliția cu procedările ei dobitocești. Pătura conducătoare de aici care nu-i în stare a-și revărsa astăzi indignarea decit tot în franțuzește, căci în românește n-ar putea să-și arate disprețul de acei ce au ciudata pretenție ca în țara românească să se vorbească cu dragoste și precumpănitor românește. *Mediul în care sint este într-o necunoștință uimitoare de adevărata stare de spirit și simțire a noului rînd de oameni. Ei își închipuiesc că sintem tot pe vremea grecilor, și aghiotanți regali vorbind cu dispreț socotesc pe toți manifestanții ca feciori de spălătorițe și de curve. Aștia ni-s conducătorii, aștia sint sfătuitoarii și informatorii dinastiei. Multă putregiune mai este sus în capul țării ! În clipa asta aud că Iorga, acest uriaș muncitor pe cimpul istoriei naționale și inimos îndreptător al tinerimei de astăzi, va fi arestat ca agent provocator ... de idei și simțiri naționale, care put pe la nasul gomoșilor ș-a fustelor ce se răsfață cu munca și produsele altora. Dar ce să mai vorbesc în zadar : în țara românească și la d-zeu toate-s cu puțință*

Țineam să vă scriu și de altceva.

De la 1 aprilie s-au înființat niște posturi de secretari — inspectori pe lângă cele 10 camere de meserii, spre a organiza și priveghea corporațiile de meseriași. Directorul acestui serviciu de la Ministerul Domeniilor, un cunoscut de pe la școlile din Iași, m-a sondat printr-un prieten comun dacă n-aș primi și eu un post. În vedere că ocupația mea provizorie aici după cuvîntul de asvară era să fie sfîrșită în april-mai, am înclinat a primi. Dar cînd i-am comunicat d-lui Basset despre asta, d-sa m-a sfătuit să rămîn mai bine tot aici în chip definitiv (fie pentru a rămînea chiar la cancelaria regală, fie pentru a fi numit la nevoie inspector comunal ori judecător la Broșteni cu siguranța ca, fiind înlocuit, voi fi primit din nou la cancelaria regală), făgăduindu-mi sporirea leii pe anul viitor, iar acum acordîndu-mi ca indemnizație de hrană pe cîtă vreme nu mîncăm la Palat cîte 8 lei pe zi.

* Prezentare, transcriere și note de Ioana Burlacu. Prezentarea și prima parte a corespondenței au fost publicate în „Revista Arhivelor”, vol. XLIV, anul LIX (1982), nr. 4, p. 406—412, iar partea a II-a în vol. XLV, anul LX (1983), nr. 3, p. 309—314.

¹ În ziua de 13 martie 1906 a avut loc la București o puternică manifestație studențească îndreptată împotriva folosirii limbii franceze în spectacolele de teatru.

Se înțelege că chiar dacă mi-ar fi venit mai la socoteală hoinăreala prin țară cu biletul de liberă circulație al slujbei de la Domenii, tot nu puteam trece peste sfatul d-lui Basset. Dar așa că scap de rînjirea politicianilor care mă cunosc și care ar fi zis iată încă unul rupt de-acolo unde mi-i inima.

Pe cît am aflat în urmă „protectorul“ meu ține să se recomande în fața alor săi cu „achiziția“ mea...

Mulțămesc c-am scăpat de asta și că am scăpat și de jena în care mă aflam aici cu provizoratul meu. Dacă situația mi-i tot incertă ca ocupație determinată, cel puțin în privința duratei și a prețului serviciilor mele sînt mai luminat.

Multe și respectuoase sărutări de mină doamnelor Meissner, iar d-lui Juju și dv. cele mai iubitoare și devotate sărutări.

Ghiță

Arh. St. București, fond C. Meissner, VI/35, f. 142—143, orig.

2

1906 decembrie 29, București, G. T. Kirileanu îi comunică lui Constantin Meissner situația și atribuțiile sale la cancelaria palatului, subliniind atitudinea binevoitoare arătată de Titu Maiorescu și Nicolae Iorga față de studiile sale de istorie și literatură veche românească.

București 1906 decembrie 29

Scumpul meu părinte,

Îmi inchipuiam pricina tăcerii dv. dar mă temeam ca nu cumva îngrijorări mai mari să nu vă fi împiedicînd a-mi răspunde. Dă, vîrsta mamei dv. e din ce în ce mai înaintată .. și în privința asta cunosc și eu ce vra-să-zică apăsarea îngrijorării anilor mulți ai unei ființe scumpe. Cît de greu m-am despărțit de biata bunică-mea în august trecut și cît de mult doream să-mi împlinesc giuruința de a mă duce s-o văd sărbătorile acestea. Oricum însă, țaranul e mult mai răbdător și mai calm în fața tragicului acestei vieți și nu se sfiște a-l privi drept în față. Fatalismul și credința lui îi sînt de ajutor în această privință.

Nu m-am putut duce acasă tocmai din pricina uneia din veștile bunișoare ce voiam a vă împărtăși. Parcă — parcă situația mea aici se consolidează. Pe cîte aud de la 1 ianuarie mi-au sporit leafa de la 175 lei la 300. Cunoscuta fiindu-mi principiile de economie bine cumpănită ale acestei administrații, maximumul sporului la care mă așteptam era 250 lei. Îndoirea aproape a lefii cred că însemnează recunoașterea serviciilor mele într-o măsură neașteptată și o perspectivă de o statornicire pentru viitor*. Față de această dovadă de încredere și bunăvoință nu mi-a dat mina să cer un concediu pe vremea sărbătorilor, mai ales că din pricina unor adausuri neașteptate nu s-a putut mîntui de tipărit o publi-

* Totuși am uitat să adaug că dintr-alt punct de vedere situația mi-i tot nelămurită, adică asupra capului meu stă încă provizoratul, noviciatul, dublura („le système de la doublure“) sau nu știu cum să-i mai zic. Dovada am avut-o mai zilele trecute : nu-ș care minister a cerut numele slujbașilor de aici și titlul lor. Funcționar n-au avut să-mi zică ; dl. Basset nu era la cancelarie spre a da dezlegare ; răspunsul se cerea răpede — și așa fui pomăzuit cu titlul de redactor la cancelaria regală care se potrivește cu vorba ce mi-a spus regele că eu „compozez“ !

cație officioasă („Amintiri de la jubileul de 40 de ani de domnie a Regelui Carol I“) cu privegherea căreia eram eu însărcinat și de care văd că se interesează M. S. Regele.

Altă veste bunășoară e faptul că dl. Maiorescu mă cinstește din ce în ce mai mult cu încrederea d-sale și ține să iau o parte mai activă la Convorbiri. Se înțelege că pe dl. Maiorescu nu-l pot refuza și în acest chip mă văd împins spre o ațitare a duhului, din care mai știi de n-o fi putînd ieși ceva. Din mulți îndemnul și părinteasca povățuire a d-lui Maiorescu a scos cîte o scînteie, care altfel ar fi rămas în cenușa jărăticului potolit.

Dl. Iorga de asemenea îmi cerea pentru „Floarea Darurilor“ sale să nu țin subt obroc florile pline de dar ce pe cît știe le spicuiesc numai pentru plăcerea mea din scriitorii noștri vechi.

Ș-așa bietul Ghiță a cărui fire mereu îl îndemna să se ție deoparte, se vede ispitit cînd într-o parte cînd într-alta. Dar el va răspunde acestor ispitiri tot pe încetul și fără pripă păzînd mereu rînduiala de a nu se viri și a se înfla ci de a fi totdeauna mai mult înăuntru decît în afară. Iar din leafa-i de 300 lei se va sili din răspuțeri să pue deoparte cel puțin jumătate, așa fel ca la sfîrșitul fiecărui an să aibă cîte 2000 lei pentru zile grele. Se va sili apoi să sporească vaza bună de care se bucură acum în fața tuturor cu care slujește și în același timp să se arate vrednic fiu de țăran și vrednic fost elev al profesorilor săi celor buni.

Asta-i bucuria pe care v-o aduc de Anul Nou împreună cu adînc recunoscătoarele urări ce fac pentru sănătatea onoratei dv. mame, pentru mult stimata dv. soție, pentru doritul dn. Juju și pentru dv. scumpul meu Părinte, care ați făcut atîta pentru luminarea și cioplirea mea.

Al. dv. adînc devotat și recunoscător

Ghiță ot Holda

Arh. St. București, fond C. Meissner, VI/35, f. 160 orig.

3

1907 martie 14, București. G. T. Kirileanu dezvăluie lui Constantin Meissner impresiile amare produse asupra sa de discursul lui Petre Carp, în apărarea mării proprietăți, rostit la 10 martie în Camera Deputaților.

București 14 martie 1907

Scumpul meu părinte,

Așteptam cu nerăbdare publicarea în extenso a discursului d-lui Carp rostit la 10 martie spre a-mi da seama pe deplin dacă sfișierea din sufletul meu e îndreptățită sau nu. Și cu amărăciune m-am încredințat că trebuie să-mi iau ziua bună încă de la o iluzie: marele proprietar, zgîrcitul și cărpănosul bogățș s-a dat arama pe față. Pentru dînsul puterea și viitorul țării e mai mult în marea proprietate și în proprietatea mijlocie, acea rîvnită clasă socială „tampon“ care să stea ca apărare înaintea mării proprietăți la vremea socotelor de felul celor ce se răfuesc zilele acestea. Marea mulțime a țărănimei trebuie să se mulțumească cu rostul ei de turmă a celor robiți spre a purta în spatele ei strălucirea de civilizație și de cultură a aristocrației Nietzscheane coborîte cu hîrzobul din cer. Dovada ne-a întărit-o dl. Carp în discursul de ieri cînd și celălalt bătrîn Sturdza s-a pupat bot în bot cu marele corupător fără scrupule Take Ionescu, care prin

minune s-a prefăcut în fruntea patrioților jertfitori pe altarul binelui Țării! ... Mă tem că acestea sînt semnele că singele ce curge acum tot nu ne va lecu.

Ce lecuire cînd marele mareșal al Curții, mare proprietar și el, ne spune în față nouă care nu avem altă avere decît munca și cinstea că „bogăție e sinonim cu inteligența și sărăcie sinonim cu prostia și că un om cumsecade nu poate trăi fără o rentă de 300 000 lei!“ Ce lecuire cînd dl. Al. Marghiloman auzind că marele proprietar Al. Săulescu a vorbit la Dacia alătura de dr. I. Cantacuzino, dr. Proca și Voinov zice: „Le pauvre Alexandre, il est fini maintenant“ — adică e pierdut pentru că s-a înjosit a vorbi la Dacia pentru țărani.

Dar ce mai vorbă: e văzut că ar fi o prostie să-mi închin sufletul unor căpetenii ca acestea, cînd nici interesul nici convingerea nu mă leagă de marea proprietate și de apărătorii ei. Căci sare în ochi tuturor prăpastia unde ne-au adus marii proprietari cu înalta lor înțelepciune și grozavul lor patriotism.

Asta mi-i mărturisirea către părintele meu sufletesc. Aștept o povață și o îndrumare pentru împăcarea cu mine însumi. Cazul meu e un caz curat de conștiință, nepătat de pic de interes personal, căci nu rivnesc vreo pricopseală oarecare — ferească sfîntul.

Ș-aș dori să mai am ceva știri asupra sănătății mamei dv. și despre starea, de la moșia dv. Respectuoase sărutări de mină d-nelor iar dv. și dlui Juju călduroase și deosebite sărutări.

Ghiță

Arh. St. București fond C. Meissner, VI/35, f. 164—165, orig.

4

1907 aprilie 3/16, Broșteni. G. T. Kirileanu expune lui Constantin Meissner punctele sale de vedere în problema țărănească, criticînd aspru atitudinea politicianilor față de mișcările țărănești.

Broșteni 1907 april 3/16

Scumpul meu părinte,

Îmi inchipuiesc că vă veți fi gîndit vreodată și la mine cetînd feluritele discursuri, programe, proclamații și îndeosebi circulara dl. Carp în care arată arendașilor cutare articole din codul penal pentru „timpul oportun“. Și într-adevăr că în măsură ce se preciza atitudinea sa în aceeași măsură vedem că instinctul nu m-a înșelat cînd cu citirea discursului său de la camera. Judecînd lucrul în chipul cel mai favorabil atitudinea d-lui Carp s-ar tălmăci ca o reacțiune opritoare a satisfacerii prea multor cereri țărănești păgubitoare arendașilor și proprietarilor. Dar fiind așa dînsul se face apărătorul acelor care au condus țara cum au condus-o și-a acelor care au adus țărănimea unde au adus-o. Și dacă veți ceti următoarea însemnare pe care o găsesc în carnetul meu veți vedea că este puțină contradicere între atitudinea d-lui Carp de acum și cea de acum 1 1/2 an.

„26 nov. 1905. La întrunirea de la clubul junimist pentru dezbateră „chestiei țărănești“ au fost de data asta pe lingă cei de mai înainte (Teodor Rosetti, N. Filipescu, P. Missir, dr. Proca, C. Hirtu, A. Săulescu) și dl. P. Carp. Vine mîndru, se așează la mijloc pe scaun și pe dată începe a le ține cuvînt asupra marginilor în care trebuie să ne ținem: chestia de a mai da pămînt țăranilor e un moft, țăranii noștri (afară de cei din Serbia, Bulgaria unde nu este proprietate mare și Rusia) au pămînt mai mult decît țăranii din Europa. În altă parte e buba: lenea și neproductivitatea țăranului, sfînțuirea lui de toți, de la preot pînă la

subprefect, locuința și hrana proastă, tocmeli agricole îngreuitoare. În privința tocmelilor agricole dl. Carp prevede serioase și poate singeroase mișcări agrare, din care *numai* va izvorî mîntuirea (căci *altfel* și proprietarul și țăranul e tot atît de lacom) : asociații între țărani și proprietar cu vînzarea în comun a produselor — înlăturîndu-se în acest chip darea pămîntului mai slab la țăran (cum obicinuesc proprietarii) și prețul mic al pînei țărănești — împărțeala fiind au prorata de la contribuția¹. Restul programului : sporirea producției țărănești prin înmulțirea prilejurilor de muncă (industrii țărănești) : ferme țărănești ca în Bosnia, asigurarea vitelor și a țărănilor“.

Ne luăm fiecare cîte o chestie de studiat, dar se vede că aceste întruniri au fost așa de gustul cuiva, căci lucrul a rămas tot baltă, și dacă nu venea zguduirea asta care să mai dee la capul politicianilor groși de obraz și robi ai chilipirurilor boala ne-ar fi ros înainte. Nu-i vorbă că și așa mă tem că politicienii își vor schimba numai părul, iar năravul ba — bălmujind pînă și un manifest dat în numele regelui în vremuri atît de grele. Atunci se va fi dovedit chiar pentru cei mai orbi că trebuie să se ia măciuca din nou, și în frunte ne vom pune pe față toți aceia care știau de aproape greutățile vieții țărănești.

Sînt foarte ocupat și n-am vreme să vă însir măcar cîteva mostre de „pacificare“ a mișcărilor țărănești și apoi ați judeca ce-a putut rămîne în sufletele necăjiților.

Eu am venit din nou în slujba asta păcătoasă împotriva intereselor mele fără nici o plăcere și fără nici o putință de a fi de vreun folos. Nu știu ce interes o fi avînd dl. prefect Ghițescu că fără a mă întreba și pe mine a vorbit cu dl. Bassot să mă duc iar la inspectoratul acesta. Se vede lucru că i-o fi spus că în interesul liniștei pe moșia regală și pe moșiile coroanei din plasă este nevoie de un om nepătat și cu oarecare trecere în fața sătenilor.

Și tocmai în zilele în care m-a cerut dl. Ghițescu, tocmai atunci mi se dăduse o nouă ocupație în cancelaria regală, care putea să aibă un rost din ce în ce mai însemnat : mi se dăduse în samă primirea petițiilor adresate regelui (care pînă acum se trimeteau pe la ministerul respectiv, fără a se arăta regelui vreuna și fără a se urmări dacă jăluitorului i s-a făcut dreptate) avînd a redacta rezoluții de iscălit fie de rege, fie de mareșal, a urmări soarta acestor rezoluții. Mutarea asta mi-a luat norocul de supt nas. Că mi s-a dat a înțelege că după liniștire mă voi întoarce iar la cancelaria regală (cărțile și parte din lucruri mi-au și rămas în odaia de acolo, dar dă, nu știu cum s-or mai întoarce lucrurile). Un lucru văd : soarta vrea să-mi arate că tot ca frunza pe apă trebuie să trăiesc.

Pe aici o iarnă în toată puterea cuvîntului : nopțile trecute a înghețat de-a binelea, iar azi ninge zdravăn. Pe munți zăpada e peste un metru și vai de capul meu cum am trecut Stînișoara (pe care o cunoașteți) : a trebuit să trimit înapoi calul care nu era chip să înainteze (de trăsură nici vorbă nu era, pînă peste cîteva săptămîni numai de la Piatra ne vine poșta) și cu blana în spate întovărășit de doi pădurari ce-mi duceau micul bagaj am trecut acest munte de peste 20 km. Și eram răcit ca vai de capul meu : noroc că nu m-am ales cu vreo nouă pneumonie. Îmi era însă și indiferent, cînd mă gîndeam la viața-mi atît de încurcată și zbuciumată.

Arătați vă rog la toți ai dv. cele mai călduroase și devotate închinăciuni și mă port cu nădejdea că de paști oi trage o fugă pînă la Iași ca să vă mai văd o zi, două.

Al dv. devotat și recunoscător Ghiță

Arh. St. București, fond C. Meissner, VI/35, f. 167 orig.

¹ O cotă parte a contribuției.

Aspecte ale scrierii chirilice românești de la începutul secolului al XIX-lea. Litere cu valori ambigue și confuzii de litere

LIVIU ONU

După cum se știe, la începutul secolului al XIX-lea scrierea chirilică românească — pe de o parte — manifestă tendința spre o distribuție ușor diferită și mai specializată a literelor polivalente (în comparație cu sec. al XVII-lea și cu prima jumătate a sec. al XVIII-lea)¹, pe de altă parte — prezintă, îndeosebi în varianta manuscrisă, evoluții, simplificări și stilizări care duc efectiv la confuzia dintre siluetele a câte două sau chiar trei litere (de ex.: *e*, *i* și *η*; *ț* și *θ* etc.). Pe plan lingvistic, în ultima jumătate de secol se petrecuseră profunde transformări în sistemul fonetic și morfologic al limbii române (fără să mai vorbim de cel lexical), transformări adesea contradictorii, în sensul că reprezentau nu numai procesul foarte accentuat de impunere a unei norme supradialectale în limba literară, ci și tendințele de impunere, în circuitul limbii scrise, a unui număr mare de fonetisme și structuri morfologice dialectale, regionale, populare și chiar a unor forme rebarbative².

În plus, în manuscrisele chirilice românești realizate în perioada în care încercările de impunere a alfabetului latin pentru redarea limbii române deveneau tot mai numeroase, este firesc să întâlnim, uneori, anumite interferențe cu scrierea cu caracter latine.

Încît, din motivele arătate și din cauza caracterului adesea greu analizabil al scrisului, cercetătorul și editorul unor texte din perioada menționată întîmpină reale dificultăți în stabilirea valorilor autentice ale unui număr apreciabil de litere. Ei trebuie să țină seamă nu numai de contextul grafic în care se află fiecare literă (poziție inițială, finală etc.; natura literelor învecinate etc.), ci și de zona dialectală de unde provine sau pe care o reprezintă textul, de tradiția manuscrisă a acestuia, de existența în epocă a unor alternanțe fonetice și morfologice, de istoria limbii române etc.³.

Pentru a ilustra numai cîteva aspecte ale acestui complex proces din istoria scrierii chirilice românești, vom recurge la un singur manuscris: ms. rom. 3499 de la B.A.R.S.R., care ne transmite, în copie, singura versiune cunoscută a celei mai vechi traduceri românești (din sec. al XVII-lea), a *Istoriilor* lui Herodot (pe f. 2 r-283 v). Copia respectivă a fost executată în întregime de „Ion, feciorul

¹ Reamintim că alfabetul chirilic a fost creat pentru a nota un dialect al limbii slave vechi. Aplicat, la un moment dat, pentru a nota limba română, care prezintă o serie de diferențe fonologice față de dialectul slav respectiv, e firesc ca valoarea anumitor litere ale acestui alfabet să nu se fi potrivit cu sistemul fonologic al limbii române. Încît, chiar de la început, alfabetul chirilic românesc conține litere polivalente și posibilități de a reda același sunet prin două sau mai multe litere (vezi, de ex.: *ѣ, ѥ, ѧ* etc.; sau literele pentru reprezentarea lui *i*, *o*, *u*, *ă* etc.). În linii mari, situația respectivă se perpetuează pînă în sec. al XIX-lea.

² Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini pînă la începutul sec. al XIX-lea*. Ediția a doua, revăzută și adăugită. București, 1971, p. 441—584.

³ Vezi I. Fischer, *Principii de scriere a textelor românești. Secolul al XIX-lea*, în LR, XI, 1962, nr. 5, p. 577—581; N. A. Ursu, *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800*, în LR, IX, 1960, nr. 3, p. 33—46; Emil Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 100—191; Aneta Boiangiu, *Scrierea chirilică românească*, în: Veronica Vasilescu, Aneta Boiangiu, *Scrierea chirilică românească. Album de paleografie*. București, 1982, p. 5—15.

lui Tudurii blănariul den Botoșani“, în anul 1816 (f. 1 r). Descoperit în octombrie 1908, de N. Iorga, la mănăstirea Coșula de lângă Botoșani, textul a fost publicat, în transcrierea fonetică interpretativă, de descoperitorul său, în anul 1909⁴.

Scrierea chirilică de mână a copistului din 1816 se caracterizează, în general, prin claritate, deși nu totdeauna este analizabilă. Scrierea izolată a literelor alternează cu scrierea legată, chiar în interiorul aceluiași cuvânt. Literele suprascrise se folosesc mai ales pentru partea finală a cuvântului. Textul conține, din când în când, adăugiri și ștersături din partea copistului. Îndeosebi grupurile de litere legate, literele suprascrise, adăugirile și ștersăturile fac ca lectura să fie dificilă chiar pentru un ochi versat în descifrări. Iar transcrierea textului este îngreunată în plus de polivalența unor litere, de literele cu valori ambigue, de alternanțele grafice și de confuziile dintre unele litere.

Cu titlul de contribuție la o analiză mai amplă, analiză întemeiată pe un număr variat și mai mare de texte și absolut necesară în procesul de cunoaștere a trecutului patriei și de valorificare a moștenirii culturale, vom prezenta câteva situații de confuzii de litere și de litere cu valori ambigue, referindu-ne în mod special la ms. citat.

a) Confuzia dintre „и“ și „е“. Deși manifestă o tendință constantă de a scrie clar, analizabil, chiar caligrafic, de-a lungul întregului ms. copistul face rabat la anumite litere și, adesea, la finală de cuvânt.

Astfel, în poziție finală, „е“ este realizat: $\epsilon, \epsilon, \epsilon, \epsilon, \epsilon$ etc. Uneori,

brațul de jos al lui „е“ este foarte scurt, încît litera poate fi citită „i“. Confuzia grafică dintre „е“ și „i“ merge mîna în mîna cu evoluția, mai ales în graiurile moldovenești, a lui „e“ neaccentuat în „i“.

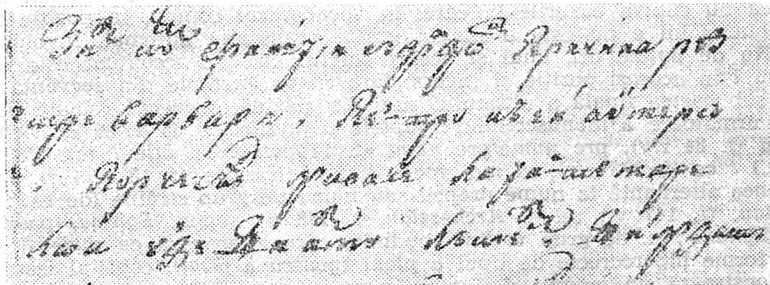

Fig. 1. Fragment din Condica Mavrocordaților (B.A.R.S.R., ms. rom. 237, f. 179 v, rd. 8-9) scris la 1 noiembrie 1742. Detalii de scriere.

Pe de altă parte, în scrisul de mîna, „и“ și „н“ au ajuns foarte ușor la siluete similare sau chiar identice, atît în corpul cuvîntului, cît și în finala de cuvînt:

и' и' и' Cum secvențele -in-, -ni-, -nii-, -iin-, -ini se întilnesc extrem de frecvent, în mod evident confuziile de lecțiune (și, implicit, de transcriere) sînt posibile oricînd.

Grupul -in, în, poziție finală, și nu numai, este notat la fel ca -ni:

и, и, и, и, и etc. De ex. în: „acest strein dintre laconi“ (f. 114 r/rd 4 de j în și ni, culese aici cursiv, sînt scrise la fel în manuscrisul chirilic. La fel sînt rea-

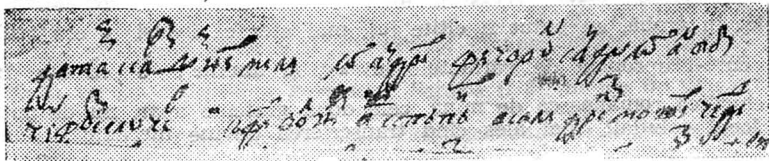

Fig. 2. Detalii de scriere din ms. rom. 3499 (B.A.R.S.R.), f. 2 r, rd. 15-18.

⁴ Vezi: 1645. Herodot. Traducere românească publicată după manuscrisul găsit la mănăstirea Coșula de N. Iorga. Vălenii de Munte, 1909.

lizate grupurile respective în : *cineva*, *lipsind*, *fiind*, *văzind* (-d, la gerunzii, este, de obicei, suprascris, încît în rămîne în poziția finală) etc.

Implicit, deci, *n* se poate confunda, uneori, cu *e*.

Confuzia dintre „, „ și *ε* este de dată mai veche, deoarece însuși copistul din 1816 înregistrează lecțiuni eronate de acest tip. Exemple (prima formă este cea din ms., iar a doua — forma emendată în ediția pe care o pregătim)⁵ : *Mermiazi* (f. 3 r) < *Mermnazi(i)* (I 7), *Mermiadii* (f. 4 v) < *Mermnadii* (I 14), *erithreni* (f. 5 r) < *erithrei* (I 18), *ionie* (f. 6 v) < *ionii* (I 28), *înble* (f. 7 r) < *înbli* (I 30), *aceeași* (f. 7 v) < *aciiși* (I 31), *a pleni* (f. 7 v) < *a plini* (I 32), *n-au fost* (f. 9 v) < *i-au fost* (I 44), *Aristoland* (f. 12 v) < *Aristolaid* (I 59), *acarianul* (f. 13 r) < *acarnanul* (I 62), *tegheintși* (f. 13 r) < *tegheitși* (I 65), *Therei* (f. 17 v) < *Thirei* (I 82) etc. etc.

În ceea ce privește confuzia posibilă dintre *i* și *n*, notate prin același semn grafic, menționăm că, la vocabularul comun, ea este, în general, exclusă, mai ales atunci cînd copistul este atent la contextul fonetic al semnului și la contextul sintactic al cuvîntului respectiv și își dă seama dacă semnul trebuie citit *i* sau *n*. Pentru ilustrare, reproducem aici o scurtă secvență de pe f. 82 v/rd. 19 al ms.

3499, în care literele culese cu aldine sînt notate în ms. prin același semn :
dintru oamenii streini agiutor era un om, anumea... (III 4).

Iar în legătură cu confuzia posibilă dintre *e* și *i* chirilice, subliniem faptul că, în ms. 3499, confuzia citată poate să provină, în primul rînd, din copia de la 1746 a traducerii⁶ și că era dublată și favorizată, probabil încă de atunci, de tendința curentă de pronunțare a lui *e* neaccentuat ca *i*, în graiurile moldovenești. În ms. 3499, alternanța fonetică dintre *e* și *i* este atît de frecventă, încît ne întrebăm dacă nu cumva cazul este în care, în vocabularul comun, în poziție neaccentuată, notarea lui *e* nu este o simplă grafie, transcrisă automat, involuntar, din model. Nu de puține ori, unul și același cuvînt cu *e* neaccentuat este reluat în forma cu *i* în aceeași poziție și invers. Iată cîteva exemple din secvența de control de sub partea finală a ultimului rînd din pagină, secvență reluată pe pagina imediat următoare a manuscrisului : *faptele* / *faptille* (f. 65 v/66 r), *nemerind* / *nimerind* (f. 84 r/v), *pre nume/pre numi* (f. 146 v/147 r), *iale* / *iali* (f. 171 r/v), *ci* (*pron.*) / *ce* (f. 253 r/v), *să mai roagi* / *să mai roage* (f. 13 r/14 r). Extinzînd o asemenea alternanță la nume proprii sau nume de grup străine (de ex. : n. pers. *Archiselau*, (f. 147 v; reluat *Archeselau*, f. 148 r; topon. *Eghina*, passim, scris adesea *Eghena*; n. de grup *vudini* „budini“, care alternează cu *vudeni*) sau construind forme hipercorecte de tipul *a pleni* (pentru *a plini*), copistul (sau copisti) ne demonstrează un anumit dezinteres pentru corectitudinea transcrierii textului sub raport fonetic și o anumită opoziție față de tendințele tot mai accentuate de impunere a unor norme supradialectale în sistemul limbii literare.

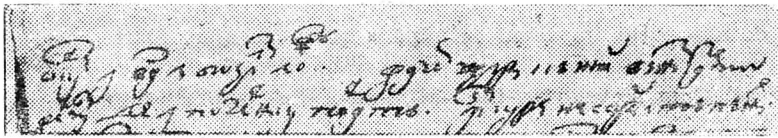

Fig. 3. Fragment din aceeași condică (ms. cit., f. 864 v, rd. 1—2) scris în 31 august 1742. Detalii de scriere.

b) Confuzia dintre *κ* și *ε*. În scrierea cursivă de mînă, literele chirilice *ε* și *κ* au ajuns să se confunde. Anumite ipostaze ale lui *κ*, și anume : *δ*, *δ* etc., în grabă, au putut fi citite [u], mai ales că însuși *ε* era realizat, și în forme care-l apropiiau de variantele lui *κ*, și anume : *δ*, *δ* etc. Încît, în scrierea chirilică românească de mînă, cele două grafeme apar, nu de puține ori, unul în locul celuilalt, mai ales cînd transcrierea devine mecanică, atunci cînd

⁵ Prin indicațiile de tipul I 7, trimitem la cartea din *Istoria* (cifra romană) și la capitol (cifra arabă).

⁶ O adnotare marginală transcrisă de copistul din 1816 (pe f. 2 r-v) atestă existența, în tradiția manuscrisă a textului, a unei copii executate în 1746. Vezi ed. Iorga, p. III (Prefața).

copistul nu se mai gindește la sensul cuvîntului în context. Uneori transcrierea eronată, cum e de ex. *curînd* în loc de *cărînd*, corespunde și ea unui cuvînt existent în limbă (*curînd*, adv. de timp). Putem presupune, fără să greșim, că și asemenea situații au putut favoriza „noua” lecțiune a cuvîntului din modelul care se copia.

Iată, întâi, cîteva cazuri în care λ [= *ă*, *î*] este citit δ [= *u*]: *cărînd* devine *curînd* (I 2), *slabă* devine *slabu* (I 189), *mănîncă* devine *mănîncu* (I 200), *tînăr* devine *tinur* (III 76), *mînză* devine *mînzu* (III 105), *să [să] facă* devine *să facu* (VII 104), *să facă* devine *să facu* (VIII 19), *să nămiră* devine *să numiră* (VIII 137).

Situația inversă, cînd δ [= *u*] este transpus λ [= *ă*, *î*], apare mult mai rar: *cu* devine *că* (I 185), *să fugă cu* devine *să fugă că* (IV 11), *am văzut cu* devine *că am văzut* (IV 76), *ponosluescu* devine *ponoslăescu* (IV 79)⁷.

În ediția pe care o pregătim, în toate aceste cazuri, am emendat grafia de pe planul al doilea, adică din manuscris, și am semnalat faptul în subsol, la aparatul critic.

Cui aparțin grafiile eronate de mai sus? Ultimului copist? E posibil. Acesta e vinovat de un număr mare de erori grafice elementare, încît nu este exclus ca lui să-i aparțină lecțiunile δ pentru λ și invers. Dar o asemenea confuzie a putut s-o facă și copistul anterior, iar ultimul copist va fi preluat-o de la predecesorul său. În fond nu avem nici un indiciu sigur pentru stabilirea paternității confuziei dintre cele două grafeme în tradiția manuscrisă a celei mai vechi traduceri românești a *Istoriilor* lui Herodot. Confuzia respectivă a putut, tot așa de bine, să fie determinată de protograf: traducătorul, grăbit, probabil n-a mai fost totdeauna atent la silueta literelor. Chiar prima copie va fi putut pune în circulație unele grafii greșite de felul celor de mai sus. Nu excludem ipoteza că, la lecțiunile greșite ale unui copist, să se fi adăugat lecțiuni greșite similare datorate unui copist de mai târziu.

Confuzii asemănătoare între cele două grafeme chirilice întîlnim și în alte manuscrise românești din epoca veche. Iată cîteva exemple din *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir⁸: 1. (λ transcris δ) *ascultătoare* (172), în loc de *ascultătoare*; *puđure* (464), în loc de *păđure*; *ar tumpina* (476), în loc de *ar timpina*; *începutura* (540), în loc de *începătura*; 2. (δ transcris λ) *grămăgiorul* (~ *Helgii*, 147), în loc de *grumăgiorul*; *crățătoriu* (*Bucură-te, domnul și ~ mieu*, 346), în loc de *crufătătoriu* (cf. *domnului și crufătătorului mieu*, 348); *tingăioasă* (*o harmonie ~*, 448), în loc de *tinguioasă* (cf. *să-l tinguiască*, 489).

Unele grafii dintre cele citate mai sus (de ex.: *grămăgiorul*, *puđure*, *ascultătoare*, *crățătoriu*) ar fi putut să apară și printr-o asimilare grafică sau fonetică (vocalică), regresivă sau progresivă. Existența celorlalte cazuri ne permite însă să afirmăm că mobilul tuturor acestor grafii trebuie căutat în confuzia dintre cele două grafeme menționate.

c) O altă particularitate grafică a versiunii de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot, particularitate care afectează structura fonetică a unei serii de cuvinte, este confuzia dintre caracterul chirilic σ (= *s*) și litera latină *C* (= *k*). Astfel, o grafie ca Трафчий (gr. τρωσος, nume al unei populații) este citită, la un moment dat, de un copist distrat, *trafchii* (prin apropiere, probabil, de *trachi*) și este redată după această lecțiune: Трафчий (V 4), милаканѣла (= omul din Mylasa) devine, în copia de la Coșula, милаканѣла (V 121). Tot așa *slovo* devine *covo* (I 139), *lasoni* devine *liçoni* (III 90), *Asiada* devine *Acada* (IV 45), *afshisii* devine *afhikii* (IV 171), *thesali(i)* devine *tkhali* (V 94), *asirii* devine *kirii* (VII 69). După cum se vede, unele cuvinte prezintă, în plus, și alte coruptele (omisiuni, denaturări, metateze, afereze de litere).

Acest tip de confuzie atrage după sine și confuzia inversă: κ chirilic, prin identificarea mentală cu *C* latin, devine *C*, care însă în contextul chirilic are valoarea de *s*. Astfel $\sigma\alpha\lambda\kappa\eta$ este transcris $\sigma\alpha\lambda\kappa\eta$ (I 2), *Dioki* devine *Diosi* (I 16), *Dioki* devine *Diosi* (I 96, de 3 ori; I 99), *Cnidos* devine *Sănidos* (I 144), *să zică* devine *să zisă* (II 2), *kirinei* devine *sirinei* (IV 159).

Fără îndoială că forme ca *Parniscos* (VIII 36), în loc de *Parnisos*; *Farnaskis* (VIII 126 și IX 66), în loc de *Farnakis*; *Scrisos* (I 6), în loc de *Crisos*; *scronđire*

⁷ Vezi și Liviu Onu, *Cazuri de „hapax legomenon” sau simple inadvertențe?*, în SCL, XXXI, 1980, nr. 4, p. 451.

⁸ D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*. Text stabilit și glosar de Stela Toma, Prefață de Virgil Cădea. Studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie și indici de Nicolae Stoicescu. București, 1973 (Opere complete, IV). Cifra arabă care însoțește exemplele reprezintă pagina din ms. de bază, notată marginal în ed. citată.

(I 14), în loc de *crondire*; *Scrimni* (IV 20), în loc de *Crimni*, în care deci și lui *s*, și lui *k*, îi corespunde un *sk*, au ca bază de plecare cele două tipuri de confuzie relevate aici.

Cui aparțin aceste confuzii? Ultimului copist? Ultima copie chirilică a *Istoriilor* este realizată într-o perioadă când numeroși cărturari încercau să introducă alfabetul latin în scrierea limbii române. Școala ardeleană a creat chiar un curent de opinie în acest sens. Nu este exclus ca confuzia de litere la care ne referim să aparțină unui copist anterior, iar lecțiunile eronate să fi fost preluate tale quale de copistul următor (sau copiii săi următori).

Nu credem plauzibilă ipoteza după care confuzia de litere semnalată aici să aparțină traducătorului. Confuzia, după cum am văzut mai sus, presupune, în mod obligatoriu, transpunerea unui text chirilic existent, real.

Este aproape imposibil de admis ca reprezentarea grafică a cuvântului scris cu caractere chirilice să fi existat numai mental, în momentul traducerii textului grecesc, iar în momentul imediat următor, al materializării cuvântului pe hîrtie, traducătorul să-l fi notat confundînd pe *C* chirilic cu *C* latin.

În orice caz, copistul care a comis o asemenea eroare, destul de frecventă, eroare care a proliferat confuzii în lanț, cunoștea și folosea scrierea cu alfabet latin și, deci, putem presupune, avea o anumită cultură.

În toate situațiile de mai sus, am emendat grafiile eronate, menționînd aceasta în aparatul critic.

Încheiere. Am expus aici numai cîteva cazuri de litere cu valori ambigue și de confuzii de litere întîlnite în scrierea chirilică românească de la începutul sec. al XIX-lea⁹. Majoritatea aspectelor înfățișate de noi își are rădăcinile în scrierea chirilică cursivă de mină din sec. al XVII-lea și, mai ales, al XVIII-lea¹⁰. Cercetările viitoare vor trebui să urmărească, atît pe zone geografice, cît și pe genuri de texte, evoluția scrierii chirilice românești de mină. Asemenea cercetări vin în sprijinul direct al editorilor de texte (acte, documente, cărți etc.) și, prin aceștia, în ajutorul tuturor specialiștilor interesați, într-un fel sau altul, în studierea trecutului poporului nostru.

De importanța citirii exacte și a cunoașterii adecvate a unui document, a unui text istoriografic sau de literatură beletristică, credem că nici nu mai e cazul să vorbim.

Editarea unui text ca acela la care ne-am referit este o sarcină destul de dificilă.

Fie că e vorba de confuzii de litere în cadrul aceluiasi sistem grafic (vezi cazurile de sub punctele *a* și *b*), fie că e vorba de confuzii datorate identității formale dintre grafeme aparținînd la sisteme grafice diferite (cazurile de sub punctul *c*) editorul — oricît de versat ar fi — este pus adesea în situația să ghicească, după contextul grafic și sintactic, valoarea unui semn sau a altuia. Nu o dată, mai ales cînd e vorba de nume proprii sau nume de grup mai puțin cunoscute, editorul trebuie să apeleze sau la textul grecesc al lui Herodot sau la traduceri moderne autorizate.

Editarea unui text cum este vechea traducere a *Istoriilor* lui Herodot nici nu poate fi concepută fără studii grafice ale textului din toate punctele de vedere.

⁹ Alte aspecte ale erorilor de grafie și de copiere din același ms. rom. 3499, cu emendările propuse, vezi în articolele subsemnatului publicate în SCL, XXIX, 1978, nr. 5, p. 589—592; nr. 6, p. 675—679; XXXI, 1980, nr. 4, p. 449—452; XXXII, 1981, nr. 1, p. 63—67.

¹⁰ Iată cîteva texte din epocă, ce prezintă — sub raportul scrisului chirilic — similitudini cu ms. rom. 3499 de la B.A.R.S.R.: I. Bianu și N. Cartoian, *Album de paleografie românească (scrierea chirilică)*. Ediția a III-a, București, 1940, planșa XXXVII (o scrisoare a mitropolitului Iacov al Moldovei, 1719—1778); Al. Roșculescu, *Culegere de felurite scrisori vechi cu litere chirilice*, Ed. III, cu adăugiri [...] Iași, 1922, p. 60 și 62 (un act din 1819, Moldova), p. 64 și 66 (un act din 1813, Moldova), p. 72 și 74 (un act din 1816, Moldova), p. 76 și 78 (o scrisoare a mitropolitului Veniamin al Moldovei, 1804); Ionică Tăutul, *Scrieri social-politice*, ed. Emil Virtosu, București, 1974 (fotocopii după diferite acte ale familiei Tăutul și după opere literare ale lui Ionică Tăutul, Moldova, datînd dintre 1818—1829); Veronica Vasilescu și Aneta Boianțu, *Scrierea chirilică românească, Album de paleografie*, ed. cit., p. 114—118 (planșele 85—87; acte din 1825—1826, Moldova); *Condăca Mavrocordăților*, culegere de documente realizată la curtea domnească de la Iași, 1741—1742, de un număr mare de scribi (= ms. rom. de la B.A.R.S.R.).

Neglijarea unui asemenea studiu duce la o transcriere arbitrară, la confuzii și denaturări care deservesc total pe cercetători.

Pe de altă parte, confuzii de tipul celor descrise de noi mai sus nu trebuie să ne mire. Ele se produc, în mod curent, pe scară largă, și în epoca modernă. Dacă ne limităm la scrisul românesc de mină, cu caractere latine, vom observa, la cei care scriu grăbit și în special la oamenii semiinstruiți sau neinstruiți confuzii curente între *n* și *u*, între *o* și *a*, între *t* și *ț*, între *s* și *ș*, între *e* și *i*, între *a* și *ă* etc. Pentru confuziile de tipul al doilea, putem da exemplul celor care învață limbi străine ce se scriu cu un sistem grafic (de obicei alfabetic) diferit de al limbii materne (bunăoară : elevii sau studenții români care învață limba rusă sau limba greacă).

În cele de mai sus am prezentat câteva aspecte mai puțin cercetate din istoria relativ recentă a scrisului românesc cu caractere chirilice. Neglijarea unor asemenea aspecte de către paleografi, istorici și lingviști poate genera grave denaturări și teorii greșite. Iată de ce nici istoricii, nici lingviștii, în cercetările lor, nu pot face abstracție de istoria scrisului.

Totodată, articolul nostru este o pledoarie pentru o mai strânsă colaborare între istorici, lingviști și paleografi.

Abrevieri

B.A.R.S.R.	= Biblioteca Academiei R. S. România (București).
LR	= „Limba română“ (București).
ms. rom.	= manuscris românesc.
ii. pers.	= nume de persoană.
r	= recto.
SCL	= „Studii și cercetări lingvistice“ (București).
topon.	= toponim.
v	= verso.
Semnul <	indică : „provine din“.

RÉSUMÉ

L'auteur se penche sur quelques aspects peu étudiés de l'écriture cyrillique roumaine du commencement du XIX-ème siècle : les lettres à valeurs ambiguës et la confusion des lettres. Les exemples sont tirés du ms. roumain no. 3499 gardé à la Bibliothèque de l'Académie de la R. S. de Roumanie, datant de 1816, — la seule copie de la plus ancienne traduction des *Histoires* d'Hérodote (XVII-ème siècle) qui nous soit restée. L'ignorance de tels aspects par les paléographes, les historiens et les linguistes peut engendrer de graves altérations des textes édités et par suite une compréhension erronée du message écrit. L'article plaide aussi pour une collaboration plus étroite entre historiens, philologues et paléographes.

PRÉCIS

The author shows some aspects less studied as regards the Romanian Cyrillic writing from the beginning of the 19th century : letters with equivocal value and confusion of letters. The examples are particularly based upon the Ms. Rom. 3499 of the Romanian Academy Library — dated 1816 — the only copy preserved of the oldest Romanian translation (17th century) of the Herodotus *Histories*.

If this aspects are neglected by paleographers, historians and linguists they could cause serious misinterpretations of the text in its publication process and could also lead to wrong valuations of the written message. The article is also an appeal for strengthening the co-operation among historians, linguists and paleographers.

Săsenii din Bîscenii de Jos. Spiță de neam

GION D. IONESCU

Datorită numeroaselor documente vechi, depuse în ultimii ani spre conservare în depozitele Arhivelor Statului de către deținători particulari, s-a îmbogățit simțitor baza informațională a istoriei sau a științelor sale speciale, printre care se află și genealogia¹. Avînd în vedere lucrarea de față, ea nici nu s-ar fi putut întocmi fără asemenea acte. După cum se vede în notele de la subsol, cele mai importante informații s-au obținut din pachetul celor aproximativ 200 de documente depuse de curînd de Coralia Săseanu și mai înainte de tatăl său, Constantin E. Săseanu, la Arhivele Statului filiala Buzău. Sigur că la acestea s-au adăugat și documente din alte fonduri cum ar fi fondul Documente Istorice sau fondul Episcopia Buzău etc.

Munca genealogistului este mult ușurată în asemenea fericite cazuri. Astfel se și explică deseale comunicări de ordin genealogic ce s-au prezentat în ultimul timp în ședințele Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie². Și tocmai cu ocazia discuțiilor asupra acestor lucrări s-a putut îmbunătăți definiția genealogiei ca știință, dată de Dicționarul explicativ al limbii române³. După definiția celui dicționar, se pot întocmi genealogii numai pentru familiile „marcante”. Impotriva acestei definiții s-au ridicat cițiva cercetători, prezentînd comunicări, cum este cazul lui Alexandru Periețeanu-Buzău⁴ sau, mai ales, al lui Radu Crețeanu⁵. Lucrările cercetătorului Radu Crețeanu au făcut ca problema să devină cunoscută și marelui public⁶. Adevărul este că nu se poate spune „genealogii voievodale, boierești sau țărănești”. Ele sînt pur și simplu genealogii⁷. Se poate întocmi genealogia oricărei familii, marcantă sau nu, cu o condiție de neînlăturat și anume să existe documentele care îi menționează pe membrii componenți ai familiei respective.

Este destul să se știe că oricare familie din trecut a aparținut unei clase sau pătri sociale, cum este cazul Săsenilor din Bîscenii de Jos. Săsenii au făcut parte din rîndurile moșnenilor⁸.

Autorul socotește suficiente aceste considerente introductive pentru a trece la lucrarea propriu-zisă⁹.

Primele patru generații.

Satul și moșia Bîscenii de Jos, componente ale comunei actuale Calvini din județul Buzău, se află situate pe valea riului Bîsca Chiojdului, la aproximativ șase km de la confluența celor două ape¹⁰. Teritoriul comunei face parte din fișia internă a Subcarpaților de curbură, teritoriu ce cuprinde și muntele Cornetu (833 m) din sistemul Monteoru¹¹.

¹ Dicționar al științelor speciale ale istoriei, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

² Comunicări făcute de Maria Dogaru, Ion Șucu, Gion Ionescu, Alex. Periețeanu-Buzău, Radu Crețeanu etc.

³ Dicționarul explicativ al limbii române, București, 1975, p. 420.

⁴ Al. Periețeanu-Buzău, *Despre genealogiile țărănești*, comunicare în ședința din 28.XI.1973 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie.

⁵ Radu Crețeanu, *Din nou despre genealogiile țărănești*, în ședința aceleiași comisii din 7.V.1982.

⁶ Vezi interviul lui Radu Crețeanu, *Genealogii țărănești*, în Flacăra, nr. 8 din 1984, p. 22.

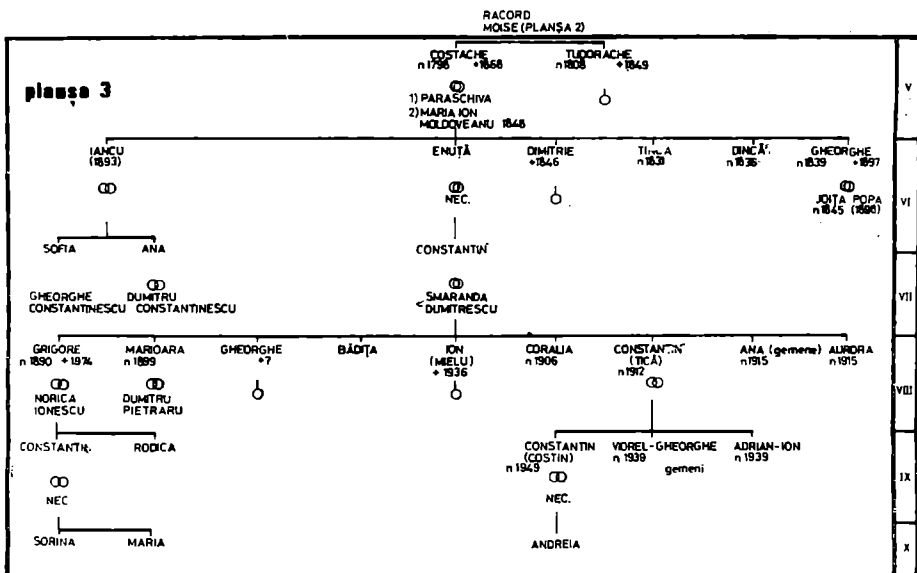
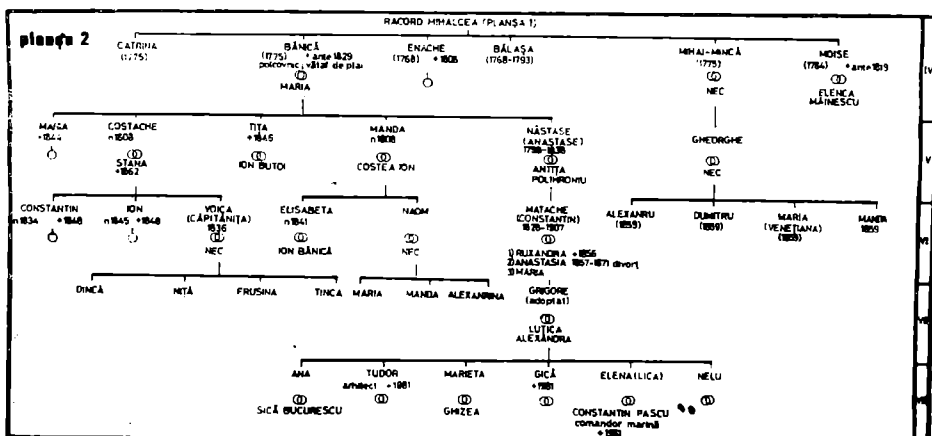
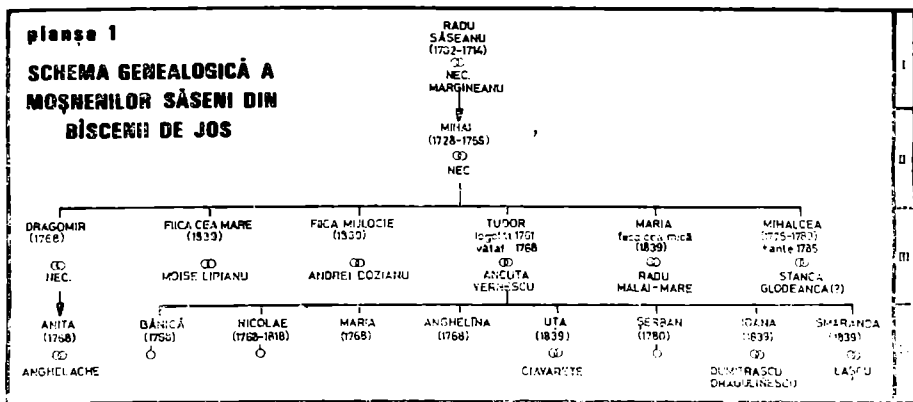
⁷ Dicționar al Științelor speciale, p. 126.

⁸ Gion Ionescu, *Genealogia moșnenilor Săseni din Bîscenii de Jos*, comunicare în ședința din 5.II.1981 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie.

⁹ Alte considerente vor face obiectul unei viitoare lucrări.

¹⁰ Gr. Posea, N. Jelenic, *Geografia județului Buzău și a împrejurimilor*, București, 1970, p. 26; *Atlasul cadastrului apelor din R.P.R.*, I, partea I-a, p. 193; Gion Ionescu, *Enclava hidrologică a riului Bîsca Chiojdului*, în *Culegerea de articole și comunicări*, vol. IV, 1982, care se va depune la Arhivele Statului București, sub număr.

¹¹ V. Tufescu, *Subcarpații și depresiunile marginale ale Transilvaniei*, București, 1966, p. 133. Gion Ionescu, *Relieful comunei Calvini*, în aceeași *Culegere* ...

Membrii familiei Săseanu din primele nouă trepte au locuit în satul Biscenii de Jos și sînt înmormîțați în cimitirul aceluia sat¹².

Întemeietorii familiei au fost Radu (II) Săseanu, fiul lui Mircea și nepotul lui Radu (I) din satul Săseni de la vărsarea pîrîului Nișcov în rîul Buzău¹³ și soția sa, al cărei nume nu se cunoaște încă, fiica lui Stoica Mărgineanu¹⁴ din Biscenii de Jos. Acesta a fost fiul lui Stan Mărgineanu¹⁵ din același sat. Există indicii că și Mărginenii ar fi fost venetici în Biscenii de Jos¹⁶ și în slujba Cantacuzinilor¹⁷. De altfel Stoica a pierit în exilul voluntar din Moldova¹⁸, tocmai în vremea cînd Toma Cantacuzino fugise, complotînd pentru imperiul țarist.

Acapararea a aproximativ două treimi din suprafața moșiilor Biscenii de Jos și Vereș, constituind astfel un adevărat domeniu feudal de circa 4800 de pogoane, a început în 1617, cînd Stan Mărgineanu cumpăra niște „pometuri”¹⁹, și a continuat pînă prin 1760, cînd frații Tudor și Mihalcea Săseanu cumpărau patru sute de stînjeni din moșia Vereș²⁰.

Radu (II) sin Mircea Săseanu apare deci ca zestraș în Biscenii de Jos. Deși moștenise de la părinții săi jumătate din moșia Miluții și obținuse o zestre valoroasă, el a continuat să-și apropie alte ocine în 1707, 1711, 1714, mărindu-și mereu averea²¹.

Radu (II) a avut un singur fiu, Mihai. El a adăugat la patrimoniul de la străbunii săi suprafețe considerabile de pămînt și este socotit pe bună dreptate deținătorul unic în istoria comunei Calvini a peste 4800 de pogoane²².

Se cunosc două date din viața sa care aproximează perioada în care a trăit. În 1728 Mihai făcea o donație împreună cu un văr al său²³. Prin 1759 Mihai Săseanu era boiernaș alegător și hotarnic al moșiei Frăsinet²⁴.

Au fost semnalați cel puțin șase urmași direcți ai acestuia: trei fii și trei fiice. Într-un tacrir adresat Înaltului Divan, postelnicul Șerban Bîsceanu, căsătorit cu o nepoată a lui Mihai, a scris că cei trei fii se numeau Dragomir, Tudor și Mihalcea. N-a menționat însă și numele celor trei fiice, dar a scris că cea mare s-a măritat cu Moise Lipianu din Păturlage, cea mijlocie cu vistierul Andrei Bozianu și cea mică cu un enigmatic logofăt Radu Mălai-Mare²⁵. Ultima s-a numit Maria²⁶.

Portretele lui Dragomir Săseanu, al soției sale și al fiicei celor doi, Anița, s-au păstrat pînă în 1940 în fresca interioară a bisericii din Biscenii de Jos, monument de artă și istorie²⁷. Deși N. Iorga le-a văzut, nu le-a fotografiat. Au

¹² Privitor la schema anexă, toate datele cuprinse între paranteze sînt în realitate datele documentelor care se referă la persoanele respective.

¹³ *Codul postal al localităților din R.S.R.*, p. 88, nr. 5119.

¹⁴ Arh. St. București, fond M-rea Cotroceni, XXXVII/7; Gion și El. Ionescu, *Documente privitoare la istoria comunei Calvini pe viitor Documente Calvini*, vol. I, 1979, p. 15—16, donat Facultății de Istorie din București, sub număr; Gion Ionescu, *Un hrisov inedit de la Matei Basarab*, în „Revista Arhivelor”, XLII, 1979, nr. 2, p. 184—186.

¹⁵ D.I.R. XVII, B, IV, p. 82; Gion și El. Ionescu, *op. cit.*, p. 16—17.

¹⁶ H. Constantinescu, *Un monument de artă puțin cunoscut*, în „G.B.”, XXV, nr. 5—6, 1966.

¹⁷ Gion Ionescu, *Urme cantacuzinești în moșiile și satele din bazinul rîului Bîsca Chiojdului*, comunicare în ședința din 18.I.1984 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie.

¹⁸ Mențiunea postelnicului Șerban Bîsceanu pe un Octoih editat la 1744 vezi N. Iorga, *Trei biserici de sat...*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, XXIV, 1931, fasc. 68.

¹⁹ H. Constantinescu, *op. cit.*

²⁰ Arh. St. Buzău, colecția Constantin Săseanu 4 a; *Documente Calvini*, vol. II, f. 286.

²¹ H. Constantinescu, *op. cit.*

²² Gion Ionescu, *Domeniul feudal de la Biscenii de Jos și Vereș*, București, 1981, manuscris care va fi depus la Arh. St. București.

²³ Arh. St. București, fond Episcopia Buzău, pachet LI/1 și *Documente Calvini*, vol. I, f. 77—78.

²⁴ Idem, Ms. 1241, f. 158 și *Documente Calvini*, vol. I, f. 121—124.

²⁵ Mențiunea de pe amintitul Octoih.

²⁶ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, documentul 18; *Documente Calvini*, vol. I, f. 164—165.

²⁷ N. Iorga, *op. cit.*

fost distruse de cutremur. Dragomir a moștenit 401 stînjeni în moșia Vereș ce cuprindeau zona „Strîmbul cel Mic și două părți din Fața Goală”²⁸. Fiica sa, Anița, a fost măritată cu Anghelache, vătaful din Ștefești. O fiică a acesteia a fost soția pomentului Șerban postelnic Bisceanu, zis și Filipeșteanu²⁹. Datele construcției monumentului în cauză, 1768—1775, sînt singurele date certe despre existența lui Dragomir.

Despre cel de-al doilea fiu al lui Mihai Săseanu, Tudor, s-a scris un articol documentat și în același timp o privire critică asupra vieții și operei acestuia³⁰. În anul 1761 era logofăt³¹.

În 1768 Tudor, ajuns vătaf de plai, a început construcția frumosului monument de artă, unde se mai păstrează încă parte din portretele familiei sale și al fratelui său Mihalcea. Ele au fost fotografiate și publicate de N. Iorga³². Savantul a scris că este unul din cele mai frumoase monumente de acest fel din Țara Românească, datorat moșnenimii. Vătaful era reprezentantul acestei moșnenimii.

Pe lângă cei 400 de stînjeni din Vereș și vreo 30 pogoane de vie din dealul Săsenilor (Nișcov), cumpărate cu fratele său Mihalcea, fostul vătaf a mai cumpărat singur și 70 de stînjeni masă în dealul Muscelul Dării (Sărata) de la Stan, nepotul Buzatului³³. El a stăpînit și cei 150 stînjeni masă în același deal, zestrea soției sale Ancuța, fiica logofătului Jipa Vernescu³⁴.

Perechea Tudor vătaf — Ancuța a avut cel puțin opt copii. Primii patru, născuți pînă la 1775, sînt reprezentați împreună cu părinții în fresca amintită. Cei patru copii din frescă sînt: Bănică, Nicolae, Maria și Anghelina. Un alt copil, Șerban, este menționat într-o plîngere din 1780³⁵ și într-o însemnare de pe un Octoih. În sfîrșit, în notele retrospective ale hotărîniciei din 1741 mai sînt amintite trei fiice: Uța, căsătorită cu Geavarete, Ioana străreăsa Drăgulineasca și Luxandra, soția clucerului Lașcu³⁶. Șerban trăia încă în 1783³⁷.

Lui Nicolae Săseanu, semnalat în 1775 și chiar în 1818 i se datoresc unele copii de documente din fondul Săseanu, salvate numai în acest chip³⁸. Nicolae atrage bănuiala că ar fi născocit falsa legendă despre toponimele Calvinii și Săseni, în dorința de a-și escamota originea sănătoasă și curată românească³⁹. Credea că astfel își înveșmîntează numele cu un lustru de noblețe. Așa se explică și faptul că tot el își imaginase un blazon (gherb) al familiei⁴⁰. Nicolae a purtat destule procese cu rudele sale. Pricina cu medelnicerul Ioan Cîrlova din 1806 îl arată ca foarte abuziv⁴¹. Tot Nicolae a moștenit toți cei 401 stînjeni din Bisceni de Jos și Vereș, deoarece frații săi Bănică și Șerban au decedat fără urmași direcți, iar el le-a supraviețuit. Cum nici Nicolae nu a avut descendență, averea aceasta a revenit celor trei surori ale sale, supraviețuitoare.

Firea însăși a fost mai generoasă cu cel de al treilea fiu al lui Mihai Săseanu, Mihalcea. Lînia genealogică a lui Mihalcea a reușit să străbată prin reprezentanții săi masculini pînă astăzi. În fresca mereu menționată sînt repre-

²⁸ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, documentul 45 a.1; *Documente Calvinii*, vol. II, f. 53—55.

²⁹ Arh. St. București, Documente Istorice, pachet DCXXI/241.

³⁰ Gion Ionescu, *Un vătaf de plai ctitor*, în „G.B.”, XXXVIII, 1979, p. 135—143

³¹ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, documentul 12; *Documente Calvinii*, vol. I, f. 125—126.

³² N. Iorga, *op. cit.*

³³ Arh. St. București, colecția Constantin Sărățeanu, vol. I, documentele 71 și 91.

³⁴ Idem, vol. I, documentul 53.

³⁵ Idem, 1/71.

³⁶ Arh. St. București, Documente istorice, DCCXL/43; *Documente Calvinii*, vol. II, p. 298.

³⁷ Arh. St. Buzău, Cora Săseanu, 16; *Documente Calvinii*, vol. I, f. 144—145.

³⁸ Arh. St. București, Documente Istorice, CXLVIII/75; *Documente Calvinii*, vol. I, f. 171—172 și Arh. St. Buzău, Cora Săseanu, 19 și 20; *Documente Calvinii*, vol. I, f. 165—166.

³⁹ Gion Ionescu, *Memoriu științific relativ la schimbarea numelui comunei Calvinii în acela de Bîsca*, confirmat de Comitetul Executiv al județului Buzău cu nr. 1586/R la 16.VIII.1979.

⁴⁰ Un descendent îndepărtat în linie feminină, H. Constantinescu, a văzut acest blazon prin 1930, după cum l-a asigurat pe autorul acestei lucrări.

⁴¹ Arh. St. București, fond Episcopia Buzău, pachet LI/5; *Documente Calvinii*, I, f. 202—203.

zențați pe perețele de sud Mihalcea, soția sa, Stanca, și trei din copiii lor, adică cei născuți înainte de 1775 : Bănică, Mihai-Mincă și Bălașa. A mai avut pe Moise, Enache și Catrina.

Se pare că soția lui, Stanca, se trăgea din familia Glodeanu care stăpânea moșia Jiliștea Albeștilor din județul Buzău. Așa se explică stăpînirea sa în acea moșie ca zestraș. El vindea în 1783 nepotului său Constantin Glodeanu 90 de stinjeni în Jiliște⁴². Deoarece Bănică, fiul lui Mihalcea, vindea aceluiași Constantin Glodeanu, văr al său, alți 41 stinjeni din aceeași moșie în 1785⁴³, se presupune că Mihalcea decedase înainte de această ultimă vânzare.

a) Mihai, primul fiu al lui Mihalcea, în fresca amintită primul din stînga, a avut și un al doilea nume, Mincă. Este probabil că părinții săi i-au adăugat acest nume pentru a-l distinge de bunicul său Mihai. El a primit a patra parte din patrimoniul funciar biscean al tatălui său⁴⁴.

După aceleași note ale hotărnicilor, Mihai-Mincă ar fi avut un singur fiu, „logofătul Gheorghe Mincă“, neînsoțit în note de numele de familie Săseanu. Acesta renunța la 30 septembrie 1837 la rămasurile unchiului său Enache Săseanu⁴⁵. Soția sa Joița a fost fiica lui Stan Popa. Ea a murit la 23 iunie 1845⁴⁶.

Perechea Gheorghe Mincă-Joița a avut patru copii : Alexandru, Dumitru, Maria și Manda. Probabil că ultimii trei au murit nevîrstnici. Alexandru a supraviețuit părinților săi, dar hotarnicul Mihai Iarca l-a notat „sterp“ pe schema hotărniciei din 1898⁴⁷. A figurat tot timpul ca părtaș în procesul de la Curtea de Apel, S. II, din 1859⁴⁸.

În culegerea de pomelnice a satului Calvini se află și acela al „dascălului Gheorghe Săseanu“ datat 1858. Printre vii figurează : Lixandru, Dumitru și Smaranda iar printre morți, Maria Venițiana⁴⁹. Aceasta înseamnă că în 1858 mai trăiau trei dintre cei patru copii ai lui Gheorghe Mincă.

b) Moise, fiul lui Mihalcea Săseanu, ocupă locul doi în fresca menționată. În 1784 era coproprietar al unei mori⁵⁰.

Moise a îndeplinit și unele funcții administrative. Datorită acestora și averii ce stăpînea, a primit titlul de polcovnic. Printre funcțiile exercitate a fost și aceea de zapciu al plaiului despre Buzău, în timp ce fratele său, Bănică, vătaf al plaiului, îl acuza că nu i-a predat toți banii dărilor adunați prin „zapcealic“⁵¹.

Despre comportarea sa în slujbă grăiește o poruncă a voievodului Alexandru Moruzi din 14 noiembrie 1795⁵² către ispravnicul județului Săcueni. „Mai întil pe numitul Moise (Săseanu) ca un răzvrățitor ce se află acolo să-l ridici din plai, să se ducă aiurea cu șederea, fără a mai rămîne mai mult între locuitorii plaiului...“. Cauza nu era vreo revoltă împotriva domniei, ci Moise, categorisit sarcastic de vodă printre „caimacamii satelor“, nemulțumea pe locuitorii cu zavistii, băuturi și chefuri prin circiumi pe banii cisluiți de la „cealtă obște“ sub pretext de cheltuială în folosul acelei obști. Pe unii dintre acești „caimacami“ a poruncit să fie bătuti cu „toiegele la tălpi, acolo în plai“.

Printre jalbele lui Moise se află și aceea contra vărului său „Dima proin vătaf“ la plaiul Teleajen, pe cînd Moise era „orînduit cu dijmăritul în sud Prahova“⁵³. Se mai poate cita și altă jalbă contra fratelui său Bănică⁵⁴.

Tot pe timpul dijmăritului în Prahova, ca „slugă a vornicului Golescu“ Moise primea o zdelcă (ordin) de apărare din partea generalului Marsimin, coman-

⁴² Arh. St. București, Colecția Constantin Sărățeanu, vol. I, documentul 75.

⁴³ Idem, I/80.

⁴⁴ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, documentul 141 (hotărnicia).

⁴⁵ Idem, 47.

⁴⁶ Idem, fond Comuna Calvini, starea Civilă-Biscenii de Jos, morți, 1845.

⁴⁷ Idem, colecția Cora Săseanu, documentul 141 (schema).

⁴⁸ Arh. St. București, fond Curtea de Apel, II, 44/1859.

⁴⁹ Culegere de pomelnice, f. 45.

⁵⁰ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, 17; *Documente Calvini*, vol. I, f. 158—159.

⁵¹ Idem, E. Irion, Calvini, 2 și *Documente Calvini*, vol. I, f. 175—177.

⁵² V. A. Urechia, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Moruzi (1793—1796)*, București, p. 381—382.

⁵³ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, 26; *Documente Calvini*, vol. I, f. 210

⁵⁴ Idem, 25; *Documente Calvini*, vol. I, f. 211.

dantul rus al pieții București, prin care se ordona ostașilor ruși „să nu taie coada calului“ acestei slugi⁵⁵.

Într-un act din 1819 se vorbește despre „casa lui Moise“, ceea ce ne îndeamnă să presupunem că el murise mai înainte⁵⁶. În orice caz, în catagrafia din 1838 figurează numai „dumneaei Elenca (soția) răposatului polcovnic Moise“⁵⁷. Elenca se trăgea din familia Măinescu⁵⁸.

Moise polcovnic a avut doi fii : Costache și Tudorache.

c) Enache, cel de al treilea fiu al lui Mihalcea este menționat de hotarnicul Iarca din 1893 că a murit „sterp“. El a decedat în decembrie 1808⁵⁹. Nu a avut descendenți din care pricină cei 100 stînjeni de la tatăl lui au trecut la urmașii fraților săi Moise și Bănică.

d) Cel de al patrulea copil al lui Mihalcea, Catrina, a fost căsătorit cu un urmaș al ceaușului Fătu Mălai-Mare⁶⁰. Din acest cuplu s-a coborît cel mai puternic val de oponenți ai Săsenilor, moșnenii Fătulești. Descendenții ei n-au păstrat numele de familie Fătu, ci pe acela de Catrina sau Catrinioiu. Această părăsire de nume s-a petrecut mai ales în cazul copiilor fiicei sale Voica. Amănuntele sînt aflate în pomelnicele amintite ale satului Calvini⁶¹.

e) Bănică polcovnic Săseanu, cel de al cincilea copil al lui Mihalcea, a ajuns după cum s-a văzut deja, vâtaf al plaiului despre Buzău. Născut după 1775 el este menționat în 1793, cînd se purta gilceava pentru rămasurile părintelui său⁶². În 1801 adresa domniei o plîngere contra egumenilor de la schiturile Barbu și Izvorani, pentru călcarea părții sale din moșia Miluiți⁶³. La 12 februarie 1829 cumnata sa, Elenca, îl menționa ca „răposatul Bănică“. Probabil murise mai înainte. Soția sa se numea Maria.

f) În sfîrșit, cel de al șaselea copil al lui Mihalcea a fost Bălașa. Un singur document o amintește, și anume acela din 1793 pe care ea a semnat : „Asemenea și eu, Bălașa, fata numitului răposat „Mihalcea“⁶⁴.

Cuplul Maria și Bănică polcovnic Săseanu a avut patru urmași direcți. Dacă se ia în considerare schema de împărțire a moșiei Bîscenii de Jos⁶⁵, ordinea acestora ar fi după cum urmează :

1. Năstase (Anastase), care avea să primească numai șase stînjeni din cei 100 ai tatălui său și 16 chironomie de la unchiul său Enache, decedat fără urmași. Pe schema inginerului Iarca sînt prevăzuți însă 38 de stînjeni.

Catagrafii din 1838⁶⁶ l-au înrubricat în gospodăria mamei sale „dumneaei Maria Săseanca“. Pe atunci avea 40 de ani, adică se născuse în 1798. Era văduv și fără copii, ceea ce este o eroare a catagrafilor. Amănuntul că avea totuși un copil și că nu era văduv este dovedit de un act din 15 iulie 1850 prin care Antița văduva, soția răposatului Anastase Săseanu, vindea două pogoane de vie „în poporul de la Valea Teamcului, prin imputernicitul vechil fiul său Matache“. Antița a fost fiica lui State Polihroniu din Valea Teamcului⁶⁷. Anastase a decedat la 17 mai 1838⁶⁸.

⁵⁵ Idem, 23 ; *Documente Calvini*, vol. I, f. 203—204. Documentul a fost tradus în limba română de Gion Ionescu.

⁵⁶ Posesor Titus Constantinescu, 1 comuna Calvini ; *Documente Calvini*, vol. I, f. 292.

⁵⁷ Arh. St. București, colecția Catagrafii 1838, județul Secueni, plaiul despre Buzău, nr. 91, f. 365.

⁵⁸ La 3 ani după moartea lui Moise polcovnic Săseanu, Elenca, soția sa, supraviețuitoare, a mai născut o fiică Maria (Mariuța) pe care a căsătorit-o cu suditul grec Procopie Arnăutu. Cît despre comportarea acestuia, vezi Arh. St. Buzău, Cora Săseanu, 89 ; *Documente Calvini*, vol. III, f. 179—184 și nota 81 de mai jos.

⁵⁹ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, 24 ; *Documente Calvini*, vol. I, p. 204.

⁶⁰ Idem, Gion Ionescu, vol. I/10, *Documente Calvini*, vol. I, f. 173

⁶¹ Exemple : f. 32 „pomelnicul Voichii Catrina Fătuleasa“ sau f. 30 „pomelnicul Catrinii Fătu“.

⁶² Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, 18 ; *Documente Calvini*, vol. I, f. 164—165.

⁶³ Arh. St. București, fondul Înaltul Divan, dosar 74/1839, f. 3.

⁶⁴ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, 18 ; *Documente Calvini*, vol. I, f. 164.

⁶⁵ Documentul citat (Arh. St. București, Documente istorice, DCCXL/43).

⁶⁶ *Catagrafia* citată din 1838, vol. I, f. 366.

⁶⁷ Arh. St. București, Episcopia Buzău, XV/6.

⁶⁸ Arh. St. Buzău, fond Comuna Calvini, Starea civilă Bîscenii de Jos, morți 1838.

Cît despre Matache, fiul lui Anastase, s-au păstrat două documente în piatră care îl amintesc pe el, pe părinții săi și alte persoane. Unul din ele este troița de piatră din vecinătatea actualului local al Consiliului Popular Calvini⁶⁹, care „s-a ridicat de Matache Sășianu ce din botez e Constantin”. Pe fața de nord s-a dăltuit pomelnicul morților „...Maria, Năstase, Antița“... A fost ridicată în 1884.

Cel de al doilea document îl constituie inscripția de pe piatra tombală aflată în cimitirul din Bîscenii de Jos „Supt prezenta piatră zace rămășiți(le) mortale ale lui Matache Sășeanu, care din botez se numește Constandin, născut la anul 1828, încetat din viață la 1907 aprilie 20”. Piatra a fost înscrisă în 1899 sub supravegherea lui Matache, cu excepția datei decesului.

Matache a fost căsătorit de trei ori. Prima soție s-a numit Ruxandra. A decedat la 25 martie 1856⁷⁰. În anul următor, 1857, la 27 august, „dumnealui Matache Sășeanu boier de neam” se căsătorește cu Anastasia, fiica lui Dimitrie Stratonie din Mizil. În 1871, soția sa, Anastasia, solicită divorțul⁷¹. „Boierul de neam” era acuzat că nu conviețuise cu soția sa decît 5 ani, din cauza insultelor și bătăilor ce-i aplica. Se refugiase la părinții ei. După o vreme a încercat să reia conviețuirea dar „boierul de neam” a continuat maltratarile.

Ca de a treia soție s-a numit Maria. Matache nu a avut copii cu nici una dintre soții. Din informațiile culese în comuna Calvini s-a aflat că unicul său moștenitor, Grigore, a fost adoptat. Acesta a fost căsătorit cu Luțica (Alexandra) D. Ionescu și au avut șase copii: Ana, Tudor, Marieta, Gică, Elena (Lica) și Nelu. Tudor a fost arhitect.

Două amănunte din viața lui Matache sînt de semnalat în afară de faptul că a fost de multe ori primar al comunei Calvini. Mai întîi că din schema distribuției stînjienilor, Matache poseda pe lingă cei 38 stînji de la tatăl său, încă 135 coborîți de la Bănică Drăgulinescu, prin Elena Săvulescu. Probabil că-i cumpărase pe considerentul preemțunii, ca și alții 35, coborîți de la vîtaful de plai Tudor, prin clucereasa Smaranda, Elena Lașchina, N. Homoriceanu și Elena Petrăchescu. Așa că Matache Sășeanu poseda în moșiile Bîscenii de Jos și Vereș, 308 stînji masă. Conform calculului aceluiași hotarnic, Iarca, aceștia reprezentau 1052 pogoane. Matache a fost singurul urmaș al lui Mihai, fiul lui Radu Sășeanu, care a năzuit să reconstituie, măcar în parte, latifundiul strămoșului său.

Cel de al doilea amănunt este că în 1904, cînd se proiecta ridicarea unui local propriu de școală în Bîscenii de Jos, el a donat 5000 de lei și terenul pentru școală și grădina de practică a elevilor. Astfel a reușit să impună consiliului comunal ca școala să se numească „Matache Sășeanu”. Acea clădire a fost definitiv distrusă de cutremurul din 1977⁷².

2. Al doilea fiu al polcovnicului Bănică a fost Costache. Acesta era în vîrstă de 30 de ani în 1838. Soția sa, Stana, era fiica unui preot, Constantin. După tatăl său era „fiu de neam” și moșnean. După meșteșugul ce-l exercita a fost înscris ca „negustor” în catagrafia amintită. Constantin, fiul perechii Costache-Stana, avea patru ani în 1838, deci se născuse în 1834. Ei au mai avut un fiu, Ion, care s-a născut la 20 februarie 1848⁷³, dar care nu este înflintit ca moștenitor al lor. Probabil că a murit în copilărie. În registrul de decese al anului 1862 s-a trecut la 17 iunie că „a murit Stana, soția răposatului Costache Sășeanu”.

Averea lui Constantin, fiul lui Costache, a trecut asupra sorei sale Voica, cunoscută și sub porecla de „căpîtănița”. Voica a avut patru copii, toți în viață cînd s-a întocmit hotărnicia Iarca. Ei s-au numit Dincă, Niță, Frusina și Tinca, dar au avut pe nedrept numele de familie Sășeanu, afară de cazul că vor fi fost „copii din flori” ai Voicăi.

3. Polcovnicul Bănică a avut și alte două fiice. Una din ele, Tița, a fost căsătorită cu Ion Butoi. Pe intercoperta unei cărți de cult se află mențiunea din „21 faur 1846”: „La leat 1846 luna lui februarie 20, joi noaptea... au răposat

⁶⁹ Gion Ionescu, *Documentele în piatră și lemn de la Calvini*, în „G.B.” XLI, nr. 9—10, 1982, p. 754—761.

⁷⁰ Arh. St. Buzău, fond Comuna Calvini, Starea civilă Bîscenii de Jos, morți, 1856.

⁷¹ Arh. St. Buzău, fond Tribunalul Buzău, dosar 739/1871.

⁷² Vezi Gion Ionescu, *Drumul abrupt al științei de carte în satele comunei Calvini*, București, 1976, donat Arh. St. Buzău sub nr. 138/1979, (p. 150).

⁷³ Arh. St. Buzău, fond comuna Calvini, Starea civilă Bîscenii de Jos, nașteri, 1848 (Fratele acestuia, Constantin, murise din 1841, vezi morți, 1841 la nr. 5).

dumneaei cocoana Tița, sora dumnealui Costache Să(seanu)...⁷⁴ În 1898 — schema larcă — cei 28 stînjeni care fuseseră dați zestre Tiței, se aflau în patrimoniul familiei Gavriloiu, originară din satul vecin, de la nord, Valea Viei.

4. Cealaltă fiică a polcovnicului a fost Manda. Ea a fost căsătorită cu „Jupîn Costea Ion, grec“⁷⁵. Manda a avut cel puțin trei copii: Veta, căsătorită cu preotul Ion Bănică, originar din satul vecin de la est, Poeni, și Naom, ale cărui fiice Maria, Manda și Alexandrina, stăpîneau în 1898 — hotărnicia larcă — 15 stînjeni din cei ai Mandeii, bunica lor.

Urmașii lui Moise.

În schemele hotărnicicilor, făcute de Răducanu Măinescu și apoi, în 1898, de Mihail larcă, sînt amintiți cei doi fii ai polcovnicului Moise: Tudorache și Costache. Fiecare din cei doi frați primise cîte 50 de stînjeni din partea tatălui lor, cîte alți 16 stînjeni chironomie de la unchiul lor Enache, decedat fără descendență, și cîte 8 stînjeni de la unchiul lor Mihai-Mîncă.

Tudorache a fost fiul cel mic. În 1836 avea 30 de ani. Era holtei, fiu de neam și moșnean. Se ocupa cu „meșteșugul de negustor precupeț“. Catagrafia din acel an l-a trecut în gospodăria mamei sale, „Elenca răposatului polcovnic Moise“⁷⁶. Din cei 74 de stînjeni pe care i-a stăpînit, 40 i-au revenit unei Maria. Nici schița inginerului larcă, nici textul acelei hotărnicii nu arată ce relație a fost între ea și Tudorache. Să fi fost o fiică din flori și recunoscută de Săseni? Sau mai curînd a fost acea Mariuța „oarba“, soră vitregă numai după mama sa, Elenca⁷⁷. Acești 40 de stînjeni au fost împărțiți apoi, pe aceeași schemă, între C. Andronescu, C. Constantinescu și un Mitu.

După cum se vede, Tudorache Săseanu nu a lăsat descendenți masculini, așa cum s-a întîmplat cu toți ceilalți Săseni prezentați mai înainte.

Tudorache a avut și el pricini de judecată cu rudenile sale pentru proprietatea din Bîscenii de Jos⁷⁸ și cea de pe Nișcov⁷⁹. Era un om întreprinzător, cum se cuvenea unui precupeț⁸⁰. A murit la 26 august 1849, după 41 ani de viață⁸¹. Se pare că a murit din cauza tuberculozei și a unei strașnice bătăi din partea cumnatului său Procopie Arnăutu⁸².

Costache, fiul lui Moise, era mai în vîrstă decît Tudorache cu zece ani. Se născuse deci în 1798. Prima sa soție se numea Paraschiva. În 1838 avea trei copii: Gheorghe de 4 ani, Dincă de 2 ani și Tinca de 7 ani. Catagrafia îl înfățișează ca fiu de neam și moșnean. Nu-i este indicat meșteșugul iar despre „beteșug“ s-a menționat că este „surpat și săcat de o mină“. Într-o jalbă a sa — jalbe au fost destule — către ocîrmuirea județului Saac, el relatează că infirmitatea a căpătat-o „în vremea armii rusești, cu primejdia de viață, rămîind cu mîna stîngă tăiată“⁸³. Necazul se petrecuse între 1828—1834 pe timpul administrației rusești sub președinția contelui Pahlen.

Se păstrează o listă de documente care arată activitățile prestate de Moise polcovnic și fiul său Costache, activități ce le-au adus recunoașterea lor ca fii de neam și pe baza cărora li s-au acordat titluri de boiernași și unele privilegii⁸⁴.

Din această listă se înțelege că fiul lui Moise a slujit cel puțin între 1815—1823 ca logofăt de divan. „Slujbele sale s-au petrecut sub trei domni: Ion

⁷⁴ Exemplar din *Cazania* tipărită la București în 1828.

⁷⁵ Arh. St. Buzău, fond Tribunalul Buzău, dosar 12/1835, f. 9 și Subcîrmuirea plaiului Buzău, dosar 12/1834, f. 10—11; *Documente Calvinii*, vol. II, f. 40—41 și 60—63.

⁷⁶ *Catagrafia* citată, nr. 90, I, f. 366.

⁷⁷ A se vedea nota nr. 58. Maria „oarba“ și Procopie au avut o fiică Elenca, născută la 2 aprilie 1845 (vezi Arh. St. Buzău, fond comuna Calvinii, Starea civilă Bîscenii de Jos, 1845, născuți, nr. 1).

⁷⁸ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, 48, 50, 63.

⁷⁹ Arh. St. București, Documente istorice, CCCCLXVI/62 și fondul Înaltul Divan, dosar 74/1837, f. 64.

⁸⁰ Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, 88 și colecția E. Irion, Calvinii, documentul 9.

⁸¹ Arh. St. Buzău, fond comuna Calvinii, Starea civilă Bîscenii de Jos, morți 1849.

⁸² Idem, colecțiile Cora Săseanu, documentul 98 și E. Irion, Calvinii, documentul 11.

⁸³ Idem, colecția Cora Săseanu, documentul 71.

⁸⁴ Ibidem.

Gheorghe Caragea voievod, Alexandru Șuțu voievod și Grigore al IV-lea Ghica voievod. În listă figurează și raportul ocîrmuirii Saac nr. 1362 din 21 martie 1840 „cuprinzător despre toate slujbele, și cinul meu și al proprietăților mele..“

În acest sens este grăitoare cartea lui Alexandru Șuțu voievod cu privire la privilegiile pe care i le acorda lui „Costache Săseanu de alte angarii“. Bucatele, stupii, rîmătorii și vinul lui erau scutite de dajdie. Avea dreptul să ție o circumă în București, scutită de dajdie „lude, un om poslușnic și doi scutelnici“⁸⁵.

Costache a avut titlul de trei-logofăt. Cu acest titlu a fost recunoscut și de marele vornic Barbu Știrbei și soția sa Saffa, într-un act de vînzare din 21 iulie 1845. Cei doi soți vindeau „dumnealui trei-logofătului Costache Săseanu opt suflete de țigani cu cite 16 galbeni împărătești sufletul. Actul e datat 3 august 1845⁸⁶.

O diplomă elaborată de Departamentul Vistieriei la 1 noiembrie 1845, cu întărirea lui Gheorghe Bibescu voievod, îi recunoștea lui Costache Moise Săseanu calitatea de boier de neam și foloasele de viitor ale acestui privilegiu⁸⁷. Unul din privilegiile era să fie trecut „în lista cu cădere de alegător de supcîrmuitor“.

În ultima parte a vieții, Costache a fost impresurat de necazuri, invaliditate⁸⁸, văduvie⁸⁹, boli și mai ales de judecăți pentru proprietățile ce poseda⁹⁰.

Soția sa, Paraschiva, decedase încă din 22 februarie 1846. Numai cu trei zile mai înainte, la 19 februarie, se stînsese din viață și fiul său Dimitrie⁹¹. În 1862 Costache trei-logofătul se afla printre cei decedați⁹².

Revenind la hotărnicile Iarca din 1893 și 1898, se constată că cei 157 de stînjeni ai lui Costache Moise Săseanu se împărțiseră între Gheorghe (Ghiță) Săseanu care a murit „sterp“, Dincă, Eniță și Iancu. Probabil că Tinca, fiica sa, ori murise fără urmași, ori primise o zestre aparte.

Iancu Săseanu și soția sa Ana au avut două fiice: Sofia, căsătorită cu învățătorul Gheorghe V. Constantinescu din Biscenii de Jos și Ana, căsătorită cu Dimitru Constantinescu din satul Calvini. După decesul lui Iancu, Ana s-a recăsătorit cu Simion Andronescu din Biscenii de Jos⁹³.

Eniță (Enuță), alt fiu al lui Costache, a avut un singur copil, pe Constantin, căsătorit cu Smaranda din familia Dumitrescu-Ismană din Chiojd. Constantin E. Săseanu a îndeplinit deseori funcția de primar al comunei Calvini.

Cuplul Constantin-Smaranda a avut opt copii, dintre care patru fii. Aceștia au fost: Grigore, mulți ani perceptor fiscal în Calvini, Gheorghe și Mielu, morți prin accident și Constantin (Tică).

Fiicele se numesc: Marioara, căsătorită cu învățătorul Dumitru Pietraru, Coralia, care a depus documentele la Arhivele Statului Buzău, Aurora și Ana (gemene) și Bădița, încetată din viață.

Grigore, căsătorit cu Norica Ionescu, a avut un singur fiu, Constantin, care este în viață, farmacist în Țirgu-Mureș, și o fiică, Rodica. Pînă în prezent, Constantin Gr. Săseanu are două fiice: Maria și Sorana. Celălalt fiu al lui Constantin C. Săseanu, Tică, în viață încă și domiciliat în Ploiești, are trei feciori: Constantin (Costin), născut în 1949, Adrian-Ion și Viorel-Gheorghe, ultimii doi gemeni, născuți în 1959. Urmașii lui Constantin Gr. Săseanu și ai lui Tică Săseanu fac parte din generația a IX-a a Săsenilor Au apărut Săseni și în generația a X-a: Andreea, fiica lui Costin și a Stelei, apoi Maria și Sorina, fiicele lui Constantin Gr. Săseanu⁹⁴.

⁸⁵ Idem, documentul 108, nr. 1.

⁸⁶ Idem, Gion Ionescu, vol. VI, documentele 8 și 9.

⁸⁷ Arh. St. Buzău, fond Cora Săseanu, doc. 78; *Documente Calvini*, III, f. 77.

⁸⁸ Arh. St. București, fond Curtea de Apel, II, dosar 124/1838.

⁸⁹ Arh. St. Buzău, fond Comuna Calvini, Starea civilă, Biscenii de jos, Morți, 1846, nr. 2.

⁹⁰ Colecția Romeo Grosu, Calvini și Arh. St. Buzău, colecția Cora Săseanu, documentele 92, 94, 95 și 101 și Arh. St. București, fond Curtea de Apel, II, dosar 44/1859.

⁹¹ Arh. St. Buzău, fond Comuna Calvini, starea civilă, Biscenii de Jos morți 1846, nr. 2 și 3, Costache s-a recăsătorit în 1848 cu Marica Ion Moldoveanu, vezi registrul de căsătorii pe 1848 la nr. 4. Cu această soție nu a avut nici un copil.

⁹² Idem, morți, 1862.

⁹³ Informații date de fiul lui Gh. V. Constantinescu, anume Horia, aflat în viață în Buzău, str. Poet Neculuță, nr. 13.

⁹⁴ Toate aceste ultime informații au fost furnizate de Constantin (Tică) Săseanu în august 1979, cînd se afla în comuna Calvini.

RESUMÉ

L'auteur souligne l'importance des documents de familles et de ceux gardés par les Archives de l'État pour l'établissement de l'arbre généalogique de certaines familles de „moșneni” (les paysans libres d'autrefois).

La première famille Săseanu habitant à Biscenii de Jos fut fondée par Radu (II) Săseanu, originaire de la vallée du Nișcov, marié à une Mărgineanu.

Avec le temps, les „moșneni” Săseanu (6 descendants appartenant à la III-ème génération et 15 à la IV-ème) parviendront à jouer un rôle social important même dans l'administration de la Valachie : Tudor de la III-ème génération, fils de Michel, est le membre le plus marquant de cette généalogie, en tant que „vâtaf de plai” (sous-préfet) à Buzău, puis Moise et Bănică de la IV-ème génération, le dernier comme „polcovnic” (colonel) et enfin le fils du premier, Costache, en tant que „treti-logofăt” (troisième logothète) du Divan (l'Assemblée délibérante de la Valachie).

On a identifié 77 membres appartenant à 10 générations de cette généalogie, déployées au long de trois siècles (1676—1984).

PRÉCIS

The author outlines the importance of family records preserved in the State Archives for tracing the genealogy of some freeholders families.

The first family Săseanu from Biscenii de Jos was set up by Radu (II) Săseanu, a native of Nișcov Valley whose wife was of Mărgineanu family.

In the course of time, the freeholders of Săseanu family, six descendants in the 3rd stage and fifteen in the 4th stage, played an important role in the administration of Wallachia : Tudor, Mihai's son, in the 3rd stage as a bailiff of the Buzău region, the most remarkable member of this genealogy, Moise and Bănică, in the 4th stage, as *polcovnic* and Costache, Moise's son, as a 3rd chancellor of Divan.

There were identified 77 members with the ten stages of genealogy developed for three centuries (1676—1984).

Al X-lea Congres Internațional al Arhivelor (Bonn, 16—21 septembrie 1984)

Cel de al X-lea Congres Internațional al Arhivelor, cea mai bogată participare de acest fel cunoscută pînă în prezent (1300 de participanți din 103 țări), a fost deschis prin cuvîntările ministrului de interne al R.F.G., ministrului culturii landului Renania de Nord-Westfalia, primarului orașului Bonn, a directorului general al Arhivelor R.F.G., Hans Booms, și a directorului general al UNESCO, Amadou-Mahtar M'Bow, care au subliniat locul și rolul tot mai important pe care Arhivele îl au în sistemul instituționalizat contemporan.

Activitățile însumate Congresului s-au caracterizat prin varietate, spirit de înțelegere, caracter științific și dialog deschis. S-au remarcat în mod deosebit lucrările dezbătute în ședințe plene avînd ca generic titlul semnificativ „Provocarea arhivelor. Responsabilități sporite, resurse limitate”. Lucrările au adus în atenția participanților obiectivele majore care stau în fața instituțiilor specializate menite a dirija tezaurul național documentar propriu fiecărei țări. În prima ședință plenară s-a prezentat raportul lui O. Gauye (Elveția) referitor la „Provocarea arhivelor” și corapoartele privind Rolul social al arhivelor în epoca contemporană (F. M. Vaganov-U.R.S.S.); *Impactul descenderalizării asupra politicii arhivistice* (I. M. Castillón-Spania); *Provocarea arhivelor din țările federale* (Norma de Goes Monteiro-Brazilia); *Lansarea unui program de arhive în țările în curs de dezvoltare* (I. P. Bitoumbou-Congo); *O extindere a funcțiilor arhivistice; asumarea arhivelor orale* (Luly Tan-Singapore). În a doua ședință plenară, pe lângă raportul principal — *Gestiunea și resursele tehnice*, alcătuit de M. Swift (Canada) — s-au dezbătut corapoartele referitoare la *Aplicarea tehnicilor gestiunii întreprinderilor la Arhive* (C. Piestoni-Australia); *Informaticizarea instrumentelor de cercetare* (J. O'Neill-S.U.A.); *Gestiunea unui program de păstrare* (R. K. Parti-India); *Gestiunea micilor instituții (locale) de arhive* (M. Ras-

tić-Iugoslavia). În următoarea ședință plenară s-a prezentat raportul lui B. Brachmann din Republica Democrată Germană, *Gestiunea și resursele umane, și corapoartele referitoare la Rolul asociațiilor de arhiviști în formarea continuă* (J. B. Sigmond-Olanda); *Școlile comune de bibliotecari și arhiviști* (M. Cook-Anglia); *Formarea personalului arhivelor curente* (Pirko Rastas, Finlanda); *Formarea arhiviștilor medii* (F. Kahlenberg-Finlanda). Ultima ședință plenară considerată „specială” a fost rezervată raportului prezentat de L. Körmendy (Ungaria) tratînd *Proiecte bilaterale și internaționale de schimburi de arhive cu ajutorul reprografiei*. Comunicările subsidiare au abordat: *Un strîns proiect de microfilmare: documentele Federației Rhodesiei-Nyassaland* (P. Mazikana-Zimbabwe); *Experiențe poloneze în domeniul schimbului de reproducere de pe documente din arhive cu țări străine* (S. Nawrocki-Polonia); *Programele de schimburi de microfilme din Asia de Sud* (J. Sims-Anglia); *Schimbul de microfilme. Experiențe și posibilități neexploatate* (B. Slot-Olanda); *Împărțirea documentelor de arhivă de interes comun între Republica Federală Germania și Statele Unite ale Americii* (R. Wolfe-SUA); *Destinul documentelor germane contemporane după cel de-al doilea război mondial* (K. Oldenhege-R.F.G.).

Reprezentanții D.G.A.S., dr. Maria Dogaru și dr. Costin Feneșan, prin trei intervenții susținute în ședințele plene au relevat: experiența Arhivelor Statului din România pentru organizarea arhivelor de la organizații — acestea fiind, cum s-a subliniat la Congres — „o prețioasă parte a patrimoniului cultural național” ce trebuie să contribuie încă din etapa de constituire la dezvoltarea social-economică; mijloacele și formele instituite în țara noastră în vederea perfecționării și specializării arhiviștilor, activitate care se răsfrînge în cel mai înalt grad asupra modului de rezolvare de către Arhivele Statului a

sarcinilor complexe și multiple ce le revin; rezultatele obținute în domeniul informaticii arhivistice.

Lucrările Congresului au cuprins totodată ședințele de lucru ale tuturor organismelor dependente de Consiliul Internațional al Arhivelor (ramuri regionale, comitete, comisii și grupe de lucru, unde Arhivele Statului din țara noastră au ca reprezentanți pe Maria Pîrvulescu în Comitetul de informatică, Ștefan Hurmuzache în Comitetul de formare profesională, Ioana Burlacu în Comitetul de redacție al revistei „Archivum”, Maria Dogaru în Comitetul de sigilografie, Florea Oprea în Comitetul de restaurare, Natalia Drăghici în Comitetul de microfilmare și Olimpia Guțu și Costin Feneșan la CIBAL — Comitetul Internațional de publicare a surselor de istorie privind Balcanii și Mediterana).

În cadrul lucrărilor Comitetului Internațional de sigilografie, reprezentanta DGAS a susținut comunicarea *Rezultatele obținute de Arhivele Statului din România în prelucrarea operativă a informațiilor sigilare* și a prezentat o „casetă” cuprinzând reproduceri fotografice și mulate sigilare, ilustrând evoluția heraldicii oficiale românești care fiind apreciată de participanți a fost propusă să circule alături de alte materiale de acest fel provenind din Suedia, sub forma unei expoziții itinerante de sigilografie în mai multe țări din Europa. Tot în cadrul reuniunii acestui organism specializat al C.I.A. s-a analizat studiul întocmit și difuzat încă din 1983 de Maria Dogaru, *Sfaturi privind organizarea expozițiilor sigilare*, care a fost adoptat de Comitet, urmînd ca după restrîngerea sa să fie inclus în manualul *Organizarea expozițiilor documentare* proiectat a fi publicat de C.I.A. În ceea ce privește *Dicționarul internațional de sigilografie* — inclus pe ordinea de zi a reuniunii — biroul Comitetului a solicitat tuturor membrilor săi să trimită pînă la 1 decembrie 1984 lista cu termenii specifici țării pe care o reprezintă și reproducerile fotografice menite a ilustra diferitele definiții.

A avut loc de asemenea o ședință comună a Comitetului de Sigilografie și Comitetului de restaurare în cadrul căreia s-a analizat raportul întocmit de Maria Carmona (Spania) pe baza răspunsurilor primite de la diferite arhive din lume la chestionarul vizînd „starea de conservare și cauzele deteriorării izvoarelor sigilare”. Raportul și discuțiile au evi-

dențiat necesitatea sporirii preocupărilor tuturor factorilor pentru buna conservare a sigiliilor paralel cu luarea măsurilor ce se impun în vederea valorificării multilaterale a datelor transmise de aceste mărturii fragile ale trecutului.

Comitetul a recomandat instituțiilor care dețin documente validate cu sigilii din epoca feudală să impulsioneze activitatea de realizare a mulate sigilare — mijloc de a se evita consultarea originalelor —, bază a folosirii acestor surse documentare în activitățile cultural-educative.

Dezbaterile din ședințele plenare din comitete au remarcat rolul sporit al Arhivelor Statului în etapa contemporană, faptul că politica în domeniul arhivelor se numără printre factorii de o importanță deosebită pentru evoluția societății zilelor noastre. Arhivele sînt investite — în contextul transformărilor profunde ce se produc în lume — cu un rol nou, acela de a asigura utilizarea imediată de fiecare națiune a tuturor informațiilor pe care le cuprind, documentele fiind valorificate pe toată durata vieții lor, de la creare și pînă la însumarea într-un fond arhivistic cu valoare permanentă. Acest rol implică eforturi speciale și o permanentă evoluție a teoriei și practicii arhivistice. Prin toate acestea Congresul aprecia că Arhivele reprezintă și un mijloc de evidențiere a trăsăturilor fiecărei națiuni, de afirmare a identității politice, culturale, economice și tehnologice a fiecărui popor.

Pe toată durata lucrărilor Congresului, precedat de un curs intensiv de informatică, ținut la Koblenz, s-au organizat vizionări de filme documentare realizate de diferite țări în vederea demonstrării rolului pe care Arhivele îl au în viața națiunilor.

Cu prilejul Congresului s-a deschis și o expoziție de materiale și echipamente folosite pentru dotarea Arhivelor: mașini de multiplicat, dispozitive de prelucrare și citire a microfilmelor și microfîșelor. S-au experimentat cu această ocazie unele metode de restaurare a documentelor, s-au probat unele materiale de protecție propuse pentru păstrarea arhivelor. Echipamentele și materialele expuse au fost însoțite de prospectele firmelor producătoare.

Două zile (19 și 21 septembrie) au fost rezervate în cadrul lucrărilor Congresului adunării generale a Consiliului Internațional al Arhivelor, pe ordinea de zi a acestuia aflîndu-se probleme menite a direcționa activitățile desfășurate pe plan mondial

spre căile capabile să asigure creșterea contribuției Arhivelor la susținerea progresului fiecărei națiuni.

Pe lângă chestiunile de ordin administrativ (aprobarea procesului-verbal al adunării generale din 1980, alegerea comitetelor de candidaturi și rezoluții, raportul privind activitățile C.I.A. între 1980—1984, raportul asupra fondului internațional de dezvoltare, rapoartele asupra activității desfășurate de toate organismele dependente de C.I.A., amendamente la statut, reglementarea funcționării fondului internațional de dezvoltare, păstrarea arhivei C.I.A. la Arhivele Naționale Franceze) s-au discutat și prioritățile ce urmează să fie prinse în programul de activitate al acestui organism internațional: gestiunea arhivelor contemporane, modernizarea activităților arhivistice, dezvoltarea activității științifice, perfecționarea și specializarea arhiviștilor, pregătirea personalului de la arhivele curente, extinderea informaticii în domeniul muncii arhivistice și reglementarea

condițiilor de clasare, păstrare, inventariere și folosire a documentelor imprimate pe noi categorii de suporti, îmbunătățirea calității microfilmelor și impulsionarea schimburilor de microfилme între diferite țări.

În finalul acestei adunări generale s-au adoptat mai multe moțiuni privind: contribuția UNESCO la dezvoltarea colaborării internaționale în domeniul arhivisticii; aportul unor organisme internaționale culturale la progresul arhivisticii; buna organizare de către guvernul R.F.G. a manifestării. Tot acum au fost alese organismele conducătoare ale C.I.A. (președinte al Consiliului Executiv fiind ales profesorul universitar Hans Booms) și s-a fixat ca viitorul congres să se desfășoare în 1988 la Paris, în cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 200 de ani de la Revoluția franceză din anul 1789.

MARIA DOGARU
COSTIN FENEȘAN

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Dumitru Limona, Natalia Trandafirescu, DOCUMENTE ECONOMICE DIN ARHIVA CASEI COMERCIALE IOAN ST. STAMU (1714—1876) vol. I, București, 1983, 1.089 p.

În cadrul unor publicații de specialitate sau al unor reuniuni științifice internaționale din ultimii ani, s-a constatat necesitatea investigațiilor de arhivă pentru clarificarea unor aspecte ale desfășurărilor istorice din spațiul sud-est european. Fără îndoială că publicarea unor izvoare sau instrumente de lucru, cum este cazul catalogului de față, este de cea mai mare importanță pentru cercetătorii interesați mai ales în evoluția vieții economice a popoarelor din această zonă geografică. În acest sens publicarea arhivelor unor case de comerț cu întinse ramificații în zona balcanică este absolut necesară pentru cercetarea formării burgheziei din sud-estul Europei.

Volumul întâi al lucrării pe care urmează s-o prezentăm are meritul de a pune la dispoziția specialiștilor o mare cantitate de informații inedite, importante pentru istoria economică, socială și uneori politică a României, mai cu seamă în contextul relațiilor dintre țările din sud-estul și centrul Europei. De altfel această concluzie se degajă și din ampla „Introducere” (p. 9—47) alcătuită cu competență de Natalia Trandafirescu. Referindu-se la întregul material din fondul casei comerciale Stamu (7 830 documente), autoarea ne prezintă o serie de date asupra familiei Stamu pentru o perioadă de aproape 150 ani, absolut necesare pentru o mai bună înțelegere a celor expuse în corespondența inventariată, în primul rând, dar și pentru a putea să urmărim evoluția unei familii de mari negustori, tipică, am adăuga noi, pentru burghezia comercială din sud-estul Europei.

Cum era și firesc, autoarea „Introducerii”, ca și regretatul coautor al *Catalogului*, Dumitru Limona, într-o serie de studii publicate anterior¹, utilizând informațiile din documentele inventariate, dar și o întinsă bibliografie de specialitate, analizează unele

aspecte ale vieții economice, sociale și politice din veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. Alt merit al studiului introductiv este acela de a reliefa conținutul documentelor catalogate, avizându-l pe cercetător că în acest fond poate să găsească informații privind: comerțul, finanțele, creditul, schimburile monetare, pătrunderea capitalismului în agricultură,arendășia, învoielile agricole, date privind viața socială și politică din România și Grecia etc.

Așa cum reiese și din „Nota asupra ediției”, rezumatele celor 7 830 de documente și scrisori ale fondului sînt grupate în ordine cronologică, în două volume: volumul I cuprinde anii 1714—1859 și volumul al II-lea 1859—1876. Limitele cronologice au fost impuse de evenimentele politice ce au avut loc în țară, dar și de proporția documentelor cuprinse în fond. Astfel că, primul volum al *Catalogului* cuprinde 4.052 documente, amplu rezumate, dînd impresia uneori a unei traduceri libere a documentului respectiv. De altfel acesta este un alt merit al *Catalogului*, dacă ținem seama de faptul că documentele puse astfel în circulație sînt dificil de descifrat și ca urmare accesibile unui număr foarte restrîns de cercetători. Credem, totuși, că unele dintre rezumate sînt excesiv de întinse, de pildă, cel de la doc. 1983 (p. 481—483) sau doc. 2418 (p. 595—597) etc. creîndu-se astfel o mare disproporție față de altele de numai cîteva rînduri, mai ales că după opinia noastră informațiile pe care le conțin nu sînt foarte importante.

Cei doi autori ai catalogului doresc a fi foarte buni cunoscători ai paleografiei grecești. Natalia Trandafirescu a alcătuit un foarte util glosar în condițiile în care documentele, în majoritate grecești, dar și în limbile română (1102 documente), italiană, germană, franceză etc. sînt pline de cuvinte sau expresii ce necesită a fi explicate (îndeosebi cele grecești²,

² Alte glosare de cuvinte grecești au fost deja publicate de Natalia Trandafirescu în „Revista Arhivelor”, vol. XXXIV, an XLIX (1972), nr. 1, p. 97—106; vol. XXXV, an L (1973),

¹ Cităm de pildă: *Merika ellenika eggrafa euriscomena eis ta Arheia tou Boukourestiou*, în „Makedonika” tom XI, Salonic, 1971, p. 294—304; *Asociația centrală Filantropică din Dacia*, 1866, în „Revista Arhivelor”, vol. XXXV, an L (1973), nr. 1, p. 17—29.

turcești și aromânești). Pentru a facilita cursivitatea textelor socotim că unele cuvinte ar fi trebuit să fie redacte în text în traducere românească. Altele, cum este de pildă „tagari“ (doc. 211, p. 93) nu figurează în glosar; $\tau\alpha\gamma\alpha\rho\tau\alpha$ însemnând *desagi* ar fi fost în avantajul clarității rezumatului să figureze în text: „desagi de porumb“. Dar desigur că acest exemplu, ca și altele care ar putea fi date, nu minimalizează deosebita strădanie a autoarei de a alcătui un glosar la texte așa de dificile, mai cu seamă în condițiile în care nu prea sînt precursori în literatura de specialitate.

Indicii de localități, nume proprii și de materii, care necesită un mare

nr. 2, p. 393—403; vol. XLI, an LVI (1979), nr. 4, p. 430—437; vol. XLII, an LVII (1980), nr. 1, p. 116—124.

Mustafa A. Mehmed, DOCUMENTE TURCEȘTI PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI, vol. II (1774—1791), (Izvoare orientale privind istoria României, V), Edit. Academiei R. S. România, București, 1983, 339 p. + X p. pl.

Este incontestabil că prin editarea și introducerea în circuitul științific a unor noi surse documentare, beneficiem de o reală sporire a posibilităților de investigare a trecutului nostru istoric. Aceasta este cu atât mai valoroasă în cazul izvoarelor orientale, în particular al documentelor turcești, care vin să clarifice și să completeze cu un plus de informație sau să infirmе cunoștințele noastre actuale în materie.

Ne facem deci o plăcută datorie să subliniem în aceste rânduri meritele neobositului cercetător Mustafa A. Mehmed, realizator al volumului de față, apărut sub egida Institutului de studii sud-est europene din București*.

Documentele conținute în volum provin în marea lor majoritate din actualul fond Documente istorice de la Arhivele Statului din București.

Pieseile din culegerea de față emană cele mai multe de la conducătorul suprem al Imperiului (sultanul). Așa sînt de pildă *beratele*, *hatt-i șerif*-urile (*hatt-i humayun*), firmele sau chiar poruncile (*hüküm*). O altă categorie

volum de muncă, dar sînt foarte utili unui asemenea gen de lucrare sînt, de asemenea, bine alcătuiți. Deși autoarea precizează că numele proprii au fost redacte așa cum apar ele în documente, socotim că măcar în indice ar fi trebuit să apară forma corectă a denumirii unei localități cum este de pildă Metovo (și nu Metova). Trebuie subliniată, de asemenea, și calitatea grafică a lucrării, și ca urmare a strădaniei redactorei volumului — Mioara Tudorică.

În concluzie, subliniem din nou utilitatea editării unor asemenea cataloage, care necesită un mare volum de muncă din partea autorilor, mai ales atunci cînd sînt foarte bine alcătuite, cum este cazul volumului de față, și așteptăm cu deosebit interes apariția celui de-al doilea volum.

OLGA CIGANCI

o constituie scrisorile vizirale, *buuruldî*-urile, sau alte acte ale autorităților otomane, militare sau civile. În fine, menționăm existența unui sector aparte de mărturii provenite din cancelaria domnilor fanarioți sau de la boieri, în numele lor (*arz*-uri, rapoarte sau felurite alte acte).

Volumul, se subliniază în *Introducere*, reflectă o gamă variată de aspecte din complexitatea raporturilor Țărilor Române cu Poarta în perioada 1774—1791 (p. XV).

Epoca istorică aleasă pentru ilustrarea documentară de Mustafa A. Mehmed este una din cele mai interesante, dar totodată și cele mai complexe din frămîntatul ev mediu românesc. Ea se deschide cu anul 1774, ales probabil de autor pentru semnificația particulară a Tratatului de la Küciük-Kainargi, ce marchează în mod evident declinul și decăderea puterii otomane, ca și începutul preponderenței Rusiei în această parte a continentului și sporirea influenței ei în problemele de politică internă și externă a Moldovei și Țării Românești.

O expresie concretă a acestei situații o constituie și războiul ruso-austro-turc dintre anii 1787—1792, ce a avut drept teatru parțial de operațiuni și Țările Române, cu toate consecințele decurgînd de aici, urmări reflectate între altele și de piesele documentare introduse în volum. Crono-

* Lucrarea reprezintă al doilea volum de această factură din colecția de „Izvoare orientale privind Istoria României“ (vezi Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, (1455—1774). Edit. Acad. R. S. România, București, 1976).

logic, volumul se încheie în 1791, momentul semnării păcii austro-otomane de la Șiștov, dar considerăm că autorul putea extinde limita volumului cu încă un an, mergînd pînă la semnarea tratatului de la Iași între Rusia și Imperiul Otoman, moment de mai mare însemnătate decît precedentul pentru Principatele Române.

Volumul se deschide cu documente care confirmă cu claritate privilegiile Moldovei și Țării Românești după pacea de la Küciük-Kainargi. Ele definesc de fapt conținutul regulamentelor privitoare la cele două țări române exprimate de obicei prin așa-numitele *nizam*-uri, ale căror clauze erau prevăzute în firmanse speciale sau în alte categorii de acte oficiale emise de Divanul imperial (*Divan-ı hümayün*) în numele sultanului.

Nu puține sînt documentele care relevă în chip neîndoielnic statutul aparte, de autonomie, recunoscut și stipulat ca atare și de autoritățile otomane pentru Moldova și Țara Românească (doc. 41, 64, 109).

O importantă categorie de mărturii prezente în volum se referă la relațiile economice cu Poarta (cereri de zaharea, solicitări de aprovizionare și furnituri militare pentru oști, scutiri de dări pentru negustorii care traversau teritoriul nostru, reglementări de vânzări de bunuri, note privind aplicarea tratatului de la Küciük-Kainargi, senedul din 1783 privind obligațiile economice față de Poartă).

Alte mărturii, cu conținut administrativ, ilustrează relațiile cu autoritățile otomane, cu dregătorii Porții, cu demnitarii din cetățile de margine (doc. 52, 53, 54).

Avînd în vedere specificul epocii este firesc să găsim în volum și unele elemente cu caracter militar (declarația de război a Porții din august 1787 și motivația sa (doc. 131, 134), echiparea și aprovizionarea flotei (doc. 130, 136, 140), cereri de efective pentru paza și apărarea hotarelor (doc. 156).

De un deosebit interes sînt informațiile sau precizările de ordin diplomatic pe care le conține volumul: relații asupra relațiilor internaționale

ale vremii, ecoul unor evenimente interne sau externe — răscoala lui Horea, războiul ruso-austro-otoman, pacea de la Șiștov (doc. 34, 45, 280). Tot la acest capitol subliniem faptul că o serie de documente confirmă o mai veche teză a istoriografiei noastre¹ referitoare la rolul domnilor Țărilor Române (fanarioți) de agenți diplomați ai Porții în relațiile internaționale (doc. 25, 29, 34).

Spațiul restrîns al prezentării noastre nu îngăduie enumerarea tuturor aspectelor conținute în volum (mult mai complexe și mai numeroase); în cele de mai sus am căutat să ne oprim numai asupra celor mai importante, după opinia noastră.

Volumul, apărut sub prestigioasa egidă a Editurii Academiei R. S. România, beneficiază de excelente condiții grafice.

Din motive de spațiu bănuim, documentele au fost date în traducerea românească (doar cu douăsprezece planșe la finele volumului), dar acribia recunoscută și probitatea profesională ale autorului fac ca orice îndoială asupra exactității transcrierii să fie aprioric exclusă. Regretăm însă absența din volum a unei table de materii care să conțină enumerarea registrelor documentelor (procedeu folosit de regulă în lucrări de asemenea anvergură), element util care ar fi înlesnit cercetătorului posibilitatea consultării volumului.

Acolo unde a considerat necesar, autorul a inserat — lucru binevenit — și termenii originali din limba turcă. Notele care însoțesc documentele sînt precise și la obiect.

În încheiere, un meritat cuvînt de prețuire Arhivelor Statului, păstrătoare în bune condiții a mărturiilor publicate, fără al căror prețios concurs înaintarea în procesul investigației istorice este de neconceput.

MARIAN STROIA

¹ Cf. V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIII-e siècle*, în „Revue roumaine d'histoire“, IX, (1970), nr. 1, p. 48.

Revista Societății Arhiviștilor Americani redă în cele 4 numere apărute în 1982 noi puncte de vedere originale ale colegilor americani asupra unei largi game de subiecte. Multe încercări izbutite de teoretizare, ca și practici curente sau experiențe derulate în arhive de stat, ale întreprinderilor sau particulare vin să completeze tabloul dinamic al arhivisticii nord-americane contemporane.

Pentru prezentarea de față am ales acele articole care ni s-au părut cele mai potrivite momentului actual al arhivisticii românești, lăsând celor mai îndeaproape interesați plăcerea să descopere alte noutăți arhivistice de peste ocean.

Refolosirea adaptată a vechilor clădiri pentru arhive (Adaptive Reuse of Old Buildings for Archive, nr. 1, p. 11—18) și-a intitulat articolul Jay Haymond. El aduce în discuție o problemă acută a oricărei Arhive, de oriunde în lume, cu deosebire în acele țări unde arhivele sînt pe punctul de a depăși posibilitățile de depozit. Ideea nu este, fără îndoială, nouă, dar autorul, pe lângă filmul amenajării unui nou depozit de arhivă (Societatea Istorică de Stat Utah) într-o clădire construită în alt scop, precizează și câteva considerații de ordin general privind alegerea unui asemenea imobil. Este vorba de criterii ce pot sta la baza oricărei opțiuni de acest gen : clădiri în zona centrală a orașului ; folosirea infrastructurii existente ; servicii la nivel superior pentru arhivă și funcționarii ei ; prețul, nu în ultimul rînd, care este net inferior celui pentru o construcție nouă. De asemenea, autorul menționează unele criterii de alegere a clădirii : să asigure perspectiva creșterii arhivei pentru circa 10 ani ; să aibe o „prezentă” istorică ; un potențial pentru o folosire flexibilă etc.

Frank Boles, în *Nerespectarea ordinii originale (Disrespecting Original Order, nr. 1, p. 26—32)*, abordează o altă temă de largă audiență, dar în aceeași măsură discutată și controversată în mediile arhivistice. Dacă, îndeobște, este acceptată ideea păstrării ordinii originale a documentelor în fondurile de arhivă, nu toți

specialiștii sînt de acord în ceea ce privește fondurile și colecțiile personale, în general neordonate. Acesta este, pe scurt, subiectul pe care autorul îl prezintă critic, reluînd punctele de vedere ale principalilor teoreticieni americani, care l-au abordat în lucrări de referință. Sînt aduse în prim plan argumente atît pentru avantajele de ordin practic și economic ale păstrării ordinii originale în fondurile și colecțiile arhivistice, cît și de ordin teoretic și metodologic, dar sînt precizate și excepțiile care fac necesară reordonarea obligatorie a documentelor.

Studiul Max Weber și analiza organizării birocratice moderne — note referitoare la o teorie a evaluării (Max Weber and the Analysis of Modern Bureaucratic Organisation: Notes Toward a Theory of Appraisal, nr. 2, p. 119—130) este mai deosebit în ceea ce privește modul de tratare.

Autorul, Michael A. Lutzker, pornește de la lucrările sociologului german Max Weber (1864—1920), cele referitoare la rolul birocrăției într-o democrație, și continuă cu experimentele americane care au condus la descoperirea „Efectului Hawthorne”, în anii '30, legat direct de relațiile interumane ce se stabilesc într-o instituție, întreprindere etc., pentru a susține necesitatea promovării teoriei arhivistice, care poate utiliza datele oferite de studiile asupra „relațiilor umane”. El precizează că este folositor să fim conștienți de modul în care factori iraționali afectează luarea deciziilor ; să înțelegem că nu toate deciziile de politică sînt luate de conducerea organizației (creatoare de documente — n.n.) ; că politicile conflictuale pot produce documente care reflectă realități diferite ; că forțele din afara organizației afectează crearea documentelor etc.

Helen W. Slotkin și Karen T. Lynch, în articolul *O analiză a procedurilor de prelucrare — abordarea adaptabilă (An Analysis of Processing Procedures: The Adaptable Approach, nr. 2, p. 155—163)*, relevă faptul că arhiviștii se văd ei înșiși ca intermediari între creatori și cei ce folosesc documentele. Punctul critic al acestui rol îl

constituie responsabilitatea arhivistului în prelucrarea colecțiilor și fondurilor de documente, impunerea controlului intelectual și fizic asupra colecțiilor arhivistice și de manuscrise.

Autoarele, luînd ca bază raportul final al Serviciului Colecții Speciale și Arhive al Institutului de Tehnologie Massachusetts adresat Fundației Naționale pentru Studii Umanistice, care a pus la dispoziția Institutului fonduri pentru a-și prelucra colecția de manuscrise, au punctat cîteva principii care au stat la baza ordonării și inventarierii acestor manuscrise:

1. Nivelul ideal de prelucrare nu este același pentru toate colecțiile. Ca intermediar între creatorii și cercetătorii documentelor, arhivistul trebuie să vizeze o prelucrare care să facă fondul folositor cercetătorilor. *A face mai mult, de dragul uniformizării instrumentelor de informare, este o risipă* (subl. n.). Scopul nostru trebuie să asigure ca munca cercetătorului să fie făcută sistematic și productiv;
2. Mai mult timp de lucru trebuie alocat colecțiilor care vor fi mai intens cercetate. Acestea vor fi stabilite împreună de arhiviști și cercetători;
3. Arhivistul care prelucreză fondul trebuie să admită că *ceea ce face el cu acest fond este tot ce se va face vreodată; este îndoielnic că vor fi altădată bani și timp pentru a reprlucra același fond* (subl. n.);
4. Deoarece timpul și cantitatea de muncă variază în funcție directă cu valoarea colecției puse în lucru, arhivistul va stabili împreună cu organele ierarhice un plan și modul de coordonare a muncii, dar și cooperarea între toți factorii corespunzători;
5. Prelucrarea este mai bine efectuată în echipă. *Fiecare arhivist ar trebui ajutat de un asistent* (arhivar-n.n), *care îndeplinește sarcini de rutină, eliberîndu-l pe arhivist pentru munca intelectuală* (subl. n.).

În continuare, sînt date amănunte despre nivelul prelucrării, planificarea și coordonarea muncii, instrumentele de informare realizate, păstrarea documentelor, folosirea studenților ca ajutor pentru arhiviști etc.

Un caz mai deosebit îl reprezintă nr. 3 al revistei, care a fost rezervat, în exclusivitate, unui aspect de primă importanță al arhivisticii contemporane: arhivele întreprinderilor. Lectura sumarului este revelatoare: David R. Smith, *An Historical Look at Business Archives (O privire istorică asupra arhivelor întreprinderilor)*, p. 273—278); Douglas A. Bakken, *Corporate Archives Today (Arhivele cor-*

porațiilor astăzi, p. 279—286); G. D. Smith, *Dusting Off the Cobwebs: Turning the Business Archives into a Managerial Tool (Ștergerea pinzelor de păianjen — transformarea arhivelor întreprinderilor într-un instrument de conducere)*, p. 287—295); Anne Van Camp, *Access Policies for Corporate Archives (Politici de acces pentru arhivele corporațiilor)*, p. 296—298); Mildred Simpson, *Photographs in a Business Setting: Atlantic Richfield Company (Fotografii dintr-o întreprindere — ARCO)*, p. 315—322); L. A. Bonfield și K. R. Lewis, *The American Brass Company: A Case Study of the Disposition of Business Records (Compania Americană a Alamei — un caz de ordonare a documentelor economice)*, p. 323—326) etc.

Ne-am oprit asupra articolului Lindei Edgerly, *Principii pentru arhivele întreprinderilor (Business Archives Guidelines)*, p. 267—272). Autoarea remarcă slaba preocupare, mai ales pînă în anii din urmă, pentru documentele create de comunitatea financiară nord-americană. Dar pe măsura creșterii disponibilităților de educație și a extinderii gamei întreprinderilor corporative, numărul celor care studiază istoria economică americană a crescut rapid.

Printre proiectele întreprinse de Grupul de legătură pentru arhivele întreprinderilor al Societății Arhiviștilor Americani, începînd din anul 1979, se află și formularea unor principii largi, practice pentru aceste arhive.

În multe direcții, *Principiile* elaborate reprezintă pentru „arhiviștii economici” un alt pas în procesul profesionalizării. Prin intermediul lor, arhiviștii din întreprinderi se străduiesc să definească ceea ce ei fac și să creeze un profil inteligibil atît pentru colegii lor arhiviști, cît și pentru întreprinderile ale căror documente ei încearcă să le păstreze. *Principiile* nu se vor etaloane minime, ci obiective dezirabile, autorii lor sperînd să ajute la stabilirea unor noi programe și la dezvoltarea ulterioară a celor deja existente.

Sînt prezentate elementele tipice ale unui program destinat arhivelor întreprinderilor, măsuri minim necesare, procedee arhivistice caracteristice, relațiile administrative ale unei arhive de întreprindere cu diferite niveluri ale ierarhiei, nevoile bugetare, personalul și spațiile afectate arhivelor de acest tip etc.

Pe linia precizării făcute la începutul încercării noastre, din numărul 4

al revistei ne-a atras atenția, cu deosebire, articolul *Proiectul „Istoria orală și documentele primarilor Dallas-ului” — un program de cooperare între instituții (The Dallas Mayors Oral History and Records Project: A Program of Institutional Cooperation, p. 472—474)* de Alan S. Mason și Gerald D. Saxon. Ei precizează că, „din nefericire, întâmplări zilnice obișnuite, dar cu semnificație istorică nu sînt înregistrate de documente și, astfel, nu se păstrează pentru posteritate. Istoria locală, în particular, este neglijată”.

Într-un efort de a suplini acest neajuns, Biblioteca „G. Gee” a Universității de Stat a Texas-ului de Est (East Texas State University) și Secția Arhive și Istorie a Bibliotecii Publice din Dallas au inițiat proiectul „Istoria orală și documentele primarilor Dallas-ului”, cu scopul de a trasa istoria politică a orașului în secolul al XX-lea. Urmău să fie folosite metodele istoriei pentru a reaminti evenimente, personalități și decizii care au condus la dezvoltarea impresionantă a celui mai important oraș texan.

Autorii aduc argumente pentru istoria orală: interviurile pot fi folosite pentru a umple golurile documentelor scrise. Procesele-verbale ale ședințelor consiliului municipal, relațiile ziarelor, documentele administrative și cele personale pot sublinia problemele avute în față de primă-

rie, dar rar scot în evidență gândurile și motivele oficialilor aleși.

A fost stabilit un acord care prevedea obligațiile și responsabilitățile celor două biblioteci în efectuarea interviurilor — cine, ce, în cel fel? — și cum vor fi materializate rezultatele. S-a întocmit lista celor care urmau să fie intervievați, aproximativ 85. Au fost stabilite, în mare, subiectele care trebuiau să fie abordate: trecutul celui chestionat și implicarea sa inițială în politica orașului; procesul luării deciziilor la primărie; principalele probleme publice în timpul participării la guvernarea locală a celui interviuat; sensibilitatea primăriei la problemele grupurilor minoritare și ale facțiunilor politice; reacția primăriei la schimbările sociale și economice; eficacitatea formei de conducere pentru un oraș ca Dallas-ul; factorii care au contribuit la buna guvernare; stiluri de conducere ale primarilor etc.

Programul a produs 120 de ore de înregistrări pe bandă și peste 2000 de pagini de transcrieri.

Ne oprim aici, nu înainte de a menționa bogata rubrică de *Recenzii*, prezentată în fiecare număr al revistei, *Indicii* volumelor 44 și 45 (nr. 4, p. 521—562), precum și *Notele tehnice* care conțin informații la zi privind tehnologiile și materialele utilizate în arhivele americane.

ALEXANDRU NASTOVICI

„LA GAZETTE DES ARCHIVES”, 1982, nr. 116—119, 313 p.

Trimestrialul Asociației Arhiviștilor Francezi, „La Gazette des Archives”, a continuat și în 1982 să publice articole de interes deosebit. Vom prezenta pe scurt acele preocupări care ni s-au părut binevenite arhivistului român, suficiente pentru a trezi interesul pentru celelalte articole care au văzut lumina tiparului în aceeași perioadă.

F. Hildesheimer, în *Inventare de arhivă și cercetarea istorică* (nr. 117—118, p. 71—81), precizează că „documentele nu există dacă nu sînt făcute cunoscute, instrumentele de informare elaborate de serviciile Arhivelor avînd drept scop tocmai să facă cunoscută existența documentelor păstrate și să le descrie mai mult sau mai puțin sumar”. Autorul are în vedere inventarul, repertoriul numeric, ghidul de arhivă, prezentarea de fond, catalo-

gul, remarcînd că evoluția instrumentelor de informare a fost, în linii mari, paralelă cu cea a cercetării istorice. Existența unei „noi istorii” l-a făcut pe arhivist sensibil la o anume relativitate istorică, el știind că instrumentul de informare pe care îl elaborează este făcut să rămînă. De altfel, în materie de clasificare, adevărul obiectiv este susceptibil de multe interpretări. Azi, dorința de generalizare și de neutralitate în redactarea instrumentelor de informare lasă să se vadă preocuparea arhivistului pentru satisfacerea cererii din ce în ce mai diversificate. Deoarece trebuie puse de acord două puncte de vedere de multe ori diferite, cel al arhivistului, autor de instrumente de informare, și cel al beneficiarului pentru care adesea sînt întocmite, au-

torul pledează pentru înțelegere între cele două categorii de specialiști.

O inițiativă fericită a avut revista alegînd pentru numărul 119 tema „Arhivele instituțiilor centrale”, cu referiri speciale la activitatea de preluare a acestor arhive într-un depozit central.

Analizînd dificultățile specifice stringerii la un loc a arhivelor cabinetelor ministeriale, Francis de Baerque, autorul articolului *În loc de introducere — arhive și continuitate* (p. 185—187), realizează o atență investigare a acestei activități. Conținutul depășește titlul, autorul ocupîndu-se de arhivele ministerelor înseși, de cele ale primului ministru și ale președintelui Republicii. Deci, interesul pe care îl prezintă documentele este considerabil. Dar folosirea lor poate fi adesea inoportună, chiar periculoasă. Este obligatoriu ca deținătorii acestor documente să fie precauți și devine inevitabilă selectarea celor care urmează să fie preluate Arhivelor.

Autorul face distincție între notele adresate de colaboratorii personali (membri ai cabinetului sau alți funcționari) ministrului, ele avînd caracter personal și nefiînd incluse în arhiva instituției, constituind „depozitul de arhivă cu titlu privat”, și, pe de altă parte, documentele care explică intervenția cabinetului ministrului în funcționarea administrației, elaborînd texte, dînd indicații ori pronunțîndu-se asupra hotărîrilor de administrare, care trebuie să intre în arhiva instituției centrale propriu-zise. Preluarea acestor arhive constituie, conform opiniei autorului, esențialul activității arhivistilor „în misiune”. Cît privește Franța, Comisia de Coordinare a Documentelor Administrative a intervenit pe lîngă primul ministru în toate rapoartele sale de activitate, pentru a cere generalizarea formulei

și obiectivul este aproape complet atins.

Daniel Farcis, în articolul *Preluarea arhivelor ministeriale — „misiunile” Arhivelor Naționale*, precizează unele aspecte ale acestei activități, una dintre cele mai importante.

Arhivele Naționale franceze desemnează pentru diferitele ministere arhiviști permanenți (membri ai personalului Arhivelor Naționale), care au sarcina să selecționeze și să pregătească transferul documentelor pentru păstrarea temporară sau permanentă. Acești arhiviști sînt ajutați de cîțiva colaboratori desemnați de ministerele respective, deși nu există încă un statut oficial al acestora, iar biroul lor este numit „misiune”.

Din anul 1982 toate „misiunile” formează o nouă secțiune în cadrul Arhivelor Naționale, sub responsabilitatea unui conservator-șef. Relațiile între noua Secție a Misiunilor și Cetea Arhivelor Naționale de la Fontainebleau sînt în curs de organizare.

Sarcinile misiunilor sînt: 1. preluarea documentelor; 2. selecționarea și clasarea lor; 3. elaborarea unor instrumente de informare.

Fără a exagera importanța acestor structuri și fără a avea iluzia că toate dificultățile actuale vor fi înlăturate prin aceste măsuri, autorul apreciază că aplicarea lor va da arhivistilor un ajutor de neprețuit la obținerea mijloacelor neapărat necesare aplicării dispozițiilor legale în administrația centrală.

Nu putem încheia această succintă prezentare a revistei franceze fără a atrage atenția asupra *Bibliografiei inventarelor, repertoriilor și ghidurilor de arhivă publicate în 1981* (nr. 116, p. 46—50), ca și cuprinzătoarele rubrici Însemnări, informații, reflecții și Cronică.

SIMONA CEAUȘU

SOMMAIRE

CONTENTS

A LA LUMIÈRE DU XIII-ÈME CONGRÈS DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN

- N. FROST — Un grand événement dans
la vie du parti communiste et du peuple
roumain 1
- ST. HURMUZACHE — Réalisation efficiente
des exigences de l'activité archivistique . . . 361

200 ANNÉES DEPUIS LA RÉVOLTE DIRIGÉE PAR HOREA, CLOȘCA ET CRIȘAN

- I. RANCA — L'affirmation de la conscience
nationale des Roumains pendant la ré-
volte dirigée par Horea sous de nouveaux
aspects 365
- I. V. SABĂU — L'influence de la révolte
de Horea : troubles, mouvements, contre-
mesures en Maramureș 375
- C. FENEȘAN — Échos de la révolte de
Horea dans le Banat 386
- I. PUȘCAȘ — Variantes de l'Ultimatum de
Horea ayant circulé dans le Bihor 290

ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

- R. CONSTANTINESCU — Notes sur l'époque
de Vlad l'Empaleur. 1. Prémisses écono-
miques (I) 394
- R. VASILE — Urbanisation et urbanisme.
Structures socio-professionnelles dans les
villes de la Munténie. I. Les grandes villes . 403

THÉORIE ET PRATIQUE ARCHIVISTIQUE

- V. COMAN — La méthodologie de l'élabo-
ration des listes de classification des dos-
siers 414
- AL. NASTOVICI — Les archives à l'aide des
prospections géologiques actuelles 419

REVUE DES FONDS ET DES COLLECTIONS

- M. MARIN — La collection de documents
de la F.A.E. du Muncipe Bucarest 425

DOCUMENTS

- TR. IONESCU-NIȘCOV — Un document
inédit de la chancellerie d'Étienne Tomșa II . 428
- M. SPIRIDONEANU — Le journal d'Irène
Mavrocordat (V) 432
- I. BURLACU — La correspondance de
Gheorghe Teodorescu Kirileanu avec Con-
stantin Meissner (III) 443

SCIENCES SPÉCIALES

- L. ONU — Aspects de l'écriture cyrillique
roumaine au commencement du XIX-ème
siècle. Lettres à valeurs ambiguës et confu-
sions de lettres 448
- G. D. IONESCU — Les Săseanu de Biscenii
de Jos. Généalogie d'une famille 454

CHRONIQUE 464

COMPTES RENDUS 467

LA REVUE DES REVUES 470

IN THE LIGHT OF THE XIIIth CONGRESS OF THE ROMANIAN COMMUNIST PARTY

- N. FROST — An important event in the
life of the Romanian Communist Party
and of the Romanian People I
- ST. HURMUZACHE — Efficient results of
the archival activity requirements . . . 361

200 YEARS SINCE THE UPRISING LEAD BY HOREA, CLOȘCA AND CRIȘAN

- I. RANCA — New aspects of the Romani-
ans national consciousness during the
uprising lead by Horea 365
- I. V. SABĂU — Under the influence of Ho-
rea's uprising ; agitations, movements,
measures in Maramureș 375
- C. FENEȘAN — Echoes in Banat of Horea's
uprising 386
- I. PUȘCAȘ — Variants in Bihor of Horea's
Ultimatum 390

STUDIES AND PAPERS

- R. CONSTANTINESCU — Notes concerning
Vlad the Impalor's epoch. 1. Economic pre-
miss (I) 394
- R. VASILE — Urbanization and urbanism.
Socio-professional structures of the towns
in Muntenia (Wallachia) I. Great cities . 403

ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE

- V. COMAN — Methodology for compiling
the classified list of files 414
- AL. NASTOVICI — Archives in the aid of
the present geological prospecting 419

PRESENTATION OF FONDS AND COLLECTI- ONS

- M. MARIN — Records Collection of the
Bucharest State Archives Branch 425

RECORDS

- TR. IONESCU-NIȘCOV — An unpublished
chancellery record from Ștefan Tomșa II . 428
- M. SPIRIDONEANU — From Irina Mavro-
cordat's diary (V) 432
- I. BURLACU — From the correspondence
of Gheorghe Teodorescu Kirileanu with Con-
stantin Meissner (III) 443

SPECIAL SCIENCES

- L. ONU — Aspects of the Romanian Cyril-
lic writing from the beginning of the 19th
century. Letters with equivocal value and
confusion of letters 448
- G. D. IONESCU — Săseanu family from
Biscenii de Jos. Genealogical records . 454

CHRONICLE 464

BOOK-REVIEWS AND PRESENTATIONS . . . 467

NOTES 470

INHALT

СОДЕРЖАНИЕ

IM LICHT DES XIII. PARTETTAGES DER RUMÄNISCHEN KOMMUNISTISCHEN PARTEI

- N. FROST — Ein bedeutendes Ereignis im Leben unserer Partei und unseres Volkes
ȘT. HURMUZACHE — Wirksame Durchführung der Ansprüche in der Archivtätigkeit 361

200 JAHRE SEIT DES AUFSTANDS UNTER DER FÜHRUNG VON HOREA, CLOȘCA UND CRIȘAN

- I. RANCA — Neue Aspekte in der Behauptung des nationalen Bewusstseins der Rumänen während des Horea-Aufstands 365
 I. V. SABĂU — Der Einfluss des Horea-Aufstands: Unruhen, Bewegungen und Gegenmassnahmen in der Maramureș 375
 C. FENEȘAN — Banater Nachhall des Horea-Aufstands 386
 I. PUȘCĂȘ — Biharer Varianten des Horea-Ultimatums 390

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

- R. CONSTANTINESCU — Aufzeichnungen über die Zeit des Vlad Tepeș. I. Wirtschaftliche Voraussetzungen 394
 R. VASILE — Urbanisierung und Urbanismus. Sozio-berufliche Strukturen in den Städten aus der Muntenia. I. Die grossen Städte 403

ARCHIVTHEORIE UND —PRAXIS

- V. COMAN — Ausarbeitungsmethodologie des Aktenplans 414
 AL. NASTOVICI — Der Bestand der Archive bei den gegenwärtigen geologischen Projektionen 419

BESTANDS- UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

- M. MARIN — Die Urkundensammlung der Archivzweigstelle des Munizipiums Bukarest 425

DOKUMENTE

- TR. IONESCU-NIȘCOV — Eine unbekanntete Urkunde aus der Kanzlei des Fürsten Ștefan II. Tomșa 428
 M. SPIRIDONEANU — Aus dem Tagebuch der Irene Mavrocordat (V) 432
 I. BURLACU — Aus dem Briefwechsel von Gheorghe Teodorescu Kirileanu mit Constantin Meissner (III) 443

SPEZIALWISSENSCHAFTEN

- L. ONU — Aspekte der rumänischen kyrillischen Schrift zu Beginn des XIX. Jahrhunderts. Buchstaben mit zweideutigen Wert und Buchstabenverwechslungen 448
 G. D. IONESCU — Die Familie Săseanu aus Bîscani de Jos. Eine Genealogie 454

CHRONIK

- 464

BUCHBESPRECHUNGEN UND —VORFÜHRUNGEN

- 467

ZEITSCHRIFTENSCHAU

- 470

В СВЕТЕ XIII-ГО СЪЕЗДА РУМЫНСКОЙ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ

- Н. ФРОСТ — Важное событие в жизни нашей партии и нашего народа I
 ШТ. ХУРМУЗАКЕ — Действенное осуществление требований архивного дела 361

200 ЛЕТ ОТ ВОССТАНИЯ ПОД ВОДИТЕЛЬСТВОМ ХОРЕА, КЛОȘКИ И КРИȘАНА

- И. РАНКА — Новые данные подтверждающие национальное сознательство румын во время восстания под водительством Хореа И. В. САБĂУ — Под влиянием восстания Хори. Трубления, движения, мероприятия в Марамуреше 375
 К. ФЕНЕȘАН — Банатские отклики восстания Хори 386
 И. ПУȘКАȘ — Бихорские варианты Хорьева Ультиматума 390

СТУДИИ И СООБЩЕНИЯ

- Р. КОНСТАНТИНЕСКУ — Заметки об эпохе Влада Цепеша. I. Экономические предпосылки 394
 Р. ВАСИЛЕ — Урбанизация и урбанизм. Общественно-профессиональные структуры в городах Мулетии. I. Крупные города 403

АРХИВНАЯ ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

- В. КОМАН — Методология выработки номенклатора дел 414
 АЛ. НАСТОВИЦИ — Архивы на помощь современных геологических проспекций 419

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ФОНДОВ И КОЛЛЕКЦИЙ

- М. МАРИН — Документная коллекция филиала госархивов города Бухарест 425

ДОКУМЕНТЫ

- ТР. ИОНЕСКУ-НИȘКОВ — Неопубликованный до сих пор канцелярный документ, выпущенный Șтефаном Томșa 11-ым 428
 М. СПИРИДОНЕАНУ — Из журнала Ирины Маврокордатовой (V ч.) 432
 И. БУРЛАКУ — Из корреспонденции Георгия Теодореску Кирилсану с Константином Мейснером (III ч.) 443

СПЕЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

- Л. ОНУ — Виды румынского кириллического письма в начале XIX-го века. Буквы с неопределенным значением и смешение букв Г. Д. ИОНЕСКУ — Саяне села Бысчаний де Жос. Родовое колено 454

ХРОНИКА

- 464

РЕЦЕНЗИИ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ КНИГ И ЖУРНАЛОВ

- 467

ОБЗОР ОБЗОРОВ

- 470

Abonați-vă la

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P.T.T.R. din toată țara și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

Prețul abonamentului este 25 lei pe număr și 100 lei pe un an.

Revista poate fi cumpărată de la sediile Direcției Generale și ale filialelor județene ale Arhivelor Statului, precum și de la librării.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică, izvoare, instituții și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente noi de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sint rugați să trimită materialele în două exemplare, dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat.

Articolele nepublicate nu se restituie.

ABONNEMENTS

ROMPRESFILATELIA

sectorul export-import presă, P. O. Box
12—201, telex 10376, prsfir București.
Calea Griviței nr. 64—66, telefon 17.60.10

R. M. ISSN 0034 — 7043

Articles appearing in this journal are
abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACT and AMERICA HISTORY
AND LIFE

C. 2609 — I. P. „INFORMAȚIA”
str. Brezoianu nr. 23—25, București
Republica Socialistă România

